T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

LYKOS LAODIKEIASI'NDA BULUNAN LAODIKEIA KİLİSESİ'NİN ANALİTİK ÇÖZÜMLEMESİ VE KORUMA YAKLAŞIMI

SAADET MUTLU KAYTAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ
MİMARLIK ANABİLİM DALI
RÖLÖVE-RESTORASYON PROGRAMI

DANIŞMAN
PROF. DR. MEHMET CENGİZ CAN

İSTANBUL, 2014

T.C.

YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ

FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

LYKOS LAODIKEIASI'NDA BULUNAN LAODIKEIA KİLİSESİ'NİN ANALİTİK ÇÖZÜMLEMESİ VE KORUMA YAKLAŞIMI

Saadet Mutlu KAYTAN tarafından hazırlanan tez çalışması 22.05.2014 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı'nda **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Tez Danışmanı

Prof. Dr. M. Cengiz CAN

Yıldız Teknik Üniversitesi

Eş Danışman

Prof. Dr. Celal ŞİMŞEK

Pamukkale Üniversitesi

Jüri Üyeleri

Prof. Dr. M. Cengiz CAN

Yıldız Teknik Üniversitesi _____

Prof. Dr. Can BİNAN

Yıldız Teknik Üniversitesi _____

Prof. Dr. Yegan KAHYA

İstanbul Teknik Üniversitesi _____

Doç. Dr. Aynur ÇİFTÇİ

Yıldız Teknik Üniversitesi _____

Yrd. Doç. Dr. Mevlüde KAPTI

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi _____

Bu çalışma, Yıldız Teknik Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü' nün 2012-03-01-YL03 numaralı projesi ile desteklenmiştir.

ÖNSÖZ

Yüksek lisans eğitimim ve tez araştırmalarım süresince yol gösterici katkıları, anlayış ve desteği için, birlikte çalışmaktan büyük gurur duyduğum değerli hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. M. Cengiz CAN'a şükranlarımı sunarım. Ayrıca heyet üyesi olarak yer aldığım Laodikeia Kazısı'nda yönlendirmeleri ve yardımları için Kazı Başkanı Prof. Dr. Celal ŞİMŞEK'e teşekkür ederim. Desteklerinden dolayı Prof. Dr. Fahriye BAYRAM'a, Prof. Dr. Bilal SÖĞÜT'e, Prof. Dr. Ayşe AYDIN'a; ayrıca Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım ile Arkeoloji Bölümü'nde görevli olup bana destek olan hocalarıma ve çalışma arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Yapının ölçüm aşamalarında yardımlarından dolayı Restoratör Mimar Erdoğan CAMBAZ'a, 3 boyut çalışmalarına katkılarından dolayı Öğr. Gör. Mimar Ali Bedrettin BOZ'a, yardımlarından dolayı Arkeolog Sezer SAYAN'a, Arkeolog Ümit ÖZKAN'a, Arkeolog Remziye KARACIK'a teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca rölöve çalışmalarına katkılarından dolayı Arkeolog Gökhan YILMAZ'a, Restoratör Sinem DÖLEN'e; yapının kazı ve restorasyon çalışmalarında emeği geçen kazı ekibi ile personeline teşekkür ederim.

Eğitim hayatım boyunca her türlü olanağı sunan, desteklerini ve anlayışlarını benden esirgemeyen, isteklerimi gerçekleştirmemde en büyük katkıyı sağlayan sevgili aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Mayıs, 2014

Saadet Mutlu KAYTAN

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ iv

İÇİNDEKİLER v

HARİTA LİSTESİ viii

RESİM LİSTESİ ix

ŞEKİL LİSTESİ xii

ÖZET xiv

ABSTRACT xvi

BÖLÜM 1

GİRİŞ 1

1.1 Literatür Özeti 2
1.2 Tezin Amacı 2
1.3 Hipotez 3

BÖLÜM 2

LAODIKEIA 4

2.1 Tarihi Coğrafyası 4
2.2 Tarihçesi 10
2.3 Laodikeia'da Hristiyanlık 14

BÖLÜM 3

LAODIKEIA KİLİSESİ 19

3.1 Kazı Çalışmaları 21

BÖLÜM 4

LAODIKEIA KİLİSESİ'NİN ANALİTİK ÇÖZÜMLEMESİ VE KORUMA YAKLAŞIMI 29

4.1 Mimari Özellikleri 29
4.1.1 Yapım Tekniği ve Yapı Malzemeleri 29
4.1.2 Plan Özellikleri 35

4.1.2.1 Döşeme 39
4.1.3 Cephe Özellikleri 41
4.1.3.1 Duvar Resimleri ve Kaplamaları 48
4.2 Bozulma ve Koruma Sorunları 50
4.2.1 Taşıyıcı Sistem 50
4.2.2 Duvarlar 51
4.2.3 Yapı Elemanları 54
4.2.4 Harç ve Sıva 57
4.2.5 Döşeme 57
4.3 Restitüsyon Önerisi 58
4.3.1 Plan özellikleri 59
4.3.2 Taşıyıcı Sistem 63
4.3.3 Cephe Özellikleri 71
4.3.4 Duvar Kaplamaları 77
4.3.5 Pencere Sistemi 83
4.3.6 *Templon-Bema* 89
4.3.7 *Ambon* 95
4.3.8 Çatı Sistemi 100
4.3.9 Restitüsyon Önerisinin Erken Hristiyanlık Dönemi Yapıları ile Karşılaştırılması 107
4.4 Koruma ve Restorasyon Yaklaşımı 113
4.4.1 Acil Koruma Önlemleri 113
4.4.2 Koruma ve Restorasyon Kriterleri 115
4.4.3 Taşıyıcı Sistem 116
4.4.4 Duvarlar 119
4.4.5 Yapı Elemanları 123
4.4.6 Harç ve Sıva 126
4.4.7 Döşeme 126
4.4.8 Koruma Yapısı 127
4.4.8.1 Gerekliliği 127
4.4.8.2 Tasarım Süreci 127
4.4.8.3 Teknik Özellikleri 128

BÖLÜM 5

SONUÇ VE ÖNERİLER 137

KAYNAKLAR 139

EK-A

TERİMLER SÖZLÜĞÜ 148

EK-B

LAODIKEIA KİLİSESİ RÖLÖVESİ 150

B.1 Vaziyet Planı 151

B.2 Zemin Kat Planı 152
B.3 A-A ve B-B Kesiti 153
B.4 C-C ve D-D Kesiti 154
B.5 E-E Kesiti ve Tapınak A Doğu Sokağı Cephesi 155
B.6 Kuzey ve Güney Cephe 156
B.7 Doğu Cephe 157

EK-C

LAODIKEIA KİLİSESİ ANALİTİK RÖLÖVESİ 158

C.1 Vaziyet Planı 159
C.2 Zemin Kat Planı 160
C.3 A-A ve B-B Kesiti 161
C.4 C-C ve D-D Kesiti 162
C.5 E-E Kesiti ve Tapınak A Doğu Sokağı Cephesi 163
C.6 Kuzey ve Güney Cephe 164
C.7 Doğu Cephe 165

EK-D

LAODIKEIA KİLİSESİ RESTİTÜSYON ÖNERİSİ 166

D.1 Vaziyet Planı 167
D.2 Zemin Kat Planı 168
D.3 A-A Kesiti 169
D.4 B-B Kesiti 170
D.5 C-C Kesiti 171
D.6 Tapınak A Doğu Sokağı Cephesi 172
D.7 Kuzey Cephe 173
D.8 Güney Cephe 174
D.9 Doğu Cephe 175

ÖZGEÇMİŞ 176

HARİTA LİSTESİ

Sayfa

Harita 2.1 Güneybatı Phrygia Bölgesi haritası üzerinde Lykos Vadisi kentleri 6
Harita 2.2 W. M. Calder – G. E. Bean tarafından hazırlanan Anadolu haritasında Laodikeia'dan geçen yol güzergahları 9
Harita 2.3 W. M. Calder – G. E. Bean tarafından hazırlanan Anadolu haritasında (detay) Lykos Vadisi kentleri arasındaki yollar 9
Harita 2.4 3. ve 4. yüzyıllarda hristiyan toplulukların dağılımı 15
Harita 2.5 Türkiye'de Geç Antik Çağ bölgeleri ve Erken Hristiyanlık Dönemi merkezleri 17

RESİM LİSTESİ

Sayfa

Resim 3.1 Kazı çalışmaları sonrası yapının durumu 22
Resim 3.2 Kazı çalışmaları sonrası *naos*ta yıkılmış halde bulunan payelere ait bloklar . 24
Resim 3.3 Kazı çalışmaları sonrası *apsidiol*ler önünde bulunan tuğla yığıntıları 24
Resim 3.4 Kazı çalışmaları sonrası *apsidiol*ler önünde bulunan eğrisel biçime sahip blok parçaları 25
Resim 3.5 Kazı çalışmaları sonrası bulunan hatıl yuvalı devşirme blok 26
Resim 3.6 Ahşap kalıntısı 26
Resim 3.7 Tasnif alanı (2014). 28
Resim 4.1 Bizans yapı tekniğinden mimari diagram örnekleri (A. Pandantif kubbe, B. Yığma duvarda kemer yapımı, C. Eğimli çatı, D. *Apsis*, E. Kiremit örtülü çatı 30
Resim 4.2 Ohrid'de Saint Sophia'da bulunan tuğla üzerindeki çizim 30
Resim 4.3 Duvar örgüsü sistemi 31
Resim 4.4 Tapınak A Doğu Sokağı cephesinde yer alan konsol ve çeşme (2014). 33
Resim 4.5 Kuzey cephede bulunan mermer duvar blokları (2014). 34
Resim 4.6 Doğu cephede yer alan çeşme (2012). 34
Resim 4.7 Vaftizhane 38
Resim 4.8 Kazı çalışmaları sonrası *latrina*nın görünümü 40
Resim 4.9 Mozaik üzerindeki yazıt 41
Resim 4.10 Kenet yuvası ve kurşun kalıntısı (2014). 41
Resim 4.11 Paye kaidesi üzerindeki yuva (2014). 44
Resim 4.12 Korkuluk levhası parçası (2014). 44
Resim 4.13 Mermer paye üzerindeki haç betimi (2013). 45
Resim 4.14 Aslan ayakları 46
Resim 4.15 Tavus kuşu betimi 49
Resim 4.16 Korkuluk levhasında tavus kuşu betimi örneği 49
Resim 4.17 Özgün duvar kaplaması (2014). 50
Resim 4.18 Bölgesel yosun oluşumu (2014). 51
Resim 4.19 Doğu cephede bulunan, zemine oturma sonucu oluşmuş açıklık (2012). ... 52
Resim 4.20 Güney mekanlardan bir bölüm (2014). 53
Resim 4.21 Kuzey cephe duvar örgüsü (2014). 54
Resim 4.22 Kazı çalışmaları sonrası güney giriş kapısının görünümü. 55
Resim 4.23 Kazı çalışmaları sonrası kuzey giriş kapısının görünümü 55
Resim 4.24 *Altar* örneği (1. Yunanistan, 2. İspanya) 60
Resim 4.25 *Altar* örneği (Nikopolis, Yunanistan) 61
Resim 4.26 *Altar* yuvası, *altar*, *synthronon* ve *bema* ilişkisi ile ilgili bir örnek 61

Resim 4.27 *Altar* tablası örnekleri 62
Resim 4.28 Taşıyıcı sisteminde payeler bulunan örnek (Yunanistan) 64
Resim 4.29 Tuğla kemer izi 64
Resim 4.30 Batua Kilisesi 65
Resim 4.31 Ruweiha Kilisesi 65
Resim 4.32 Msabbak Bazilikası 66
Resim 4.33 Hagios Demetrios Kilisesi planı 67
Resim 4.34 Hagios Demetrios Kilisesi 67
Resim 4.35 Brad Kilisesi 68
Resim 4.36 Yarım kubbe ile örtülü *apsis* örneği (Yunanistan) 68
Resim 4.37 Yarım kubbe ile örtülü *apsis* örnekleri (Tunus) 69
Resim 4.38 Kharab Shams Kilisesi 70
Resim 4.39 Kapı örneği (İtalya) 73
Resim 4.40 Kapı örneği (İtalya) 73
Resim 4.41 Kapı örneği (Hagia Sophia, İstanbul) 74
Resim 4.42 Duvar örgüsü örnekleri (1. Yunanistan, 2. Yunanistan, 3. Yunanistan, 4. İstanbul, 5. Afrika, 6. Kıbrıs, 7. Kıbrıs, 8. Afrika) 76
Resim 4.43 Turin'de bulunan kilise 77
Resim 4.44 Efes Yamaç Evler'de bulunan duvar kaplamaları (2013). 78
Resim 4.45 Efes Yamaç Evler'de bulunan niş kaplaması 78
Resim 4.46 Duvar payesi üzerindeki özgün süpürgelik (2014). 79
Resim 4.47 Özgün duvar kaplaması bandı (2014). 79
Resim 4.48 Özgün *plaster* (2014). 80
Resim 4.49 Özgün *plaster* kaidesi (2014). 80
Resim 4.50 Özgün *plaster* başlığı 80
Resim 4.51 Efes Yamaç Evler'de bulunan duvar kaplamaları (2013). 80
Resim 4.52 Özgün *plaster* kaidesinin arkasında bulunan yuva (2014). 82
Resim 4.53 *Apsidiol* içinde bulunan mozaik parçaları 82
Resim 4.54 Kemer içi kaplama örneği 82
Resim 4.55 Tuğla-harç kalıntıları (2014). 83
Resim 4.56 Sütun üzerindeki tuğla oturma izi (2014). 83
Resim 4.57 Pencere sistemi örnekleri (1. Yunanistan, 2. Suriye) 84
Resim 4.58 Pencere sistemi örneği (Yunanistan) 85
Resim 4.59 Özgün pencere sütun başlığı (2013). 85
Resim 4.60 Özgün pencere sütun başlığı (2013). 85
Resim 4.61 Pencere sistemi örneği (Yunanistan) 86
Resim 4.62 Laodikeia Kilisesi'ndeki payelerde devşirme malzeme kullanım örneği (2014). 87
Resim 4.63 Pencere sisteminde kullanılan levha örnekleri 89
Resim 4.64 *Balustrad* oturma izi (2014). 90
Resim 4.65 Haç betimlemeli levha parçaları (2014). 90
Resim 4.66 Levha örnekleri 90
Resim 4.67 Levha örnekleri 90
Resim 4.68 *Balustrad* örnekleri 91
Resim 4.69 Uşak Müzesi'nde bulunan *balustrad* örneği 91
Resim 4.70 *Templon* ve *balustrad* örneği (Yunanistan) 93

Resim 4.71 *Templon* ve *balustrad* örneği (Thassos-Yunanistan) 94
Resim 4.72 *Bema*ya ait özgün sütunlar (2014). 94
Resim 4.73 Özgün başlık (2014). 94
Resim 4.74 Özgün arşitrav (2014). 95
Resim 4.75 *Templon* arşitravı örneği (Afyon Müzesi) 95
Resim 4.76 *Ambon* örneği 97
Resim 4.77 *Ambon* örneği 97
Resim 4.78 Uşak ve Eskişehir Müzesi'nde bulunan *ambon* korkuluk levhaları 98
Resim 4.79 Ruweiha Kilisesi 100
Resim 4.80 Çatı sistemi örnekleri (Scheich Sleiman-5. yüzyıl, Brad Kilisesi-561, Behyo Kilisesi-6. yüzyıl 100
Resim 4.81 Kharab Shams Kilisesi 101
Resim 4.82 Fafırtin Kilisesi 102
Resim 4.83 Kasr Iblisv Kilisesi 102
Resim 4.84 Çatı sistemi örneği (Yunanistan) 103
Resim 4.85 Çatı sistemi örneği (Suriye) 104
Resim 4.86 Çatı sistemi örneği (Suriye) 104
Resim 4.87 Özgün *kalypter* 105
Resim 4.88 Özgün *stroter* 105
Resim 4.89 Cephe örnekleri (1. Suriye, 2. Kharab Shams Kilisesi, 3. Fafırtin Kilisesi, 4. Suriye, 5. Kasr Iblisv Kilisesi, 6. Suriye, 7. Suriye, 8. Turmanin Bazilikası 106
Resim 4.90 Msabbak Bazilikası cephesi 106
Resim 4.91 S. Balbina Kilisesi plan 107
Resim 4.92 St. Polyeuktos Kilisesi 107
Resim 4.93 Döşeme örnekleri 109
Resim 4.94 *Balustrad* ve levha örneği (Suriye) 110
Resim 4.95 Haç betimlemeli levha örneği 110
Resim 4.96 *Apsis* tipleri 111
Resim 4.97 *Diakonikon*, *prothesis* ve *apsis* mekanlarının ilişkisi 112
Resim 4.98 Laodikeia Kilisesi'nde günümüzde mevcut olan üst örtü sistemi 114
Resim 4.99 Mevcut çatı sistemine ait kolon detayı (2014). 114
Resim 4.100 Paye restorasyon çalışmaları 117
Resim 4.101 Naosta yer alan hafifletme kemerinin restorasyon çalışmaları sonrası görünümü (2012). 118
Resim 4.102 *Nartheks* batı duvarı restorasyon çalışmaları 119
Resim 4.103 Duvar üzerinde restorasyon çalışmaları 120
Resim 4.104 Duvar örgüsü teknikleri önerileri 121
Resim 4.105 Enjeksiyon yöntemi 122
Resim 4.106 Kapı restorasyon çalışmaları 123
Resim 4.107 Kuzey giriş kapısı restorasyon çalışmaları 123
Resim 4.108 Tuğla hafifletme kemerleri restorasyon sonrası görünümü (2014). 124
Resim 4.109 *Naos* orta giriş kapısı restorasyon çalışmaları sonrası görünümü (2014). 125

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa

Şekil 2.1 Peutinger Tablosu'ndan düzenlenen detay..... 10
Şekil 2.2 Laodikeia antik kentinde günümüzde mevcut olan kilise yapıları..... 18
Şekil 3.1 Laodikeia antik kenti vaziyet planı..... 20
Şekil 3.2 Laodikeia Kilisesi dönem analizi. 21
Şekil 3.3 Kazı çalışmaları sırasında plan çalışması..... 23
Şekil 4.1 Laodikeia Kilisesi malzeme analizi. 35
Şekil 4.2 Tapınak A Doğu Sokağı cephesi kısmi görünüşü (2013). 42
Şekil 4.3 *Naos* orta kapı ve hafifletme kemeri görünüşü (2013). 43
Şekil 4.4 *Naos* orta kapı ve hafifletme kemeri görünüşü (2013). 43
Şekil 4.5 Aslan ayakları görünüşü (2011). 46
Şekil 4.6 Aslan ayakları görünüşü (2011). 47
Şekil 4.7 *Ambon* görünüşü (2011). 47
Şekil 4.8 Güney neften *naos*a bakış (Restitüsyon önerisinde 3 boyut çalışması). 71
Şekil 4.9 Korkuluk levhası çizimi restitüsyon önerisi. 72
Şekil 4.10 Tapınak A Doğu Sokağı cephesi (Restitüsyon önerisinde 3 boyut çalışması). 75
Şekil 4.11 Doğu cephe (Restitüsyon önerisinde 3 boyut çalışması). 75
Şekil 4.12 *Naos*un görünümü (Restitüsyon önerisinde 3 boyut çalışması). 78
Şekil 4.13 *Diakonikon* cephe kaplaması restitüsyon önerisi. 81
Şekil 4.14 *Naos* cephe kaplaması restitüsyon önerisi. 81
Şekil 4.15 Pencere sistemi restitüsyon önerisi. 84
Şekil 4.16 Pencere sütunu rölöveleri (2012). 88
Şekil 4.17 Pencere sütunu rölöveleri (2012). 88
Şekil 4.18 *Templon* restitüsyon önerisi. 92
Şekil 4.19 Restitüsyon önerisi kapsamında *templon* 3 boyut çalışması. 92
Şekil 4.20 *Ambon* restitüsyon önerisi. 99
Şekil 4.21 *Synthronon*dan *ambona* bakış (Restitüsyon önerisinde 3 boyut çalışması). . 99
Şekil 4.22 Restitüsyon önerisinde çatı şekli (3 boyut çalışması). 101
Şekil 4.23 Koruma yapısı çizimi (perspektif). 130
Şekil 4.24 Laodikeia Kilisesi Koruma Yapısı (3 boyutlu çizimin fotoğrafta yapı üzerine yerleştirilmesi). 130
Şekil 4.25 3 boyut çalışması üzerinde Tapınak A ve Laodikeia Kilisesi Koruma Yapısı'nın kentteki görünüşü. 132
Şekil 4.26 Tapınak A Doğu Sokağı'ndan koruma yapısının görünüşü. 134
Şekil 4.27 Tapınak A ön cephe (solda) ve Laodikeia Kilisesi koruma yapısı güney cephe (sağda) görünüşü. 134

Şekil 4.28 Koruma Yapısı'nın Tapınak A'dan görünüşü (3 boyutlu çizim). 135
Şekil 4.29 Laodikeia Kilisesi ve Camlı Yürüme Yolu planı. 136

ÖZET

LYKOS LAODIKEIASI'NDA BULUNAN LAODIKEIA KİLİSESİ'NİN ANALİTİK ÇÖZÜMLEMESİ VE KORUMA YAKLAŞIMI

Saadet Mutlu KAYTAN

Mimarlık Anabilim Dalı

Rölöve-Restorasyon Programı

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. M. Cengiz CAN

Eş Danışman: Prof. Dr. Celal ŞİMŞEK

Denizli; UNESCO Dünya Miras listesinde yer alan Pamukkale ve Hierapolis antik kenti, tarihi yapıları, antik kentleri ve coğrafi konumu ile önemli bir şehirdir. Laodikeia antik kenti; günümüze ulaşmış olan, farklı işlevlerde inşa edilmiş çok sayıda yapısıyla Denizli'de yer alan önemli antik kentler arasındadır. Kent; terk edilinceye kadar önemli kavşak noktaları ve din merkezleri arasında yer almıştır. 2002 yılından itibaren düzenli olarak kazı ve restorasyon çalışmaları yapılan kent; 2013 yılında UNESCO Dünya Miras Geçici Listesi'ne alınmıştır. Bu çalışmalara paralel olarak; 2010 yılı kazı çalışmalarında açığa çıkartılan Laodikeia Kilisesi'nin ''Lykos Laodikeiası'nda Bulunan Laodikeia Kilisesi'nin Analitik Çözümlemesi ve Koruma Yaklaşımı'' konulu tez çalışması sürdürülmüştür.

Laodikeia Kilisesi; Anadolu'da Erken Hristiyanlık Dönemi'ne tarihlenen ve günümüze ulaşabilmiş az sayıdaki örnekten biridir. İncil'de adı geçen kentte, hristiyanlığın ilk yedi cemaatinden birinin yer alıyor olması, kente ve Laodikeia Kilisesi'ne olan ilgiyi arttırmaktadır. Geniş bir alana yayılan kilise; *apsidiol*lerin sayısı ve konumu bakımından, inşa edildiği tarihte az rastlanan bir plan şemasına sahiptir.

Kazı çalışmalarında elde edilen verilere göre; 7. yüzyılda bölgede meydana gelen deprem sonucu kent yıkılmış ve terk edilmiştir. Diğer yapılar gibi yıkılmasının ardından,

mimari elemanlarının çoğu halk tarafından taşınan Laodikeia Kilisesi tekrar kullanılmamıştır. 2010 yılında gün ışığına çıkarılmasına kadar toprak altında kalan yapı özgünlüğünü korumuştur.

Tez kapsamında; yapının günümüzdeki durumunun belgelenmesi, kullanıldığı dönemdeki durumunun araştırılması ve günümüzdeki koruma yaklaşımlarının değerlendirilerek öneriler sunulması hedeflenmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde; literatür özeti, tezin amacı ve hipotez anlatılmıştır. İkinci bölümde; Laodikeia antik kentinin tarihi coğrafyası, tarihçesi, tarihteki önemi, kentteki hristiyanlık faaliyetlerine değinilmiştir. Üçüncü bölümde; yapının konumu, tarihi ve kazı çalışmaları anlatılmıştır. Dördüncü bölümde; kilisenin mevcut durumu belgelenerek incelenmiş olup, restitüsyon önerisi oluşturulmuştur. Ayrıca yapıdaki koruma yaklaşımları irdelenerek koruma önerileri sunulmuştur. Son bölümde ise genel değerlendirmeler yapılmıştır.

Bu çalışmanın; yapıya dair detaylı bir bilgi kaynağı olması, Anadolu'daki Erken Hristiyanlık Dönemi'ne ait yapılarla ilgili bir örnek çalışma oluşturması, antik yapılarla ilgili detaylı bir belgeleme ve koruma yaklaşımı önerileri sunması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler **:** Laodikeia, Kilise, Laodikeia Kilisesi, Erken Hristiyanlık Dönemi, Mimari, Arkeoloji, Koruma.

ABSTRACT

ANALYSES AND CONSERVATION APPROACH OF LAODIKEIA CHURCH IN LAODIKEIA OF LYKOS

Saadet Mutlu KAYTAN

Department of Architecture

MSc. Thesis

Advisor: Prof. Dr. M. Cengiz CAN

Co-Advisor: Prof. Dr. Celal ŞİMŞEK

Denizli is an important city with the natural wonder Pamukkale listed in the UNESCO World Heritage List, its antic cities such as Hierapolis, historical buildings and geographical location. The antic city of Laodikeia is one of the important antic cities in Denizli with several types of buildings that are survived until today. The city was among the important intersections and religious centers until its abandonment. The antic city, which is under excavation and restoration works since 2002, was enlisted in the UNESCO World Heritage Temporary List in 2013. Together with the excavation works the thesis titled "Analyses and Conservation Approach of Laodikeia Church in Laodikeia of Lykos" has been carried out.

Laodikeia Church, which is dated back to Early Christian Era in Anatolia, is one of the few examples that reached today. The fact that one of the seven churches mentioned in Bible was in Laodikeia makes the city center of attraction. The church which extends to large area has an uncommon plan type with the number and location of its *apsidiol*es for its era.

Based on the data from exaction works, the city was abandoned in the 7th century because of the earthquake that destroyed the city. After its collapse like the other buildings in city, the architectural elements of the church were moved by people for reuse and Laodikeia Church had not been used since. The structure which was buried

underground until its exaction in 2010 kept its originality. This thesis study aims to document the present status of the structure, investigate the status in its era and propose recommendations through the evaluation of present conservation approaches. In the first part of the study; the literature survey, aim of the thesis and hypothesis were presented. In the second part; the historical geography, history of Laodikeia antic city, importance of the city in history and christian activities in the city were stated. In the third part; the details about the location, history and excavation works of the structure were given. In the fourth part; the present status of the church was documented and a restitution proposal was presented. Furthermore, conservation recommendations were proposed by the evaluation of the conservation approaches for the structure

This study is aimed to be a detailed source of information about the structure, an example work for the structure belonging to the Early Christian Era in Anatolia and also by this study a research example for documentation and conservation of the structures in antic cities was intended to be presented.

Keywords **:** Laodikeia, Church, Laodikeia Church, Early Christian Era, Architectural, Archeology, Conservation.

BÖLÜM 1

GİRİŞ

Laodikeia'da 2002 yılında Denizli Müzesi Müdürlüğü ile birlikte başlayan kazı çalışmaları, 2003 yılından itibaren Bakanlar Kurulu kararlı olarak Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Pamukkale Üniversitesi adına Prof. Dr. Celal ŞİMŞEK tarafından yürütülmektedir. Antik kentte kazı, araştırma ve restorasyon çalışmaları beraber yapılmaktadır. 2008 yılında Denizli Belediyesi ile imzalanan protokolden sonra kentte çalışmalar 12 ay sürekli hale getirilmiştir. Toprak altında olan birçok yapı 2002 yılından itibaren gün ışığına çıkartılmıştır. Bu çalışmaların neticesinde kente olan merak ve ilgi artmıştır. Ayrıca kente dair yeni verilere ulaşılmıştır.

Kentteki çalışmalara paralel olarak 2010 yılında yapılan kazı çalışmaları sonucu Laodikeia Kilisesi özgünlüğünü korumuş durumda ve büyük ölçüde ortaya çıkartılmıştır. Yapıda öncelikle acil koruma önlemleri alınarak; döşemelerin ve bazı duvarların üzeri jeotekstil ve ince kum ile örtülmüştür. Ardından, Mayıs 2011 tarihinde analitik rölöve ve restorasyon projesi[1] hazırlanarak T.C. Aydın Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'na sunulmuştur. Onaylanan projenin ardından yapıda restorasyon çalışmaları başlatılmıştır.

İlerleyen dönemlerde kentteki kazı çalışmalarına paralel olarak, 2010 yılında kazı çalışmaları yapılmamış olan yapının çevresindeki kuzey sokakta, doğu sokakta ve güney mekanların bir bölümünde kazı çalışmaları yürütülmüştür. Bu süreçte elde edilen bulgu ve verilerden yola çıkılıp restorasyon projesindeki kararlara ek olarak, sonraki dönemde bulunan mimari elemanların bir bölümü özgün yerlerine konularak kilisede restorasyon uygulamalarına devam edilmiştir. Farklı bulgu ve verilerin ortaya çıkmasından kaynaklı olarak yapılan yeni

[1]T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Aydın Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'na sunulan "Laodikeia Kilisesi Analitik Rölövesi ve Restorasyon Projesi"; 22.04.2011 gün ve 3651 sayılı kurul kararıyla (Sayı: B, 16,0. KVM. 4. 09.00-20.00. 81-773) onaylanmıştır. Müellif Mimar Saadet Mutlu KAYTAN, Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü Uzman, Laodikeia Kazı Heyet Üyesi.

uygulamalardan dolayı iki adet rölöve hazırlanmasına ve bu rölövelerin çakıştırılarak yapının belgelenmesine karar verilmiştir. Mayıs 2011'de hazırlanan ve Nisan 2013'de güncellenen rölöve çalışmalarında döşeme kaplamalarının çoğunun üzerinin örtülü olmasından kaynaklı olarak bu bölgeler çizim ile belgelenememiştir. Ayrıca kazı başkanlığı tarafından yapıya ait verilerin çoğunun tez kapsamında kullanımına izin verilmiş olmakla birlikte, bir kısım verinin kullanımına sınırlama getirilmiştir. Bu veriler; yazıtlı bloklar ve kazı başkanlığı tarafından yayın yapılması düşünülen bazı mimari öğelerin detay fotoğraflarıdır. Fotoğrafları olmayan mimari öğelerin çizimlerde kullanımına (döşeme kaplaması haricinde) izin verilmiştir. Sınırlama getirilen veriler rölöve hazırlanmasına ya da restitüsyon önerisi sunulmasına engel teşkil etmemektedir.

1.1 Literatür Özeti

Bu çalışmada; Laodikeia Kilisesi'nin mimari özellikleri ile koruma ve restorasyon sorunlarını incelemek için çeşitli araştırmalar yapılmıştır. 2010 yılında gün ışığına çıkarılan yapıyla ilgili Kazı Sonuçları Toplantısı'nda yer alan bildiriler ve kazı başkanlığı tarafından yayınlanan kentle ilgili kitaplar dışında yayın bulunmamaktadır. Bu yayınlarda yapıyla ilgili genel bilgiler yer almakta olup, mimari özellikleri ve koruma sorunları detaylı olarak ele alınmamaktadır. Bu tez kapsamında; yapıyla ilgili detaylı belgeleme yapılmış olup, yapının ilk inşa edildiği zamandaki durumunu olabildiğince tespit etmek adına, dönem yapıları detaylı bir şekilde incelenmiştir. Ayrıca uygulanacak olan koruma yapısı benzer örneklerle karşılaştırılarak analiz edilmiştir.

1.2 Tezin Amacı

Laodikeia Kilisesi; İncil'de adı geçen yedi cemaatten birinin bulunduğu Laodikeia antik kentinde yer alması, Erken Hristiyanlık Dönemi'ne tarihlenen Anadolu'daki nadir ve özgün örneklerden biri olması; Anadolu'da bulunan Erken Hristiyanlık Dönemi yapılarıyla ilgili rölöve, restitüsyon, koruma ve restorasyon sorunlarına yönelik analiz ve koruma yaklaşımlarıyla ilgili yayınların sınırlı olması nedeniyle araştırma konusu olarak seçilmiştir.

Tez kapsamında; yapının mevcut durumunun belgelenmesi, restitüsyon önerisinin yapılması, koruma ve restorasyon sorunlarının incelenip öneriler sunulması ve mevcut koruma yöntemlerinin irdelenmesi amaçlanmıştır. Bu tez kapsamında yer alan bozulma ve koruma sorunları 2011 yılında başlayan restorasyon çalışmaları öncesini ve Nisan 2013 yılında güncellenen rölöve çalışmalarını kapsamaktadır.

1.3 Hipotez

Laodikeia Kilisesi mimari açıdan özgünlüğünü koruyan, Anadolu'da bulunan az sayıdaki Erken Hristiyanlık Dönemi örneklerinden biridir.

Bu araştırmada ilk olarak Laodikeia antik kentinin tarihi özellikleri incelenmiştir. Ardından kentte yer alan kiliselerin tarihi, mimari özellikleri araştırılarak Laodikeia Kilisesi ile karşılaştırılmasının yapılması amaçlanmıştır. Yapının tarihi ve mevcut durumuna ait mimari özellikleri araştırılmış ve belgelenmiştir. Kilisenin mevcut durumunun detaylı bir şekilde belgelenmesinden sonra, yapının ilk evre restitüsyon önerisini oluşturmak amacıyla araştırmalar gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmalar kapsamında; Erken Hristiyanlık Dönemi kiliseleri incelenip, yapının kazı çalışmalarında tespit edilen veriler ile mevcut durumu ele alınmış ve restitüsyon önerisi yapılmıştır.

Yapının koruma sorunları analiz edilerek, koruma ve restorasyon uygulamalarının kullanıldığı diğer örnekler araştırılmış ve buna göre koruma ve restorasyon önerileri belirlenmiştir.

Bu tezin; yapıya dair detaylı bir bilgi kaynağı olması ve Anadolu'daki Erken Hristiyanlık Dönemi'ne ait yapılarla ilgili bir örneği sunması öngörülmektedir.

BÖLÜM 2

LAODIKEIA

2.1 Tarihi Coğrafyası

Laodikeia antik kenti [1], [2] bugünkü Denizli ilinin 6 km kuzeydoğusunda; Eskihisar, Goncalı, Bozburun ve Korucuk mahalleleri sınırları içinde yer almaktadır.

Kent, antik dönemde Phrygia olarak adlandırılan coğrafi bölgenin[1] batı ucunda, verimli Lykos Ovası (Denizli Ovası)'nda yüksek bir platform üzerine[2] kurulmuştur. Lykos Ovası konum olarak, günümüzde İç Batı Anadolu (İç Ege Bölgesi)'da yer almaktadır. Kentin bulunduğu ovanın kuzeyinde Çökelez Dağı, güneyinde Babadağ (Salbakos)[3], güneydoğusunda Honaz Dağı (Kadmos) ve batısında Buldan – Sazak Dağı yer almaktadır. Kentin kuzeydoğusunda ovaya adını veren Lykos (Çürüksu), güneydoğusunda Kapros (Başlıçay), güneybatısında Asopos (Goncalı Deresi – Gümüşçay) olmak üzere üç tarafında ırmaklar akmaktadır. Lykos Nehri; Kadmos Dağı eteklerinden doğarak Lykos Ovası'nın ortasından geçip, Laodikeia'nın kuzeyinde Asopos ve Kapros ile birleşerek, batıda Sarayköy yakınında Maiandros (Büyük Menderes) Nehri'ne[4] karışmaktadır. Strabon [8], Lykos Nehri'nin birçok yerde yeraltından akması sonucu oluşan boşluklar nedeniyle bölgede çok fazla depremin meydana geldiğinden söz eder.

[1] Phrygia Bölgesi, bugünkü Ankara, Eskişehir ve Afyon illerinin hemen hemen tamamını, Konya, Isparta ve Burdur illerinin kuzeyini, Kütahya ilinin doğu bölümünü kapsamaktadır [3]. Phrygia Bölgesi için bkz. [4].

[2] Deniz seviyesinden yüksekliği 300 m'yi bulmaktadır [5].

[3] Antik çağda Salbakos (Babadağ) Dağı ve kalıntıları için bkz. [6].

[4] Maiandros (Büyük Menderes) Nehri için bkz. [7].

Hellenistik Dönem'de Büyük İskender'in halefleri olan Seleukoslar'ın kolonisi olarak kurulan kent[1], askeri, idari ve ekonomik konumu sebebiyle bölgenin ana merkezi konumundaydı [3], [9], [10]. Roma İmparatorluğu egemenliğinde tekstil merkezi olması sebebiyle finansal işlerin de merkezlerindendi ve Asya'nın en zengin kentlerinden biriydi [14].

Lykos Vadisi'nde[2] yer alan, Laodikeia (Laodicea ad Lycum/Diospolis/Rhoas – Eskihisar) [16] dışındaki kentler (Harita 2.1); Kolossai (Colossae/Chonai – Honaz) [17], Hierapolis (Pamukkale) [16], [18], Attouda (Hisarköy/Sarayköy) [16], Tripolis (Tripolis ad Maeandrum/Apollonia ad Maeandrum/Antoniopolis – Yenicekent) [19], [20], Trapezopolis (Bekirler Köyü/Babadağ) [15], Karoura (Tekkeköy/Sarayköy) [15] ve Thiounta (Gözler Kasabası)'dır [16], [21].

Lykos Vadisi'nde yer alan kentler genel olarak, iklimin iyi olması ve suyun bol olması sayesinde tarım ve hayvancılıkta; birçok bölgeyi birbirine bağlayan antik yolların kesiştiği geçiş noktasında bulunmaları sayesinde de ticarette gelişmişlerdir [1], [2], [18].

Bölgede Akdeniz iklimi ve karasal iklim hakimdir. Verimli Lykos Ovası tarıma oldukça elverişlidir. Termal su kaynakları bakımından da zengin olan bölgede çok zengin ve kaliteli traverten ocakları vardır.

[1] Seleukoslar'ın politikasına göre; kentler halkın serbestliğine dayalı olup, ticarete ve savunmaya dayalı yerlerde kurulmaktaydı [11]. Laodikeia, Apamea ve Tralleis gibi kentler, Seleukoslar'ın aktif savunma stratejisine dayalı olarak; özellikle de Galatlar'a karşı, bölge güvenliğini sağlamak için stratejik noktalara kurulmuştur [12], [13].

[2] Lykos Vadisi kentleri için bkz. [15].

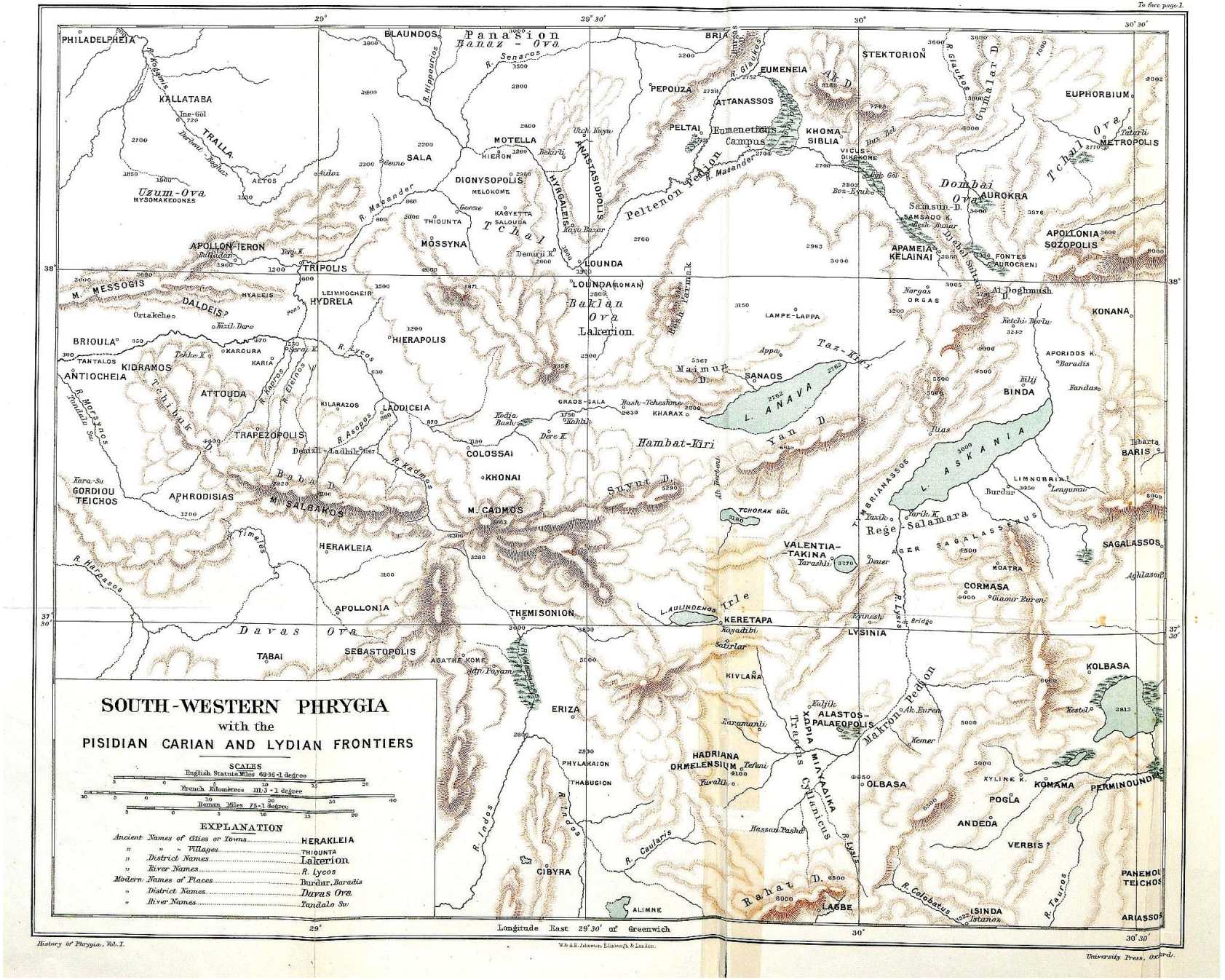

Harita 2.1 Güneybatı Phrygia Bölgesi haritası üzerinde Lykos Vadisi kentleri [15].

Yün üretimi ve ticareti kente büyük zenginlik ve ün kazandırmıştır. Bunun en büyük nedeni, Laodikeia'da [22] yetiştirilen kuzguni siyah renkli bir tür koyun yününden üretilen dokumalardır. Strabon [8] Laodikeia'da kuzguni siyah renkli, yünü çok yumuşak bir cins koyun yetiştirildiğini ve bu koyunların yünlerinin Miletos (Balat)'ta yetiştirilen koyunların yünlerinden daha iyi olduğunu söyler. Plinius [23] bu yünün *Rubia tinctoria L*. adında bir bitkiden elde edilen kırmızı renkli kök boya ile mor ya da kırmızı renge boyandığını belirtir. Vitruvius [24] ise; koyunların yünlerinin beyazımsı kahverengi, kurşuni ve kuzguni renkli olduğunu söyler ve yumuşak oluşunu da, koyunların içtiği, bölgenin çürük kokulu suyuna bağlar.

Antik yolların birleştiği bu bölgede yer alan nehir vadileri ve dağ yolları birçok bölgeyi birbirine bağlıyordu [15]. Her köşesi yaklaşık 1000 m uzunluğundaki köşelere sahip, kare şekilli bir plato olan Lykos Ovası, antik çağda Ephesos (Selçuk), Pergamon (Bergama), Tralleis (Aydın), Miletos (Balat), Magnesia (Magnesia ad Maeandrum/Leukophrys – Tekke), Nysa (Athymbra/Sultanhisar), Sardis (Sart) gibi Batı Anadolu kentlerini, güneydeki Kibyra (Horzum/Gölhisar), Themisonion (Karahöyük ya da Karayük), Sagalassos (Ağlasun), Cremna (Çamlık/Girme), Side (Selimiye/Manavgat), Perge (Aksu) gibi kentlere ve İç Anadolu'daki Apamea (Kelainai – Dinar) gibi kentlere bağlayan bir anayol üzerindedir (Harita 2.2) [25], [26], [27]. Nitekim Lykos Vadisi, Roma İmparatorluğu egemenliği altında, Laodikeia, Hierapolis, Kolossai, Attouda ve Tripolis gibi önemli kentleri içine alan bir ana cadde konumundadır (Harita 2.3). İç Anadolu düzlüklerini, Ege dünyasıyla birleştiren bir yol üzerinde bulunan Lykos Ovası, antik çağda Persler'in ülkesini Akdeniz'e bağlayan Kral Yolu (Herodotus 5.52)'nun da bir koludur [15], [28]. Ephesos'da başlayan ve Büyük Menderes grabeni boyunca Apamea'ya kadar devam eden ve burada Kral Yolu ile birleşerek Anadolu içlerine yönelen bu yola; Güney Ticaret Yolu denmiştir [25]. Bu yol M.Ö. 3. yüzyıldan başlayarak 3. yüzyıl sonlarına kadar önemini sürdürmüş; Anadolu'nun siyasi ve iktisadi canlılık eksenini teşkil etmiştir. Roma yol ağının bel kemiğini oluşturan bu yol, Batı Anadolu'dan gelerek, Laodikeia, Apamea ve Pisidia Antiokheia'sı (Yalvaç) kentlerinden geçiyordu. Lykos Vadisi'nde; Karoura, Attouda, Laodikeia, Kolossai kentlerinden geçerek, sırasıyla Sa*naos* (Anaua – Sarı Kavak), Apameia (Dinar), Metropolis (Tatarlı), Euphorbium (Apameia – Dinar ve Synnada – Şuhut arasındadır), Lysias (Pentapolis –

Sandıklı bölgesi yakınında), Julia (İpsos – Çay?), Philomelion (Akşehir), Tyriaion (Teke Kozağacı), Laodikeia Katakekaumene (Ladik), Koropassos (Akhan), Soandos (Soğanlı), Sakasena, Caesarea (Kayseri), Arasaxa (Akmesçit), (H)erp(h)a (Zamantı), Coduzalaba (Köy Yeri/Sarız?), Tanadaris (Ptandaris – Tanır) kentlerini geçtikten sonra Arabissos (Afşin) kentinde son buluyordu [16], [29]. Ephesos'da başlayarak doğuya giden bu yol ağına, Karia Bölgesi'nden, Marsyas Irmağı (Çine Çayı) aracılığıyla Alabanda (Araphisar) kentinden, Morsynos Irmağı (Dandalas Çayı) aracılığıyla Aphrodisias (Geyre)'tan, Herakleia Salbakes (Vakıf), Apollonia Salbakes (Medet) ve Sebastopolis (Kızılca) gibi kentlerden gelen yollar da katılıyordu. Tüm bu Karia Bölgesi ve Ephesos kentinden gelen yolların kavşak noktasında Lykos Laodikeiası yer alıyordu. Yine Sardis kentinden başlayıp, Philadelpheia (Alaşehir), Tripolis ve Hierapolis üzerinden gelen yol ağı da Laodikeia kentinde birleşerek, ikinci yol kavşağı olan Apamea kentine doğru ilerliyordu [25]. Laodikeia; Ephesos, Smyrna, Pergamon, Perge ve Sardis'e giden yolların kavşağında, stratejik bir noktada yer almaktadır [30], [31], [32]. Ayrıca, Roma Dönemi'nde önemli yol belgelerinden olan *Itinerarium Antonini* ile *Tabula Peutingum*[1] (Şekil 2.1)'da gösterilen yol güzergahlarındaki merkezler arasında Laodikeia'da bulunmaktadır [5], [33].

[1] *Peutinger* Tablosu, Roma İmparatorluğu'nun en önemli kartografik ürünlerinden biridir. Kartografyanın boyu 30 cm, uzunluğu 6,5 m'dir. Rulo halindeki tabloda, Roma İmparatorluğu'na ait bütün yollar ayrıntılı olarak gösterilmiştir. Deniz ve kara parçaları ölçeksiz olarak yapılmıştır.

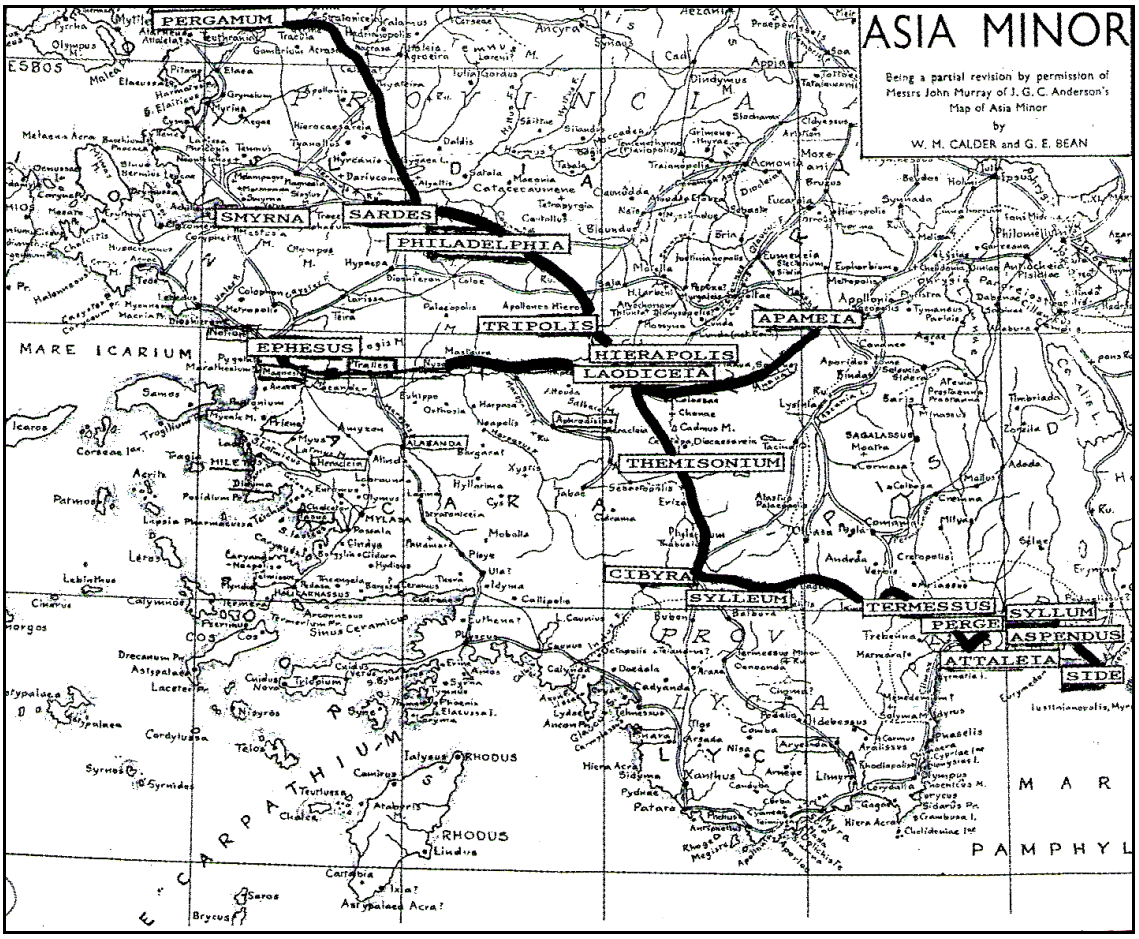

Harita 2.2 W. M. Calder – G. E. Bean [34] tarafından hazırlanan Anadolu haritasında Laodikeia'dan geçen yol güzergahları (düzenlenmiştir) [2].

Harita 2.3 W. M. Calder – G. E. Bean tarafından hazırlanan Anadolu haritasında (detay) Lykos Vadisi kentleri arasındaki yollar [34].

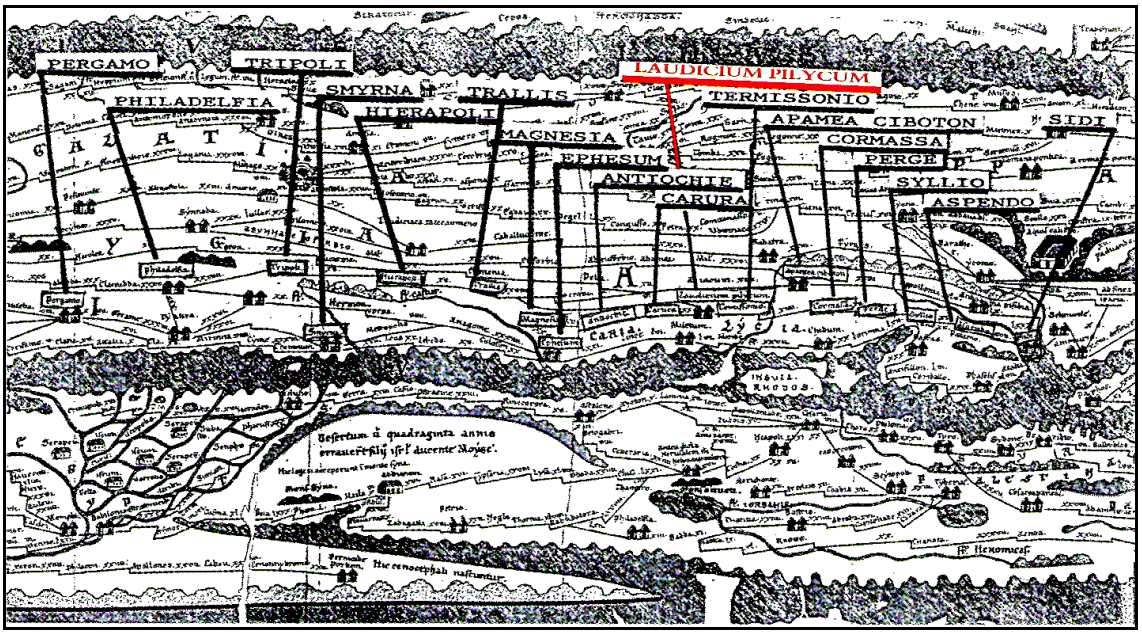

Şekil 2.1 Peutinger Tablosu'ndan düzenlenen detay [2].

2.2 Tarihçesi

Plinius [23] Laodikeia kentinin, önce Diospolis ve sonra Rhoas olarak adlandırılan[1] daha eski bir köyün üzerine Seleukos Kralı II. Antiochos Theos (M.Ö. 261-247) tarafından kurulduğundan söz eder[2]. M.Ö. 3. yüzyılın ortalarında, Hellenistik Dönem'de kurulan kent, adını II. Antiochos'un eşi Kraliçe Laodike'den alır. Strabon [8] Laodikeia için "… *Bu ırmağı izafeten kent Lykos yanındaki Laodikeia olarak adlandırılır*." demektedir. Hellenistik Dönem'de Seleukoslar tarafından Laodikeia adında birçok kent kurulmuştur. Bu yüzden kent, yanında bulunan Lykos Nehri ile anılarak (Laodicea ad Lycum – Lykos Laodikeia'sı) aynı isimli diğer kentlerden ayırt edilmiştir.

Laodikeia adına tarihte ilk kez, Polybius [40], [41]'un, III. Seleukos'un M.Ö. 223 yılında öldürülmesinden sonra yaşanan taht kavgalarının anlatımında rastlanmaktadır.

[1] Diospolis, "Zeus'un kenti" anlamına gelir; Rhoas ise eski bir Anadolu adıdır [32].

[2] Kentin kuruluş tarihi, II. Antiochos'un tahta geçtiği M.Ö. 261 ile eşi Laodike'den boşandığı M.Ö. 253 yılları arasında olmalıdır [35], [36], [37], [38].Byzantion'lu Stephanus (Ethnica, s.v. Laodikeia) [39], kentin kuruluşuyla ilgili olarak I. Antiochos ya da III. Antiochos'un gördüğü bir rüyadan bahsetmektedir. Kentin farklı bir kuruluş efsanesi de; yerel halk tarafından *"Zeus tarafından Hermes'e verilen ilham ile"* kurulmuş olduğuna inanılmasıdır [15].

Lykos (Çürüksu) Vadisi, M.Ö. 190 yılında Seleukos Krallığı ile Romalılar arasında yapılan Magnesia Savaşı'na kadar Seleukos Hanedanlığı egemenliğinde kalmıştır. Bu savaşı Bergama Krallığı'nın yardımıyla kazanan Romalılar, M.Ö. 188 yılında imzalanan Apamea Barışı'yla bölgedeki Seleukos topraklarını Bergama Krallığı'na bırakmıştır [42]. Bergama Kralı III. Attalos'un vasiyeti üzerine M.Ö. 133 yılında ölümünden sonra, miras yoluyla Roma egemenliği altına giren Batı Anadolu, M.Ö. 129 yılından itibaren Roma İmparatorluğu'nun Asya Eyaleti'ne bağlanmıştır [8], [32].

Laodikeia, I. Mithridates Savaşı (M.Ö. 88-85)'nda, Pontus Kralı VI. Mithridates'in orduları tarafından kuşatılmıştır [43]. Laodikeia'yı bu kuşatmada Quintus Oppius adında Romalı bir komutan savunmuştur. Appianus [44] ve Strabon [8]'un bildirdiğine göre; VI. Mithridates, Romalı Komutan Oppius'u teslim etmeleri koşuluyla Laodikeialılar'a zarar vermeyeceğini söyler. Kent bu isteğe uyar ve Oppius teslim edilir. Laodikeialılar tarafından VI. Mithridates'e verilen Oppius esir olarak alınır ve kente zarar verilmez.

M.Ö. 51 yılı sonu ile M.Ö. 50 yılı başlarında Kilikia Valisi ve Romalı büyük devlet adamı Cicero [22] 10 hafta boyunca Laodikeia'da yargı işlerini yürütmüş ve Kibyra, Apamea, Synnada, Pamphylia, Lycaonia, Isauria ve Kilikia'da meydana gelen anlaşmazlıklarla ilgili olarak mahkemeler kurmuştur.

Caesar'ın Galya Savaşları'ndaki ünlü bir komutanının oğlu olan ve Brutus ile Cassius tarafından Roma'nın Yakın Doğu'daki rakibi olan Partlar ile ittifak kurmak ve askeri yardım istemek için Parthia'ya yollanan Quintus Labienus, Partlar ile anlaşarak kendini "Pers İmparatoru" ilan eder. Anadolu'daki birçok Roma kentini ele geçiren Labienus'un ordusu M.Ö. 40 yılında Laodikeia'ya ulaştığında, Zenon adlı bir soylu önderliğinde kent Labienus'a karşı direnmiştir [8], [45], [46]. Bunun sonucu olarak Laodikeia, Roma'dan büyük saygı görmüştür.

İmparator Nero Dönemi (54-68)'nde, 60 yılında meydana gelen büyük depremde tüm Lykos Vadisi'ndeki diğer tüm kentler gibi Laodikeia'da büyük zarar görmüştür[1].

[1] Günümüze kadar ulaşan yapıların büyük çoğunluğu, 60 yılında meydana gelen deprem sonrasına aittir [10], [16], [15], [47].

Roma İmparatorları'ndan, 129 yılı civarında Hadrianus, 215 yılında Caracalla ve 370 yılında Valens kenti ziyaret etmiş ve kentteki imar faaliyetlerini desteklemişlerdir [48], [49], [50].

İmparator Commodus'un (180-192) himayesindeki kent, İmparator adına bir tapınak yapmış, bundan dolayı da ilk kez "*Neokoros* (Tapınak Koruyuculuğu)" ünvanını alarak vergiden muaf tutulmuştur [51], [52]. İmparator Commodus'un 192 yılında ölümünden sonra kente verilen "*Neokoros"* ünvanı geri alınarak, bunun yerine "*İmparator Seven*" sıfatı verilmiştir [51], [52]. İmparator Caracalla Dönemi (211-217)'nde "*Neokoros"* ünvanı kente geri verilmiştir[1] [53].

Laodikeia, 3. yüzyıla kadar Kibyra *Conventus*u'na bağlıdır[2] [55], [56]. "Halkın Toplanma Yeri" anlamındaki *conventus*, Roma adaletinin sağlandığı ve eyalet valilerinin yargı işlerini yürüttüğü yerlerdir.

İmparator Diocletianus Dönemi (284-305)'nde yapılan idari reformlarla, Anadolu daha büyük eyaletlere ayrılmıştır [57], [58], [59]. Phrygia Bölgesi ikiye bölünerek [15]; Laodikeia, Phrygia *Secunda Pacatiana*'nın yönetim merkezi olmuştur[3] [60], [61].

Roma İmparatorluk Dönemi (1.-3. yüzyıl)'nde önemli stratejik konumunun da etkisiyle daha da büyüyen kent, ticarette özellikle de yün ve keten giysilerden oluşan tekstil ticaretinde adını duyurmuştur [63], [64], [65]. Büyük üne sahip olan Loadikeia yünlü dokuma ürünleri, İmparator Diocletianus (284-305)'un 301 yılında yayımlanan fiyatlarla ilgili fermanında yer almıştır [66], [67]. Laodikeia'da dokunan ve "*Trimita*" adıyla bilinen tunikler o denli ünlüdür ki, kent M.Ö. 451 yılında Chalkedon (Kadıköy) Konsili listelerinde "*Trimitaria*" olarak adlandırılmıştır [68].

Aziz Paulos'un 1. yüzyılda yazdığı mektuplardan (İncil, Kolossaililer, II.1; IV.13, 15, 16) [69] Laodikeia'nın erken bir piskoposluk merkezi olduğu anlaşılmakta; incil (Vahiy, I.11;

---

[1] Hierapolisli sofist Antipater'in Geta ile Caracalla'nın hocası olmasının bu duruma etkisi olduğu düşünülmektedir [18], [54].

[2] Kibyra *Conventus*u'na Laodikeia dışında Hydrela, Themisonium, Hierapolis gibi toplam 25 kent dahil idi [3], [52].

[3] Ayrıca kentte yapılan dinsel toplantılarla bugünkü il sınırlarına göre Ortaçağ – Bizans Phrygia'sı ve başlıca yerleşim merkezleri hakkındaki geniş bilgi için bkz. [62].

III.14) [69]'de ilk Yedi Kilise'den birinin bu kentte yer aldığının belirtilmesi de bunu desteklemektedir [3], [70], [71], [72]. Hristiyanlığın 4. yüzyılda hızla yayıldığı bölgede[1], özellikle Erken Bizans Dönemi (4-6. yüzyıllar)'nde kent dini yönüyle ön plana çıkmıştır.

Tarihinde birçok kez depremlerle yıkılan kent[2] [74], 7. yüzyılın ilk yarısında meydana gelen büyük deprem [20], [78], [79] sonrasında tamamen yıkılmış ve terk edilmiştir. Kenti terk eden insanlar bugünkü Denizli – Kaleiçi ve yakınındaki alanlara taşınmıştır [2], [79], [80], [81]. 7. yüzyıldan sonra kaynakların sözünü ettiği Laodikeia burasıdır. 13. yüzyıl başlarında (1206) Türkler'in gelmesiyle burası Ladik adını alır [16], [36], [79].

[1] Lykos Vadisi'nde Hristiyanlık için bkz. [1], [2], [73].

[2] Bu bölge; 1. yüzyıl ile 9. yüzyıl arasında sarsıcı depremlerle karşılaşmıştır [32]. M.Ö. 27-47 ve 6. yüzyıldaki yıkıcı depremler için bkz. [75], [76]. Büyük Menderes ve Gediz graben fayları ile bölgedeki depremler hakkındaki detaylı bilgi için bkz. [3], [77]. Kentte yeni tespit edilen 3. yüzyılın sonu 4. yüzyılın başına tarihlenen deprem için bkz. [50].

2.3 Laodikeia'da Hristiyanlık

Phrygia bölgesi 4.-13. yüzyıllar arasında Bizans etkisindedir. Mimari ve el sanatlarına dair veriler ağırlıklı olarak 5.-11. yüzyıllar arasındadır. Phrygia'da pagan, yahudi ve hristiyanlar birbirlerinin inançlarına saygı göstererek yaşamışlar ve birbirlerinden etkilenmişlerdir (Harita 2.4-5). Birbiri ile iç içe geçerek yaşamış bu toplulukların inançlarını, yazıtlarındaki yorumları, sembolleri birbirinden kesin olarak ayırmak zordur. Phrygia ve komşu eyaletlerde ilk hristiyan misyoner hareketleri Aziz Paulus ile başlamıştır. Üç defa gerçekleştirdiği seyahatlerinin ardından, yazdığı "Galatia Mektupları", Anadolu'da kilisenin ilk yazılı kanıtıdır [62].

1. yüzyılda kilisenin gelişimi Phrygia'dan başlamıştır. Bulunan yazıtlara göre; 3. yüzyılın sonunda Phrygia'da hristiyan topluluklar yaygınlaşmıştır. Hierapolis, Laodikeia, Kolossai kentleri, Paulus'un yardımcısı Epaphras önderliğinde hristiyan dinini onaylamışlardır [62].

Aziz Paulus[1]; Lucas İncili'nin yazarının Yeni Ahit'te yer alan metinlerine göre bazı kentlere mektuplar yazmıştır. "Elçilerin İşleri" adıyla yer alan bu metinlerin 1. yüzyılın sonlarında yazıldığı kabul edilse de, bu konuda bazı değişik görüşler de vardır. Bazı uzmanlar bu eserin 93 yılından önce yazılamayacağını savunurken, bazıları da 62 yılında Aziz Paulus'un yaşamının son yıllarında kaleme aldığını ileri sürerler [82].

"Kolossaililere Mektup" metninde hem bu kentte yaşayanlara hem de Laodikeia'da yaşayanlara hitap ederek, bu iki kent halkının bilginin ve bilgeliğin tüm özelliklerinin İsa'da bulunduğunu bilmelerini ve akıllarını karıştıracak başka öğretilerden uzak durmalarını söyler. Bu metinde Kolossai ve Laodikeia halklarından başka bu iki kente komşu olan Hierapolis halkına da seslenir. Metinde Laodikeia halkına yolladığı mektubun diğer kentlerde de okunmasını istediğini belirtir. Buradan Paulus'un Laodikeia halkına da bir mektup gönderdiği anlaşılmaktadır [82].

[1] Paulus; İsa'nın 12 havarisinden biridir ve hristiyanlık dinini yaymak için geziler yapmıştır [83].

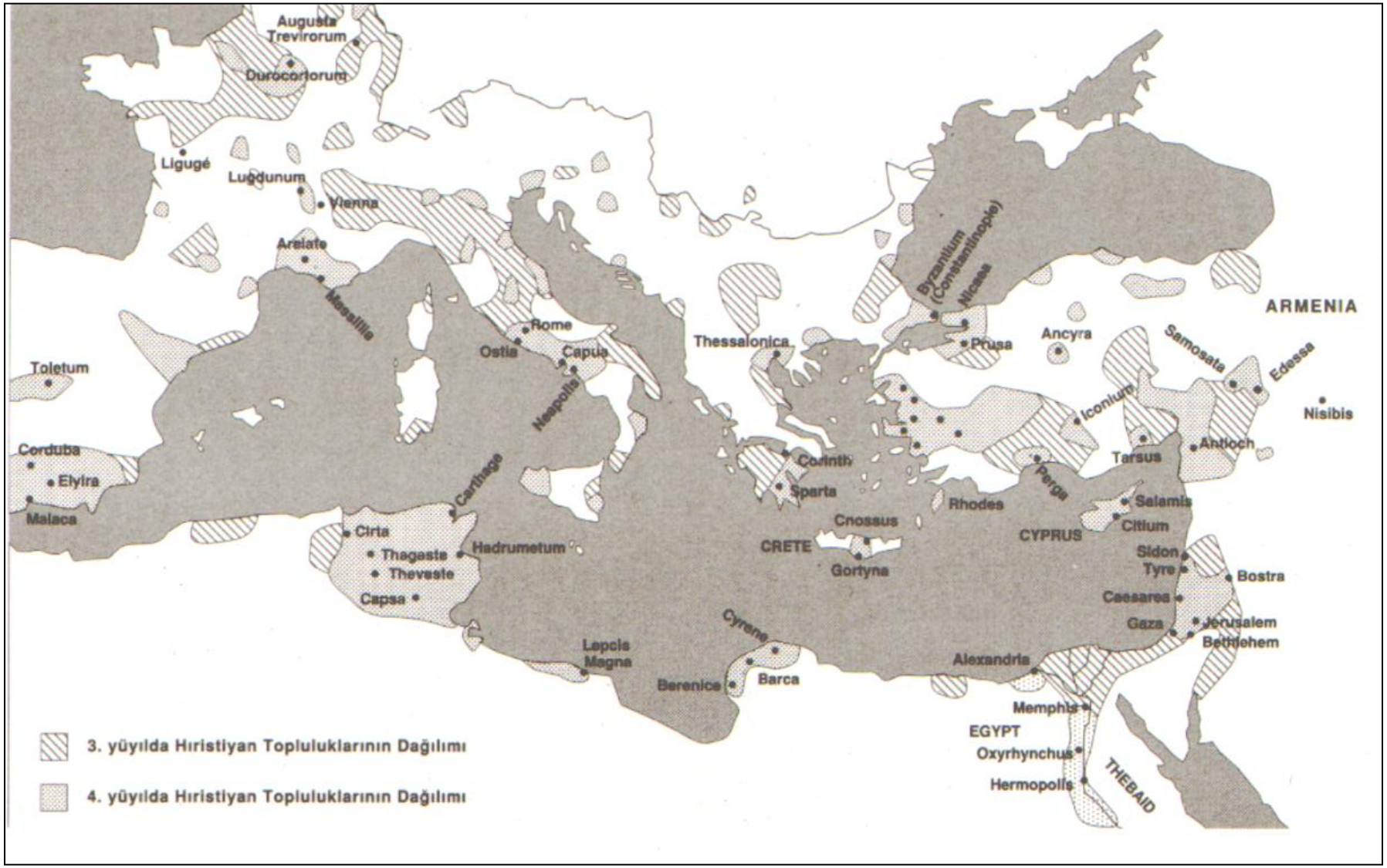

Harita 2.4 3. ve 4. yüzyıllarda Hristiyan toplulukların dağılımı [82].

Laodikeia kentinin adı, 100 yılı civarında İoannes'in[1] vahiylerinde Batı Anadolu'daki yedi cemaate yazılan mektuplarda da belirtilir. Bunlar; Bergama (Pergamon), Efes (Ephesos), Sardeis (Salihli), Thyateira (Akhisar), Philadelphia (Alaşehir), Smyrna (İzmir) ve Laodikeia cemaatleridir [83].

Kentte, 2. yüzyılda dinsel bir toplantı yapıldığı ve yaklaşık 50 kadar azizin Laodikeia'lı olduğu ileri sürülmektedir. 4. yüzyıldan itibaren piskoposluk merkezlerinden[2] biri olan (Harita 2.5) Laodikeia'da 4. yüzyılın ortalarında yine dinsel bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Üçüncü piskoposluk listelerinden anlaşıldığı üzere 8. yüzyılda Laodikeia'ya bağlı dinsel merkezlerden bir kısmı Hierapolis'e bağlanmıştır. Laodikeia; Roma Çağı'ndan beri Phrygia'nın en önemli ve büyük kentlerinden biri olmuş, Erken Hristiyanlık ve Ortaçağ-Bizans dönemlerinde de bu önemini sürdürmüştür [62].

Laodikeia'da günümüzde bilinen kiliseler[3] (Şekil 2.2); 4.-6. yüzyıllar arasına tarihlendirilmektedir[4]. Kuzey Kilisesi, Kuzeybatı Kilisesi, Laodikeia Kilisesi, Stadyum Kilisesi, Güneybatı Kilisesi üç nefli ve *apsis*li iken; Merkezi Kilise ile Kiliseli Peristylli Ev *apsis*li ve neflidir. Efes Portikosu'nun kuzeyinde yer alan yapı kareye yakın dikdörtgen, güneyinde yer alan yapı yuvarlak, doğusunda yer alan ise dıştan yuvarlak içten sekizgen planlıdır. İç kısımlarında dört yanda birer *apsidiol* yer alır. Ayrıca Tapınak A yapısının avlusunda 4. yüzyılda yapılmış olan *apsis*li bir şapel bulunmaktadır [73].

4.-6. yüzyıllar arasına tarihlendirilen bu kiliseler Erken Hristiyanlık Dönemi ya da Geç Antik Çağ olarak kabul edilen 200-600 yılları arası dönemin özelliklerini taşımaktadırlar. Bu dönem, 19. yüzyıla kadar sanat alanında etkili olmaya devam etmiştir [83].

---

[1] İoannes: Yuhanna; vaftizci Yahya olarak da bilinir. İsa'ya ilk inananlardandır [83].

[2] Surlarla çevrili, büyük; başrahibi olan kentler [62].

[3] Öncüsü Roma mimarisindeki "Pazar bazilikaları" olan bazilika, hristiyanların amaçlarına uygun hale getirilerek; *ambon*, *bema*, *templon*, *altar* gibi unsurlar eklenip 4. yüzyılda kilise yapımında hakim plan tipi olmuştur. Bazilika sözcüğü; genellikle çok nefli, dikdörtgen planlı toplantı mekanlarını ifade etmek için kullanılmıştır. Erken Hristiyanlık ve Bizans Dönemi'nde bazilika sözcüğü genel olarak kilise anlamında kullanılmaktadır [83].

[4] Tarihlenebilen ilk bazilika, Büyük Constantinus tarafından Roma piskoposu için 313 yılında yaptırılan Salvator Kilisesi'dir [83].

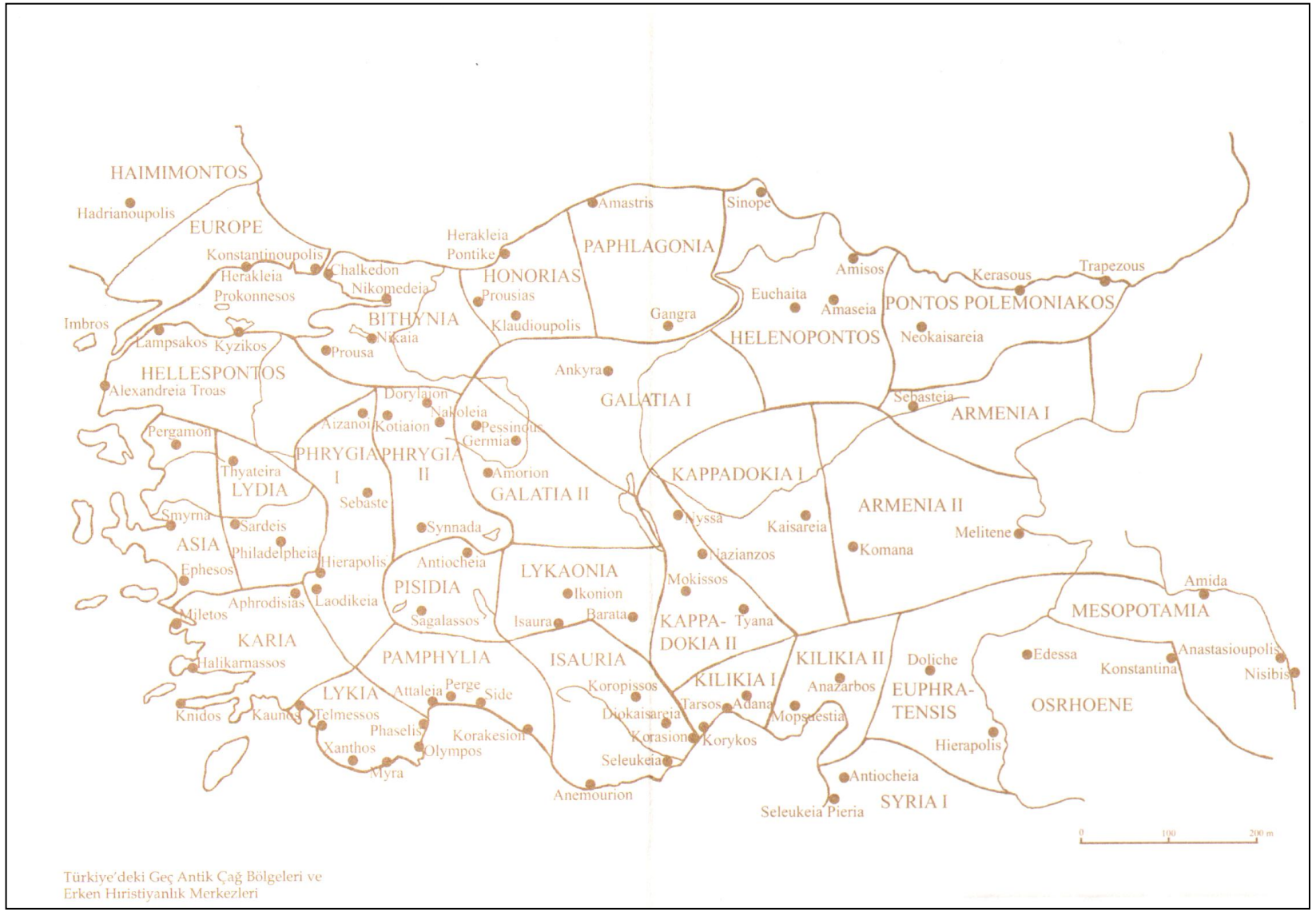

Türkiye'deki Geç Antik Çağ Bölgeleri ve Erken Hıristiyanlık Merkezleri

Harita 2.5 Türkiye'de Geç Antik Çağ bölgeleri ve Erken Hristiyanlık Dönemi merkezleri [83].

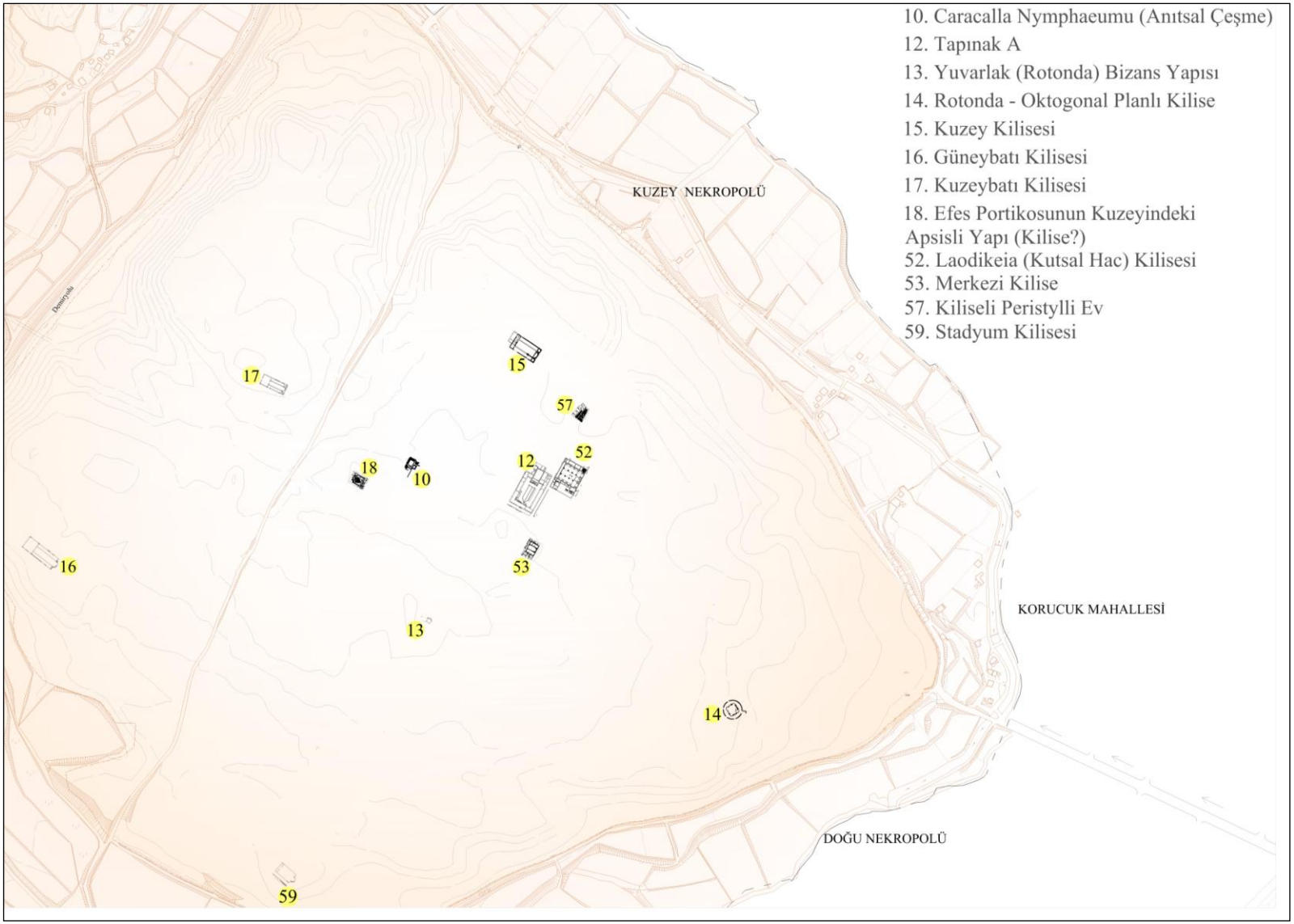

Şekil 2.2 Laodikeia antik kentinde günümüzde mevcut olan kilise yapıları

(Laodikeia kazısı arşivi).

BÖLÜM 3

LAODIKEIA KİLİSESİ

Laodikeia Kilisesi, ızgara planlı (hippodomik) kentin kuzeydoğu bölümünde bulunmaktadır. Kentin merkezi bir yerinde konumlanan yapı bir *insula*yı kaplamakta olup, Tapınak A'nın kuzeydoğusunda, Suriye Caddesi ile Kuzey Tiyatrosu'nu birbirine bağlayan ara sokak (Tapınak A Doğu Sokağı[1]) üzerinde yer almaktadır (Şekil 3.1) [2].

Kazı çalışmalarında bulunan sikkeler ışığında yapının, Büyük Constantinus Dönemi (306-337)'nde, Hristiyanlığın 313 yılında Milano Fermanı ile serbest bırakılmasının[2] ardından yapıldığı ve çeşitli düzenlemelerle 7. yüzyıla kadar kullanıldığı düşünülmektedir [73]. Kentteki diğer yapılar gibi kilisenin de 7. yüzyılın başında, İmparator Focas Dönemi (602-610)'nde meydana gelen deprem sonucu yıkılmış olması muhtemeldir [2].

Güney mekanlarda yapılan kazı çalışmaları sonucu bulunan sikkelerin analizi ile birlikte bu bölümler yapıda ikinci evrede inşa edilmiş olup 5. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmektedir. (Şekil 3.2) [73]. Ancak Erken Hristiyanlık Dönemi kilise yapıları bazen; yanında bulunan, yapının ihtiyaçları doğrultusunda inşa edilmiş olan yapılarla birlikte aynı dönemde yapılmaktadır. Bu sebeple güney mekanların kazı çalışmalarının bitirilmesinin ardından bu bölümlerin tarihlendirilmesi değişebilir.

Ayrıca *ambon*; bulunan korkuluk levhası üzerindeki yazıta göre 492 yılında onarım görmüş olup yapının inşa edildiği tarihteki *ambon* değildir [73].

[1] Tapınak A Doğu Sokağı kuzey-güney doğrultusunda uzanmaktadır ve kentin ana caddelerinden biri olan Suriye Caddesi'nden başlayarak Kuzey Tiyatrosu'na kadar ulaşmaktadır [2].

[2] Constantinus, Batı'nın Augustus'u; Licinius, Doğu'nun Augustus'u olarak, birlikte Milano'da tüm imparatorluk sınırları içinde hristiyanlığın serbest bir din olduğunu ilan ederler [83].

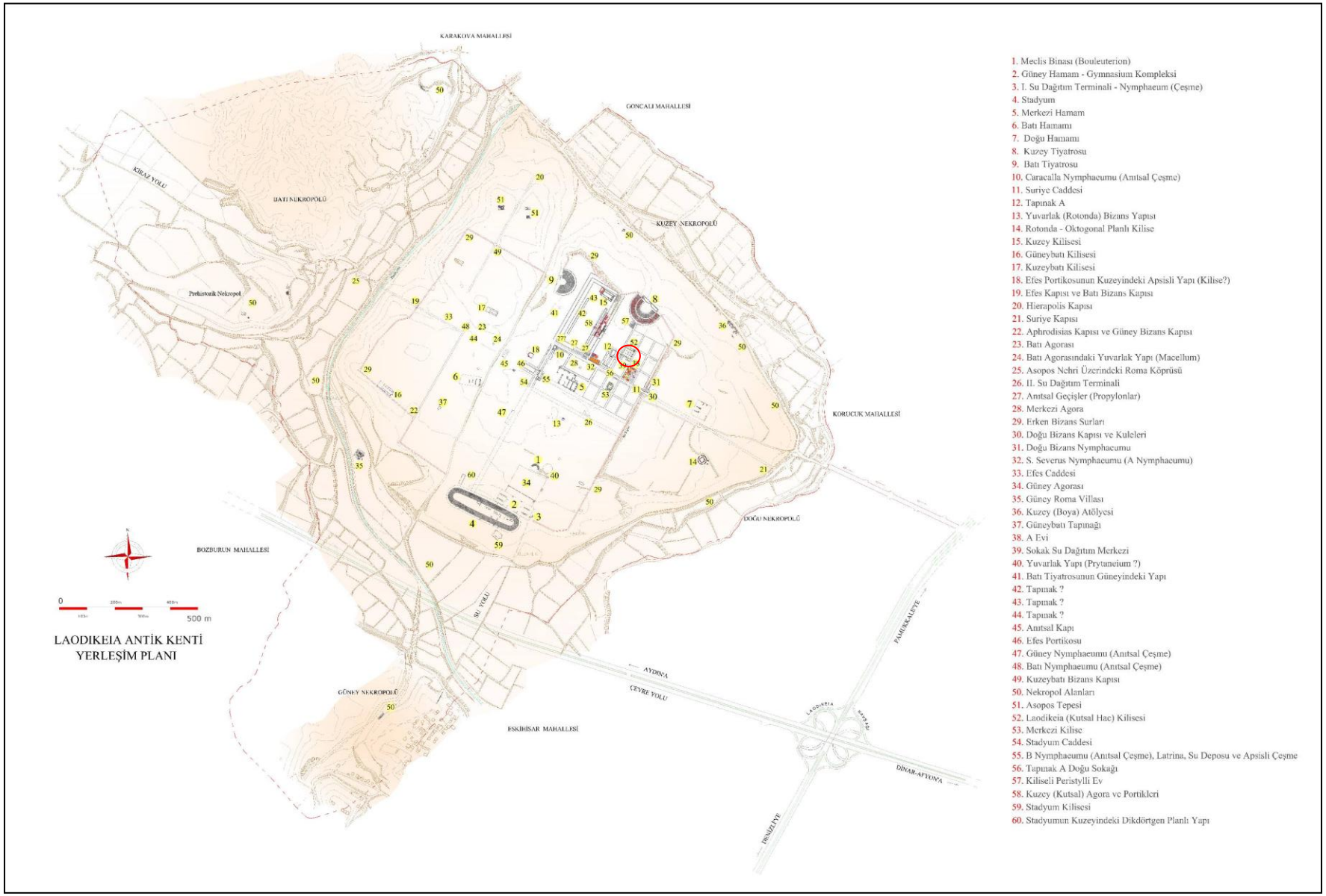

Şekil 3.1 Laodikeia antik kenti vaziyet planı (Laodikeia kazısı arşivi).

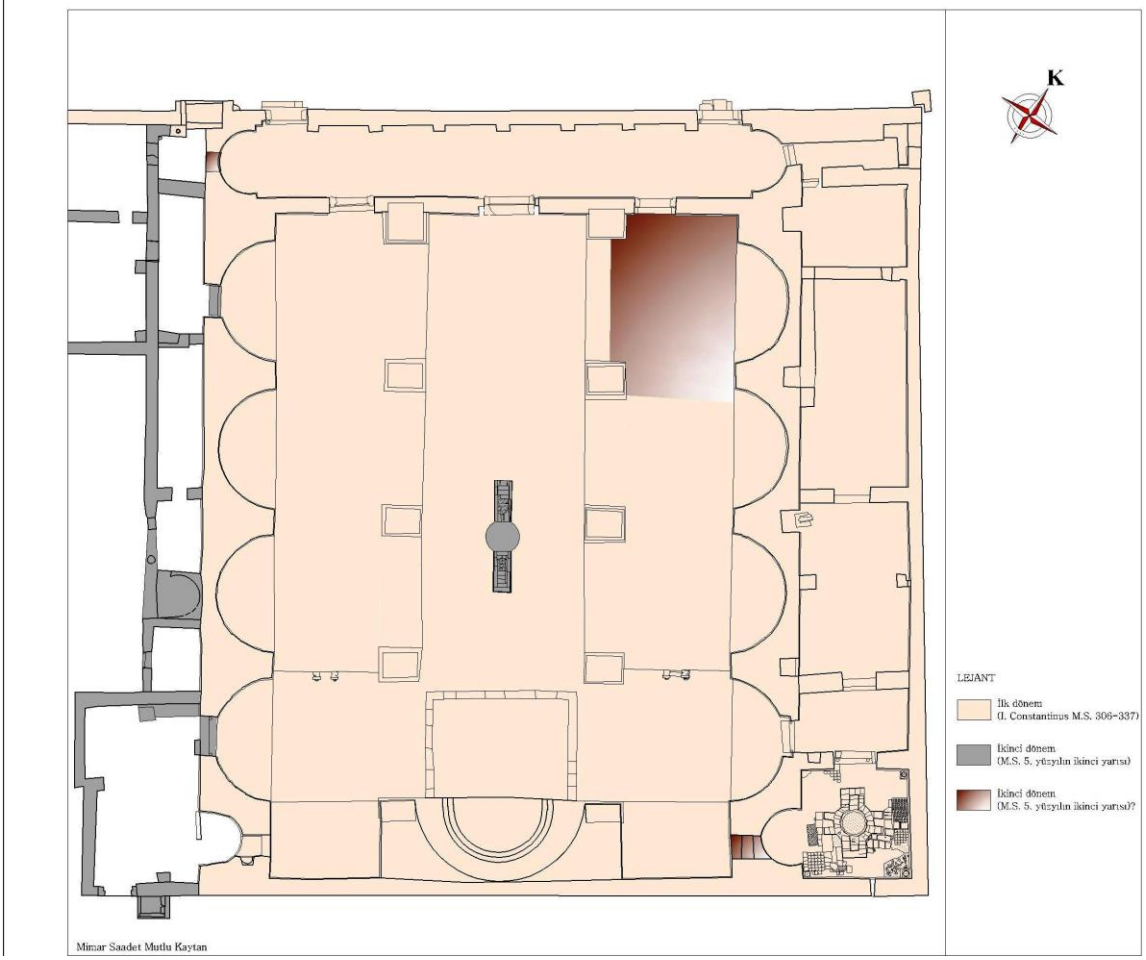

Şekil 3.2 Laodikeia Kilisesi dönem analizi.

3.1 Kazı Çalışmaları

Laodikeia Kilisesi'nin bulunduğu ada 2010 yılında kazı ekibi tarafından jeoradar ile taranmıştır. Tarama verilerinde *apsidiol*ler, *apsis* ve duvar izleri tespit edilmiştir. Plan şeması oluşturulabilen bir yapı kalıntısının varlığının belirlenmesinin ardından kazı çalışmaları[1] başlatılmıştır. Yapının işlevi; vaftizhane ve vaftiz havuzunun bulunmasının ardından kazı ekibi tarafından kilise olarak belirlenmiştir. Kilisenin kazı çalışmaların büyük bir kısmı 2010 yılında tamamlanmıştır (Resim 3.1) [2].

[1] 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nun 35. maddesine göre arkeolojik alanlarda [84]; "*... sondaj ve kazı izni, bilimsel ve mali yeterliliği Kültür ve Turizm Bakanlığı'nca (KTB) takdir olunan yerli, yabancı ve kurumlara, KTB'nın teklifi ile Bakanlar Kurulu kararıyla verilmektedir*."

Resim 3.1 Kazı çalışmaları sonrası yapının durumu (Laodikeia kazısı arşivi).

Kilise; plan şeması oluşturulabilir ve özgünlüğünü korumuş durumda günümüze ulaşmıştır. Kazı çalışmaları sırasında ve sonrasında yapıya ait buluntuların yerlerini tespit etmek amacıyla fotoğraflarla ve çizimlerle belgeleme çalışmaları yapılmıştır (Şekil 3.3).

Nartheks; plan şeması mevcut durumda günümüze ulaşmıştır. *Nartheks* batı duvarının büyük bir bölümü, duvar payeleri ile birlikte yıkılmış olarak Tapınak A Doğu Sokağı tabanı üzerinde ortaya çıkarılmıştır. Pencere sisteminde kullanılmış olan mimari elemanlar (söve, sütun, denizlik, başlık[1], tuğla v.b.) *narthek*ste ve Tapınak A Doğu Sokağı üzerinde bulunmuştur. Kazı çalışmaları verilerine göre yapının özgün halinde bazı pencere açıklıklarının ve kapıların üzerinde hafifletme kemerleri yer almaktadır.

[1] Kazı çalışmaları sonucu bulunan; *templon*da ve pencere sisteminde kullanılmış olan başlıklar ile *plaster* başlıkları *korinth* tipidir.

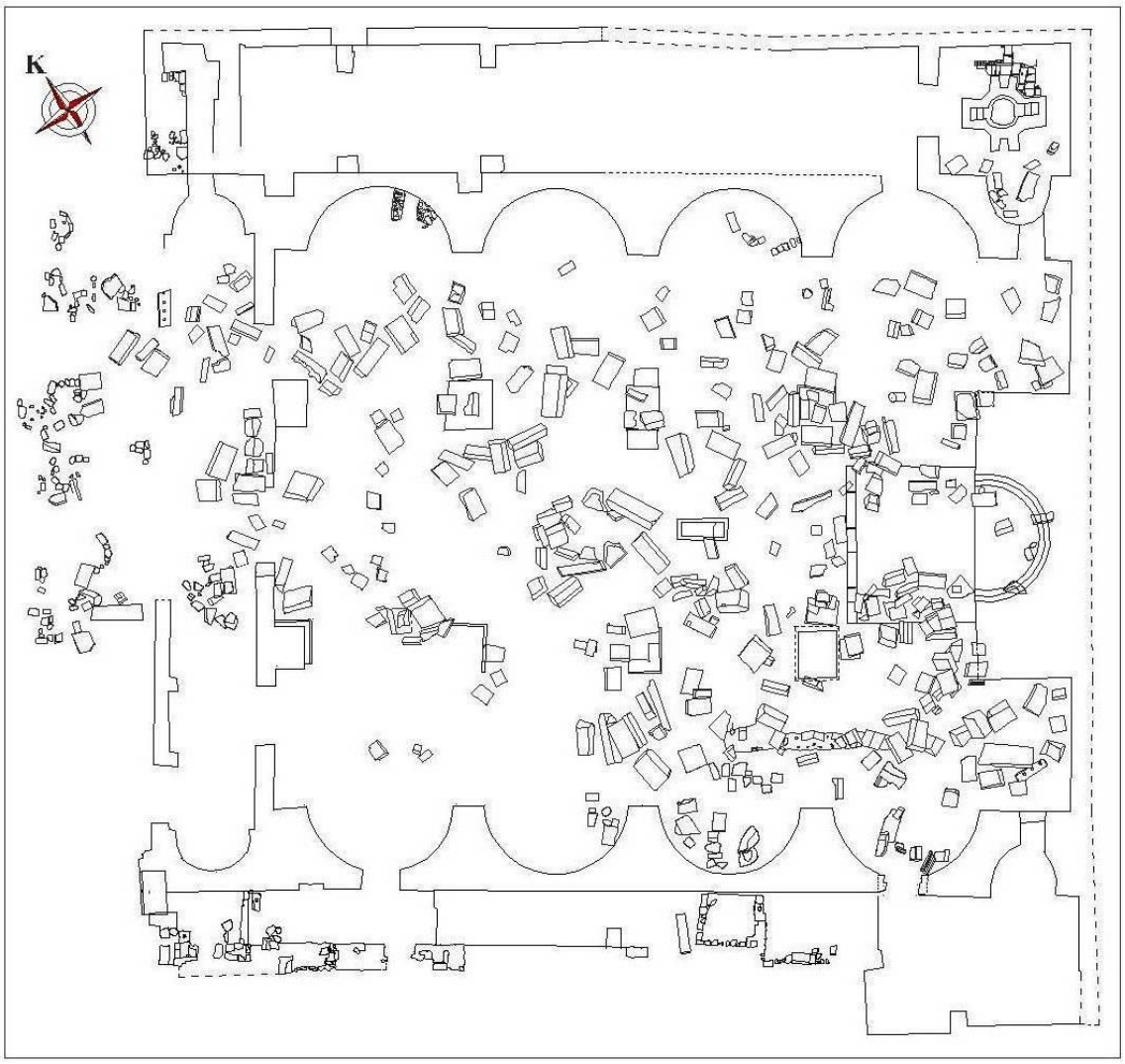

Şekil 3.3 Kazı çalışmaları sırasında plan çalışması (Ağustos 2010-Laodikeia kazısı arşivi).

Yapılan kazı çalışmaları sonucu *naos*ta payelere ve duvar payelerine ait kaideler özgün yerlerinde ve bu payelere ait olan bloklar kaidelerin etrafında yıkılmış halde açığa çıkartılmıştır (Resim 3.2). Payeleri birbirine ve *apsidiol*lere bağlayan tuğla kemer örgülerine ait yıkıntılar *naos* tabanı üzerinde bulunmuştur.

*Apsidiol*lere yükseklikleri değişen boyutlarda, özgün plan şemaları anlaşılır vaziyette, kuzey ve güney nefe bitişik durumda ulaşılmıştır. Bazı *apsidiol*lerin zemininde tuğla-harç yıkıntıları mevcut durumdadır (Resim 3.3). Yine zeminde eğrisel biçime sahip bloklar bulunmuştur (Resim 3.4). Bu blokların ve yıkıntıların *apsidiol*lerin üzerini örten yarım kubbelere ait olması muhtemeldir. *Apsidiol*lerin önünde, *naos* tabanı üzerinde; aslan ayakları özgün plan şemasında bulundukları bölge etrafında ele geçirilmiştir.

Resim 3.2 Kazı çalışmaları sonrası *naos*ta yıkılmış halde bulunan payelere ait bloklar (Laodikeia kazısı arşivi).

Resim 3.3 Kazı çalışmaları sonrası *apsidiol*ler önünde bulunan tuğla yığıntıları (Laodikeia kazısı arşivi).

Resim 3.4 Kazı çalışmaları sonrası *apsidiol*ler önünde bulunan eğrisel biçime sahip blok parçaları
(Laodikeia kazısı arşivi).

*Naos*ta batı ve kuzey duvarda *fresk* kalıntılarına ulaşılmıştır. Bu kalıntıların motifleri anlaşılabilir durumdadır. Güneyde yer alan *apsidiol*lerin bazılarında özgün duvar kaplaması günümüze ulaşmıştır.

Naos'da *ambon*; basamaklarının bir bölümü, tabanı ve taban cephesini kaplayan bezemeli bloğun bir kısmı özgün yerinde; korkuluk sisteminde kullanılan mermer topuz ve korkuluğa ait levhalar *ambon*un etrafında mevcut durumda açığa çıkartılmıştır.

Kazı çalışmaları sonucu hatıl yuvasına sahip bloklar bulunmuştur (Resim 3.5). Devşirme malzeme olan bu bloklara az sayıda rastlanmıştır. Blokların yapının çatı sisteminde kullanılmış olması mümkündür. Bulunan dikdörtgen kesitli ahşap kalıntılarının da çatı sisteminde kullanılmış olması muhtemeldir (Resim 3.6).

Resim 3.5 Kazı çalışmaları sonrası bulunan hatıl yuvalı devşirme blok (Laodikeia kazısı arşivi).

Resim 3.6 Ahşap kalıntısı (Laodikeia kazısı arşivi).

*Naos*un doğusunda yer alan *bema* üzerinde *altar*a ait izler bulunmuştur. *Bema*da kullanılan *balustrad*lar, bunları birbirine bağlayan çerçeve ve çerçevelerin arasına oturan levhalar *bema* etrafında ele geçirilmiştir

*Apsis*te yer alan *synthronon*; basamak ve rıht boyutları anlaşılabilir şekilde ve özgün yapım malzemesi ile kaplaması kısmi olarak mevcut durumda ortaya çıkartılmıştır. *Apsis*in iki yanında yer alan *pastophorion* hücreleri özgün boyutlarında, duvar örgüsü az oranda tahrip olmuş, özgün duvar ve döşeme kaplaması belirli bölgelerde mevcut durumda günümüze ulaşmıştır.

Vaftizhane koridoru ve vaftizhane ön odası plan şeması özgün durumda ve yapının özgün halinde koridorda yer alan su sistemlerinden bir bölümü mevcut olarak bulunmuştur. Vaftizhane ön odasında yer alan *fresk*ler; motifleri kısmi olarak anlaşılabilir durumda günümüze ulaşmıştır.

Vaftizhane plan şeması anlaşılabilir durumdadır ve yapının özgün halinde dört köşesine yerleştirilmiş birer adet kaideli sütuna ait üç adet kaide günümüze ulaşmıştır. Vaftizhanenin merkezinde yer alan vaftiz havuzu özgün plan şemasını korumuş haldedir ve yapım sistemini oluşturan tuğla ve üzerindeki mermer kaplaması kısmi olarak mevcut durumdadır.

Döşeme kaplaması olarak kullanılan *opus sectile* ve az oranda tuğla malzemeler *nartheks*, *naos*, *apsidiol*lerin içi, *bema*, *pastophorion* hücreleri, vaftizhane koridoru, vaftizhane ve güney mekanlarda özgün yerinde bulunmuştur. Yapıdaki özgün yerlerinde bulunmayan döşeme kaplamaları, çatı kiremitleri ve diğer mimari elemanlar (süpürgelik, söve, sütun, başlık, duvar panoları, *plaster*, *plaster* başlığı, *plaster* kaidesi, tuğla v.b.) kilisenin etrafındaki alanlarda bulundukları mekanlara göre tasnif edilmişlerdir (Resim 3.7). Mozaik döşeme ise kuzey ve güney nefte özgün yerlerinde mevcuttur.

Resim 3.7 Tasnif alanı (2014).

Kilisenin güneyinde yer alan mekanların ve Piskopos Evi'nin kazı çalışmaları henüz bitmemiştir.

Laodikeia Kilisesi'nin özgün halini oluşturan mimari elemanların büyük bir kısmı mevcut değildir. 7. yüzyıldaki depremin ardından yapının yıkılan mimari elemanların bir kısmının halk tarafından taşındığı ve farklı amaçlarda kullanıldıkları düşünülmektedir[1].

[1] Denizli'de, Goncalı, Eskihisar, Karakova, Bozburun mahallelerinde, Irlıganlı Kasabası'ndaki yapılarda, geçtiğimiz yıllarda yıkılan Denizli Ulu Cami'nde, İlbadı Mezarlığı'nda, Akhan Kervansarayı'nda Laodikeia'daki yapılara ait mimari elemanlara rastlanmıştır. 17. yüzyıldan itibaren kenti ziyaret eden seyyahlar birçok taş ve kireç ocağı gördüklerini ifade ederler. 19. yüzyılda açılışı yapılan ve antik kentten geçen demiryolu çalışmalarında da Laodikeia'daki yapılara ait mimari elemanlar kullanılmıştır [2].

BÖLÜM 4

LAODIKEIA KİLİSESİ'NİN ANALİTİK ÇÖZÜMLEMESİ VE KORUMA YAKLAŞIMI

4.1 Mimari Özellikleri

4.1.1 Yapım Tekniği ve Yapı Malzemeleri

Erken Hristiyanlık Dönemi'nde inşa edilen çoğu kilisede tuğla ve taş kullanılmıştır. Ayrıca yapılarda kubbe ve kemer kullanımı da yaygındır (Resim 4.1). Bu dönemde kullanılan Bizans yapım tekniğinin karakteristik özellikleri yapım malzemelerinden anlaşılmaktadır. Örneğin; İstanbul'da bu dönem yapılarında kullanılan standart yapı malzemeleri taş, tuğla ve kireç harcıdır. Yapıların iç mimarisi mermer ve dekoratif taşlarla tamamlanmıştır [85].

Duvar konstrüksiyonunda tuğla ve taşlar, Geç Roma'da *opus mixtum* denilen teknik ile kullanılırdı. Bu sistem gerekli olan noktalarda harç uygulamalarına olanak sağlardı. Pencere camları; küçük parçalar halinde üretilirdi ve ahşap ya da plaster çerçeveye otururdu. Tuğlalarda kullanılan damgalama yöntemi, üretimin devamlılığını göstermekteydi. Bu dönemde kullanılan, tamamen katılaştığı zaman sağlamlaşan harçlar; sönmüş kireç, tuğla kırığı ve tuğla tozundan oluşmaktaydı. Puzolonik[1] özelliğe sahip olan bu harçlarda bulunan küçük tuğla parçalarının harcı daha da güçlendirdiği ve sertleştirdiği düşünülmektedir. Harçların, başlangıçta çekme süreleri vardır, fakat yaklaşık 30 gün sonunda harç stabil hale gelirdi [85].

[1] Havada bulunan CO_2'e ihtiyaç duymadan katılaşabilen malzeme (uçucu kül v.b.).

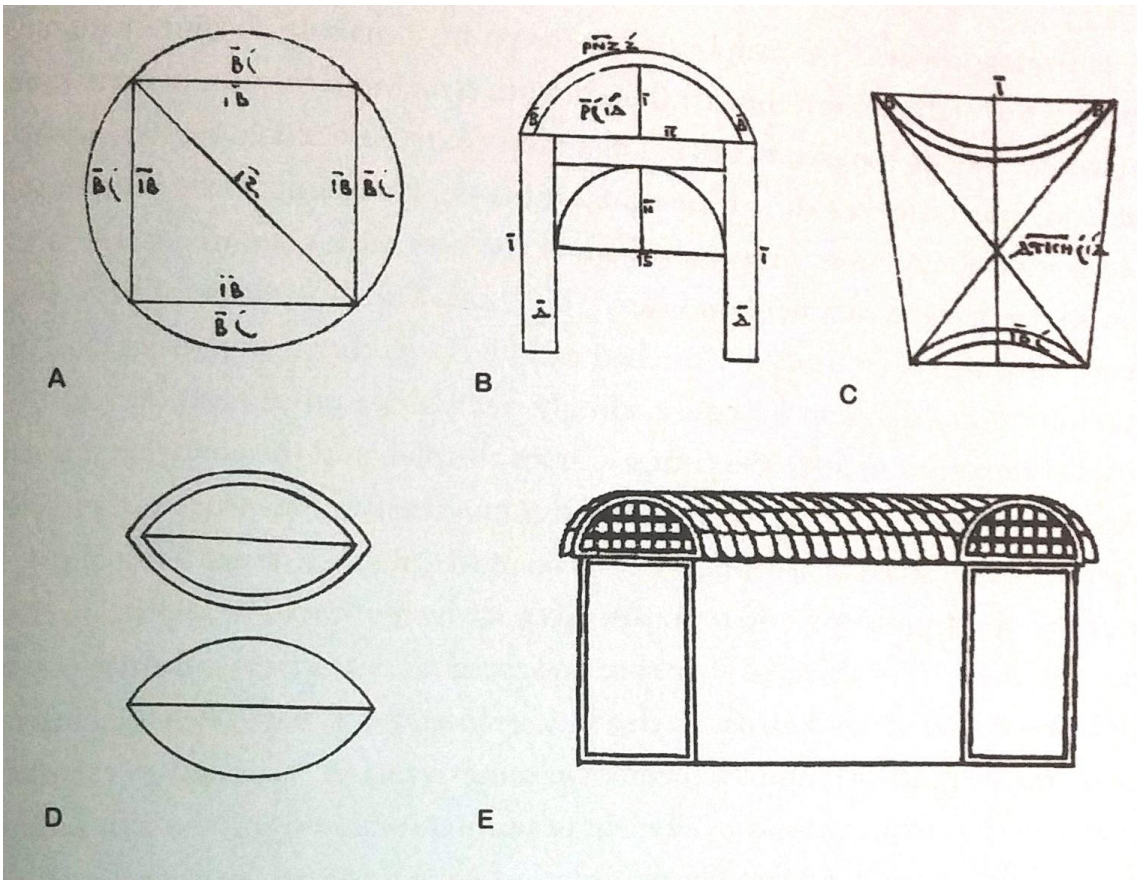

Resim 4.1 Bizans yapı tekniğinden mimari diagram örnekleri (A. Pandantif kubbe, B. Yığma duvarda kemer yapımı, C. Eğimli çatı, D. *Apsis*, E. Kiremit örtülü çatı [85].

Duvar konstrüksiyonunda kullanılan, birkaç sıra tuğla (Resim 4.2) ile moloz taştan oluşan teknikte taşlar duvarın her iki cephesinde de görülür. Tuğlalar, 3 ya da 5 sıra halinde tekrar ederek duvar boyunca uzanır (Resim 4.3) [85]

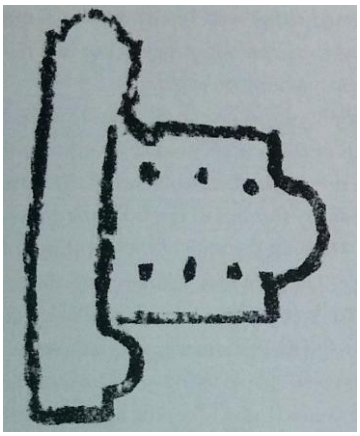

Resim 4.2 Ohrid'de Saint Sophia'da bulunan tuğla üzerindeki çizim [85].

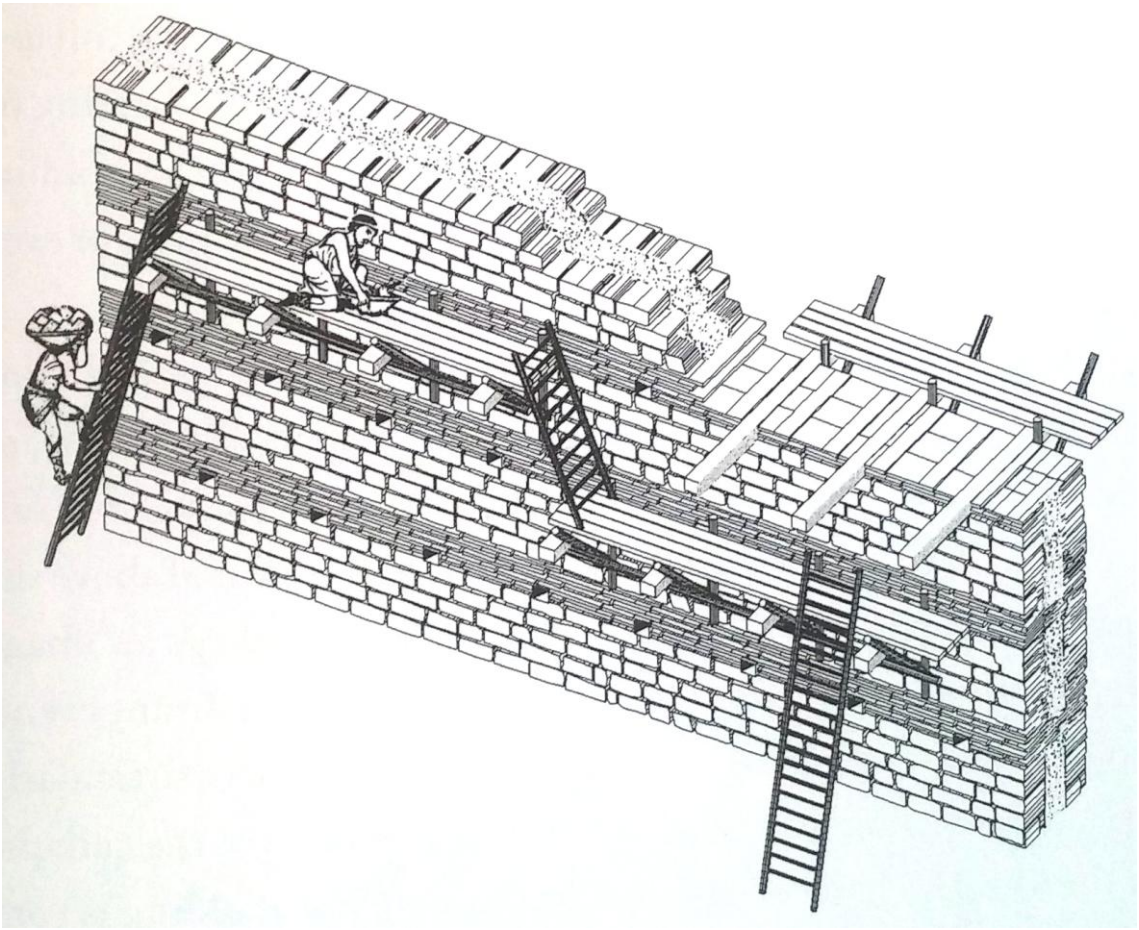

Resim 4.3 Duvar örgüsü sistemi [85].

Örgü sıraları arasında kalan boşluk harç ve moloz taşla doldurulur. Yaygın bir duvar yapım tekniği olan moloz taş ve tuğla karışımı, 14. yüzyıla kadar Bizans yapılarında kullanılmış, sonraları ise tuğla bulunamayınca yapılar genellikle moloz taş ile yapılmıştır. Bu teknik; İstanbul, Batı Anadolu sahil bölgesi, Balkanlar ve İtalya'da yaygın olarak kullanılmıştır [86].

Erken Hristiyanlık Dönemi'nde de kullanılan Bizans duvar yapım tekniğinden ikincisi ise; Suriye-Filistin, Anadolu'nun büyük bir bölümü, Gürcistan ve Ermenistan'da yaygın olan kesme taş duvar tekniğidir. Kesme taş duvar tekniğinde cephelerin yüzeylerini kabartmalı süslemelerle bezemek mümkündür. Ancak bu teknik ahşap ya da benzer özellikte hafif bir malzemenin kullanımını geniş alanlarda kısıtlar [86].

Laodikeia Kilisesi duvar örgüsü birinci duvar yapım tekniğine uymaktadır. Duvar örgüsü tekniğinde çoğunlukla traverten malzemeden ve az oranda tuğla malzemeden yararlanılmıştır (Şekil 4.1-Resim 4.4). *Nartheks* batı duvarında ve yapının kuzey

cephesinde ise bu örgüye bazı bölümlerde mermer[1] malzeme de eklenmiştir (Resim 4.5). Ayrıca duvarlarda dolgu malzemesi olarak yer yer çaytaşı; duvarı oluşturan bloklar arasında ve yüzeylerde kum, sönmüş kireç ile kalsiyum katkılı harç ve sıva kullanılmıştır. Benzer nitelikteki harç, yapı elemanlarında da mevcuttur.

*Apsis*in iki yanında yer alan duvar payelerini oluşturan bloklar kaideleri ve taç kısımları da dahil mermerden yapılmışken, *naos*ta bulunan altı paye ve iki duvar payesini oluşturan tüm bloklar travertenden yapılmıştır (Şekil 4.1).

*Naos*ta orta nefin doğusunda yer alan *ambon* tuğla örgü ile yapılmış olup mermer taban üzerine yerleşmiştir. Taban kısmının kuzey yüzünde bulunan bezemeli blok ve basamaklar da mermerdendir. Kuzey ve güney neflerin doğu tarafındaki payeler ile kuzey ve doğu duvarda *naos*a bitişik konumlanan yapının doğusundaki *apsidiol*lerin arasında bulunan aslan ayakları mermerden yapılmıştır. *Templon*da kullanılan ve kazı çalışmaları sonucu bulunan; *balustrad*lar, aralarına yerleşen levha ve çerçeveler, *balustrad*lar üzerine oturan sütun, başlık ve bu sistemi birbirine bağlayan yapı elemanı mermerdendir. *Bema, naos*tan mermerden yapılmış *templon* aracılığıyla yükseltilerek ayrılmıştır. *Synthronon*; çay taşı, tuğla ve traverten örgü üzerine mermer kaplamalıdır (Şekil 4.1).

Nartheks, kuzey ve güney nefin doğu tarafı, orta nef, *apsidiol*lerin zemini, *bema*, *diakonikon* ve *prothesis* hücreleri, vaftizhane koridorunun bir kısmı, vaftizhane ön odası, vaftizhane ve güney mekanlar *opus sectile* ile kaplıdır. Güney nef; *naos*un doğusunda yer alan son payeye kadar mozaik ile kaplı olup, kuzey nefin batı tarafında yer alan duvar payesi ve paye arasındaki bölüm tuğla kaplıdır. Kuzey nefin geri kalan bölümü ise güney nefte olduğu gibi doğu tarafta yer alan son payeye kadar mozaik kaplıdır. Vaftizhane koridorunun bir bölümü traverten ve tuğla ile kaplanmıştır. Bu koridorda yer alan su sistemine ait künkler pişmiş toprak malzemedendir. Vaftizhanenin üç köşesinde yerinde bulunan kaideler mermerden yapılmıştır.

[1] Bu dönemde mermer üretimi; Marmara Adası, Dokimeion, Altıntaş, Aphrodisias, Hierapolis, Gölemezli. Laodikeia, Ephesos, Kuşini, Hasançavuşlar gibi mermer ocaklarında yaygındır. Afyon, Eskişehir, Kütahya, Hierapolis ve Uşak'ta bulunan antik ocakların bir kısmı kapatılmış bir kısmı da tahrip olmuştur. Bazılarının yakınında modern üretim için yeni ocaklar açılmıştır [62].

Vaftizhanenin merkezinde yer alan vaftiz havuzu tuğla örgü üzerine mermer kaplamalı olarak inşa edilmiştir. Vaftizhanedeki *opus sectile* döşemeye kuzeydoğu köşede belirli bir alanda rastlanamamıştır. Kaplama olmayan bu alanda, döşemede dolgu olarak kullanılmış olan çay taşı malzemeyi görmek mümkündür (Şekil 4.1).

Kilisenin kapı sistemini oluşturan özgün lento, söve ve eşiklerinin çoğu traverten ve az oranda mermer malzemedendir. Tapınak A Doğu Sokağı cephesinde bulunan pencere sistemine ait denizlik ve kasa işlevli bloklar ise mermer ve travertenden yapılmıştır. Aynı cephede kapıların yanında bulunan konsollar, çeşme ve doğu cephede yer alan çeşme traverten malzemedendir (Şekil 4.1-Resim 4.4-6). Kazı çalışmaları sonucu ele geçirilen, pencere sistemine ait olan sütunlar mermer ve travertenden yapılmıştır. Bu sisteme ait olan başlıklar ise mermerdendir. Güney mekanda bulunan ocak tuğladan yapılmıştır. Fakat tuğlalar günümüze niteliğini kaybetmiş şekilde ulaşmış olup sadece az oranda kalıntıları mevcuttur.

Resim 4.4 Tapınak A Doğu Sokağı cephesinde yer alan konsol ve çeşme (2014).

Resim 4.5 Kuzey cephede bulunan mermer duvar blokları (2014).

Resim 4.6 Doğu cephede yer alan çeşme (2012).

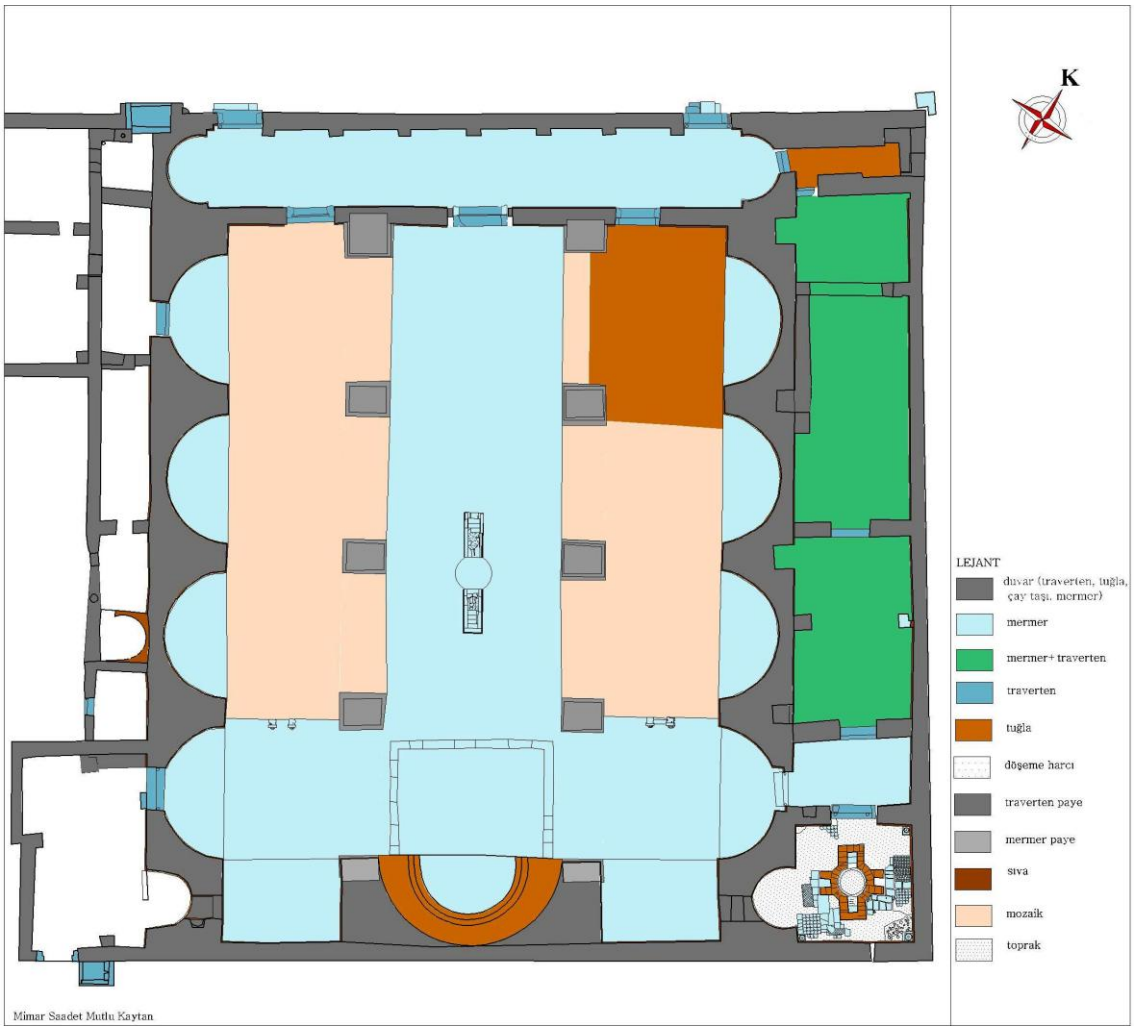

Şekil 4.1 Laodikeia Kilisesi malzeme analizi.

4.1.2 Plan Özellikleri

Laodikeia Kilisesi kareye yakın bir plana sahiptir. Yaklaşık 37.90x40.95 m boyutlarındaki yapının oturduğu alan 1550 m^2'dir. Kilise, güneyindeki Piskopos Evi (Kilise ile bağlantılıdır) olduğu düşünülen kazısı henüz tamamlanmamış yapı ile birlikte kentin bir *insula*sını kaplamaktadır ve dört tarafı sokaklarla çevrilidir. Plan şeması; *nartheks*, *naos*, *apsidiol*ler, *bema*, *apsis*, *prothesis* ve *diakonikon* hücreleri, vaftizhane koridoru, vaftizhane[1], güney mekanlar olarak adlandırılan mutfak ve diğer mekanlardan

[1] Hristiyan olma şartı "vaftiz"e benzeyen bir tören türü Yunan-Roma dininde yoktu. Bu nedenle hristiyan mimarisinde vaftizhaneler özel bir yapı formu olarak ortaya çıkar [83].

oluşmaktadır (EK-B.1,2). Yapı, Suriye'deki birçok erken dönem manastırında, Alahan ve Sina Katherina manastırlarında olduğu gibi üç nefli bazilikal planlıdır.

Kilisenin iki ana girişi batıdaki Tapınak A Doğu Sokağı üzerinde yer almaktadır. Her iki giriş de *nartheks* bölümüne açılmaktadır. Kuzey ve güney giriş kapılarının genişlikleri yaklaşık 2.10 m'dir.

Nartheks; kuzey-güney yönünde 26 m boyunda, 3.80 m genişliğindedir. Kuzey ve güney uçlarında yarıçapları yaklaşık 1.62 m olan iki adet *apsidiol*e sahiptir. Kuzey uçta *apsidiol* içinde yer alan kapı aracılığıyla vafizhane koridoruna geçilir. Güney uçtaki *apsidiol* içinde yer alan kapı açıklığı duvar örgü tekniğinin farklılığından anlaşıldığı üzere yapının sonraki dönem kullanımlarında kapatılmıştır. Bu kapı kilisenin ikinci evresinde yapıldığı düşünülen güney mekanlara ulaşımı sağlamaktadır. *Nartheks* batı duvarında traverten blok örgülü, ortalama 3.15 m ile 3.37 m aks aralığıyla yerleştirilmiş, yaklaşık 30x70 cm ölçülerine sahip yedi adet duvar payesi bulunmaktadır. Bu payeler arasına yerleştirilmiş pencere boşlukları mevcut olup genişlikleri yaklaşık 1.50 m'dir.

*Naos*a geçiş *nartheks* doğu duvarından üç nefe açılan üç ayrı kapı ile sağlanmaktadır. Orta kapının genişliği 2.55 m, kuzey kapının genişliği 2.10 m ve güney kapının genişliği 2.30 m'dir.

Yapının *naos* bölümü 24x31 m boyutlarındadır ve yaklaşık 750 $m^{2,}$'lik bir alanı kaplamaktadır. *Naos*; eşit aralıklarla yerleştirilmiş, a*psis*te yer alan ikişer duvar payesi, *naos* batı duvarında bulunan iki adet duvar payesi ve aralarında bulunan üçer paye ile doğu-batı doğrultulu olarak; kuzey, orta ve güney nef olmak üzere üç bölüme ayrılır. Orta nef yaklaşık 8.60 m genişliğe sahipken, kuzey ve güney nefler yaklaşık 5.80 m genişliktedirler. Payelere ait kaidelerin boyutları 1.65x2.15 m olup, batı taraftaki duvar payelerinin kaideleri 1.57x1.83 m boyutlarındadır. *Apsis*in iki yanındaki duvar payelerinin kaideleri ise 1.05x1.85 m boyutlarındadır. *Naos*un kuzey ve güney duvarına bitişik konumlanmış dörder tane *apsidiol* bulunur. *Apsidiol*lerin yarıçapları ortalama 3.10 m'dir.

Ambon; orta bölümü yuvarlak yanları dikdörtgen olan, mermer taban üzerine tuğla örgü ve mermer basamakların oturduğu, doğusunda mevcut dört basamaktan, batısında mevcut iki basamaktan orta bölüme ulaşan iki adet merdivenden

oluşmaktadır. Orta bölümün yarıçapı ortalama 85 cm olup, *ambon*un toplam boyu yaklaşık 5.80 m'dir. Basamak boyutları ise ortalama 0.95x2.13 m'dir.

Kuzey ve güney nefler en doğudaki *apsidiol*lerin hemen önünden itibaren iki gruptan oluşan dört adet aslan ayağı ile sınırlandırılmıştır. Aslan ayakları; ortalama 40x47 cm boyutlarında, taban üzerinde yaklaşık 1.15 m yüksekliğindedir.

*Naos*tan ortalama 35 cm yükseklikte olan *bema*; *toikhobat* blokları (süpürgelik kısmı) ile yükseltilmiş yaklaşık 5.50x7.85 m ölçülerinde dikdörtgene yakın bir formdadır. *Bema* üç yönden *templon* ile çevrilidir. *Templon* üzerinde *balustrad*ların yerleştiği bölgeler bellidir. Yapının özgün halinde orta aksın iki yanına gelen *balustrad*lar arasındaki açıklıktan *bema*ya giriş vardır.

Doğuda yer alan a*psis*[1] yarım daire planlıdır ve yarıçapı yaklaşık 4.50 m'dir. *Apsis*de yer alan *synthronon* üç basamaklı olup; çay taşı, tuğla, moloz ve traverten örgü üzerine mermer kaplama yapılarak inşa edilmiştir.

*Apsis*in kuzey ve güneyinde hazırlık odaları (*pastophorion*) bulunur. Bu odalar geç dönem kiliselerinde *prothesis* ve *diakonikon* olarak adlandırılmaktadır. Laodikeia Kilisesi'nin yapım tarihi 4. yüzyıl olduğundan dolayı bu odalar "yan odalar" olarak adlandırılabilir. Fakat işlevleri *prothesis* ve *diakonikon* işlevleri ile aynı olduğu için bu isimlerle bahsedilmişlerdir.

*Apsis*in güneyinde yer alan *prothesis* doğu-batı doğrultulu, dikdörtgen planlı ve 3.97x5.60 m ölçülerine sahiptir. *Apsis*in kuzeyinde ise yine doğu-batı doğrultulu, dikdörtgen planlı 3.95x5.60 m ölçülerine sahip *diakonikon* yer alır. *Prothesis* mekanı bu dönem kiliselerinde genellikle *apsis*in kuzeyinde, *diakonikon* ise güneyinde yer alır. Bu duruma vaftizhanenin yapıyla ilişkisi etki etmektedir. Kilisede vaftizhane yapıya bitişik ve kuzeyde olduğu için *diakonikon* kuzeyde konumlanmıştır.

*Narthek*sten vaftizhane koridoruna ulaşılan ilk mekanda 1.40 m genişliğinde *latrina*[2] ve dört adet basamaktan oluşan, *nartheks* duvarının vaftizhane koridoruna bakan

[1] Kutsal kitapta İsa'nın yeryüzüne ikinci gelişinin doğudan olacağı belirtildiği için *apsis*ler doğuya bakar [85].

[2] *Latrina*; antik yunanca bir isim olup tuvalet anlamına gelmektedir.

yönünden 65 cm sahanlık mesafesi ile başlayan merdiven bulunmaktadır. Merdiven genişliği 1.18 m olup rıht yüksekliği 21 cm, basamak genişliği 30 cm'dir. Bu basamaklar kilisenin özgün halinde çatıya tamirat ya da temizlik amacıyla ulaşmak için yapılmış olmalıdır *Latrina*nın su sistemi Tapınak A Doğu Sokağı'nda yer alan kanalizasyon sistemine bağlanmıştır [73].

Vaftizhane; kilisenin kuzeydoğu köşesinde bulunmaktadır, yaklaşık 5.50x5.50 m ölçülerinde kare planlıdır (Resim 4.7). Vaftizhaneye ulaşım *narthek*sten vaftizhane koridoruna bağlanarak; kilisenin içinden ise kuzeydeki *apsidiol*de bulunan 1.65 m genişlikteki kapı ile vaftizhane ön odasından ve sonraki dönemde kapatılmış olan *diakonikon* hücresinde yer alan geçişten sağlanmaktadır. Bu geçişin din adamları tarafından doğrudan vaftizhaneye geçiş amacıyla kullanıldığı düşünülmektedir.

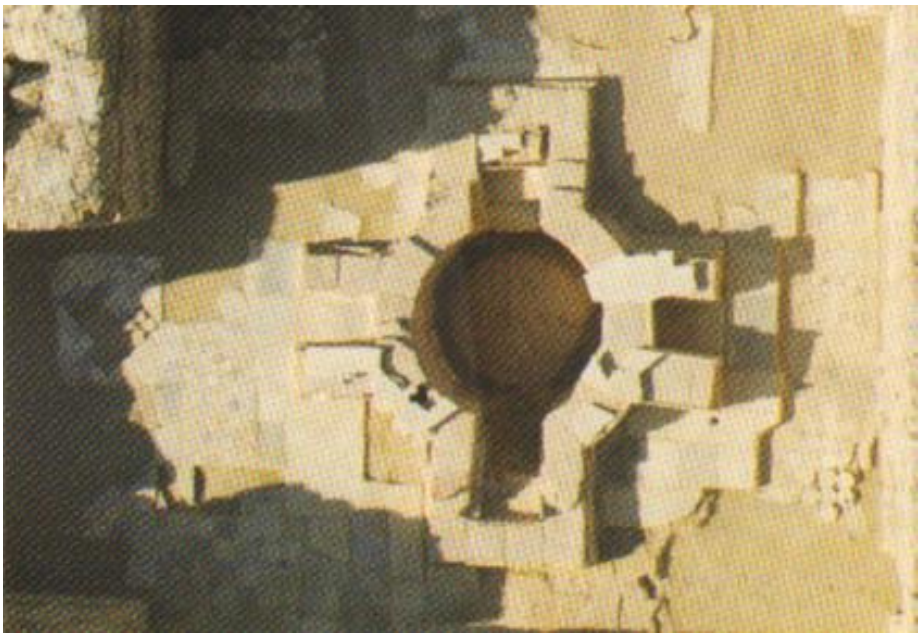

Resim 4.7 Vaftizhane [73].

Mekanın ana giriş kapısının iki yanında ritüelle ilgili olduğu düşünülen birer adet niş mevcuttur [73]. Nişlerin genişlikleri ortalama 65 cm'dir. Mekanın güney duvarında yaklaşık 1.60 m yarıçapa sahip bir *apsidiol* yer alır. Güneybatı yönü dışında diğer köşelerde yer alan kaidelerin boyutları yaklaşık 45x35 cm olup yukseklikleri 55 cm'dir. Vaftizhanenin merkezinde zemine oyularak yapılmış[1] haç planlı bir vaftiz havuzu

[1] Kiliselerde zeminden yükseltilerek yapılmış olan vaftiz havuzları da mevcuttur [62].

bulunmaktadır ve haç kollarının birleştiği bölüm daire planlıdır. Havuzun boyutları doğu-batı yönünde yaklaşık 3.60 m, kuzey-güney yönde ise yaklaşık 3.05 m olup zeminden yüksekliği 40 cm'yi bulmaktadır. Havuzun iç çapı yaklaşık 1.30 m'dir. Havuzun güney tarafında su sistemi yer alır.

Kilisenin güneyinde yer alan, yapıyla bağlantılı olan mekanların kazı çalışmaları sonucu mutfak, hamam, arşiv ve piskopos evi oldukları düşünülmektedir [73]. Güney mekanlara geçiş, güney nefin her iki ucunda konumlanmış olan *apsidiol*lerde bulunan kapılar aracılığıyla sağlanmaktadır. *Naos*tan güney mekanlara geçişi sağlayan doğu uçtaki kapının genişliği 1.95 m'dir. Batı uçtaki geçişin sadece eşiği mevcuttur ve yaklaşık 1.65 m genişliktedir.

Cephelerde yer alan çeşmelerden; Tapınak A Doğu Sokağı'nda yer alan çeşmenin boyutları 1.45x2.45 m olup, doğu cephede bulunan traverten çeşmenin boyutları ise 1.15x1.65 m'dir. Tapınak A Doğu Sokağı'nda yer alan çeşmenin cephesinde haç betimlemesi mevcuttur. Ayrıca kuzey tarafında su sistemine ait künkler görülmektedir. Çeşmenin yüksekliği 1.10 m'dir. Yapının doğu cephesinde bulunan çeşmenin yüksekliği ise yaklaşık 1.05 m'dir.

4.1.2.1 Döşeme

Kilisede kazı çalışmaları sonucu döşeme kaplaması olarak mozaik, *opus sectile* ve az sayıda tuğla ile traverten malzemeler kullanıldığı anlaşılmıştır.

Kilisede kullanılan *opus sectile*lerin kalınlıkları değişkenlik göstermektedir. *Opus sectile*nin altında 7-8 cm kalınlığa ulaşan harç, onun altında da 10-15 cm ölçüleri arasında kalınlığı değişen tuğla blokaj bulunmaktadır.

Yapıda tuğla ile kaplı olan mekanlar; kuzey nefin bir bölümü, vaftizhane koridorunun bir bölümü ve *latrina*dır. *Latrina*nın tabanı 60x35 cm ölçülerindeki pişmiş toprak tuğlalarla kaplıdır (Resim 4.8). *Synthronon* basamaklarının bir kısmının üzerinde basamakların yapım tekniğini oluşturan, boyutları değişkenlik gösteren tuğlaları görmek mümkündür. Özgün olan ve kırık durumda olmayan tuğlalardan bir tanesinin boyutları yaklaşık 32x32,5 cm'dir.

Resim 4.8 Kazı çalışmaları sonrası *latrina*nın görünümü (Laodikeia kazısı arşivi).

Kuzey ve güney nefler yaklaşık 352 m^2 alanı kaplayan mozaik döşeme ile kaplıdır. Kazı çalışmaları sonucu güney nef mozaikleri kuzey nef mozaiklerine oranla daha az tahrip olmuş durumda açığa çıkartılmıştır. Mozaikleri oluşturan tesseraların kalınlıkları değişkenlik göstermektedir. Mozaiklerin altında yaklaşık 7 cm kalınlığında harç, harcın altında da 10-15 cm kalınlığa ulaşan tuğla blokaj bulunmaktadır. Mozaiklerin üzerinde yapının geçirdiği depremlerden sonra yapılan onarımların izlerini görmek mümkündür. Özellikle kuzey nefte batı tarafta mozaiklerin üzerinin tuğla kaplı olması bu sebepten kaynaklı olmalıdır. Bu tuğlalar genellikle dikdörtgen formlu olup, kırık olmayan tuğlalardan bir tanesinin boyutları yaklaşık 32,5x34 cm'dir.

Güney nefte, batı tarafta mozaik üzerinde haç formlu çerçeve içerisinde bulunan yazıya göre bu bölümdeki mozaiği Laodikeia Kilisesi *Protodiakon*u Polycarpos yaptırmıştır (Resim 4.9). Ayrıca bu bölgenin doğusunda bulunan mozaikteki yazıya göre bu mozaiği Laodikeia Kilisesi *Diakon*larından Aleksandros yaptırmıştır [73].

Resim 4.9 Mozaik üzerindeki yazıt [73].

4.1.3 Cephe Özellikleri

Laodikeia Kilisesi'nin duvar kalınlıkları 40 cm'den başlayıp *apsis* ve *apsidiol*lerin duvar örgüsünde yaklaşık 3.70 m'ye kadar çıkabilmektedir.

Yapının duvar yükseklikleri yaklaşık 1.00 m'den başlayıp 4.10 m'ye kadar ulaşmaktadır. Duvar örgüsünü oluşturan traverten, çay taşı ve tuğlaların boyutları makroskopik gözlemlere göre farklı boyutlardadır (EK-B.3,4,5,6,7). Dikdörtgen biçimde kesite sahip olan tuğlaların kalınlıkları ortalama 4 ile 8 cm arasında değişmekte olup, uzunlukları birbirlerinden farklıdır.

Yapının iç cephe duvarlarında kalınlıkları 4 cm ile 8 cm arasında değişen harç kalıntıları yer yer mevcuttur. Duvar örgüsünde yer alan traverten bloklar üzerinde ortalama 1x1 cm boyutlarında kenet yuvaları yer almaktadır (Resim 4.10). Özgün duvar kaplamalarından da anlaşıldığı üzere bu yuvalar mermer kaplamaların duvara sabitlenmesi amacıyla kullanılmıştır. Kilisede bazı bölümlerde duvar kaplaması yerine *fresk*ler yer almaktadır.

Resim 4.10 Kenet yuvası ve kurşun kalıntısı (2014).

Yapının Tapınak A Doğu Sokağı cephesinde bulunan altı adet pencere açıklığından güney taraftan ikinci açıklığının üzerinde tuğla hafifletme kemeri vardır (Şekil 4.2). Bu kemer; yaklaşık olarak 2.35 m genişliğinde olup, 0.95 m yüksekliğindedir. Pencere boşluklarının sokak zemininden yüksekliği ortalama 3.00 m'dir (EK-B.5).

Kiliseye Tapınak A Doğu Sokağı'ndan giriş sağlayan iki kapıdan kuzey taraftakinin yüksekliği sokaktan 3.80 m iken, güneydekinin yüksekliği 3.10 m'dir. Kapıların yanında lento ile yaklaşık aynı seviyede simetrik yerleştirilmiş konsollar mevcuttur. Konsollar sokak zemininden yaklaşık 2.80 m yüksekliktedir.

*Narthek*ste yer alan duvar payelerinin yükseklikleri yaklaşık 3.75 m'dir. *Narthek*sin kuzey tarafındaki *apsidiol*ün yüksekliği ortalama 1.70 m'ye, güney taraftakinin yüksekliği 1.35 m'ye ulaşmaktadır.

*Narthek*sten *naos*a geçişi sağlayan üç adet kapıdan orta nefe açılan kapı daha geniş ve daha yüksek yapılmıştır. Bu kapının *naos*un batı duvarında bulunan yüzünde iki adet niş bulunmaktadır. Nişlerin yüksekliği *naos* zemininden yaklaşık 1.40 m'dir. Orta kapının yüksekliği 3.17 m iken kuzey kapının yüksekliği 2.75 m, güney kapının yüksekliği 2.90 m'dir. Orta kapının üzerinde bulunan kemerin yüksekliği *naos* zemininden itibaren 5.00 m olup kemer kalınlığı 30 cm'dir (EK-B.5;Şekil 4.3-4).

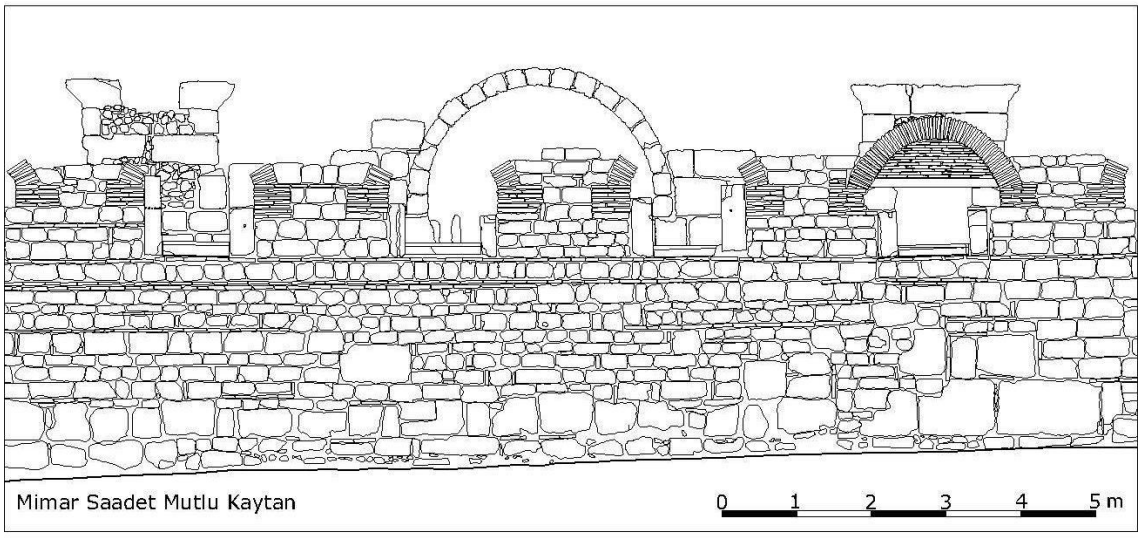

Şekil 4.2 Tapınak A Doğu Sokağı cephesi kısmi görünüşü (2013).

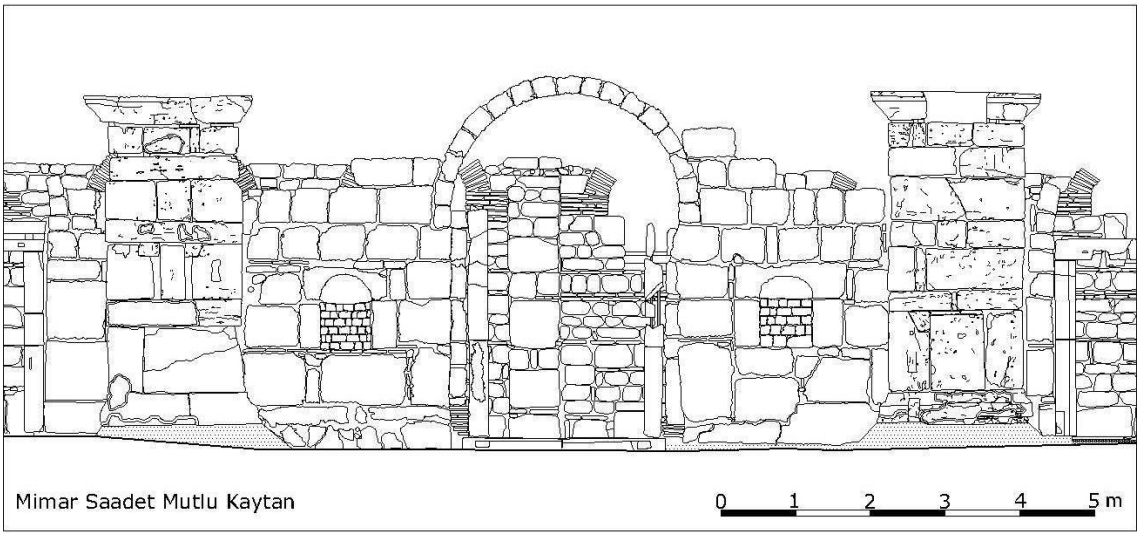

Şekil 4.3 *Naos* orta kapı ve hafifletme kemeri görünüşü (2013).

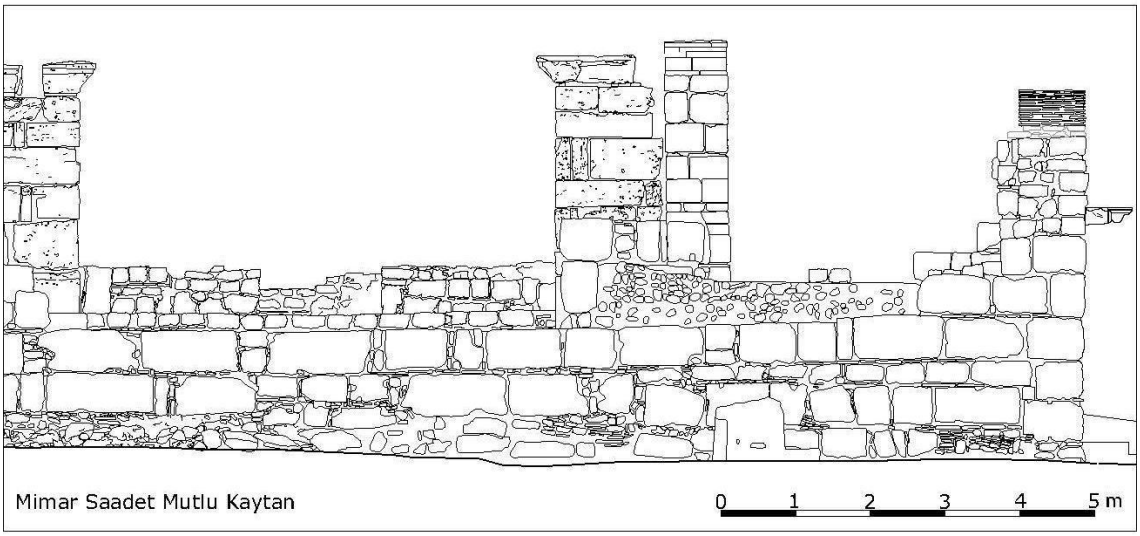

Şekil 4.4 *Naos* orta kapı ve hafifletme kemeri görünüşü (2013).

*Naos*ta batıda yer alan duvar payelerinden güney taraftakinin yüksekliği 4.35 m iken, kuzey taraftaki duvar payesinin yüksekliği 4.40 m'dir. *Naos*ta bulunan payelerin yükseklikleri ise 4.25 m ile 4.50 m arasında değişmektedir. Yapının geçirdiği depremlerden dolayı payelerin üst seviyeleri aynı kotta değildir. Kaidelerin belli noktalarında yaklaşık aynı aksta ortalama 15 cm genişliğinde, 30 cm yüksekliğinde yuvalar mevcuttur (Resim4.11). Bu yuvalar; korkuluk levhalarının (Resim4.12) yuvalarda bulunan yapı elemanına yerleştirilmesiyle nefleri birbirinden ayırmak ve *naos*un batı duvarında yer alan nişlerin önünü kapatmak amacıyla yapılmış olmalıdır. Levhaların yerleşeceği yapı elemanı *naos*un güneybatı tarafındaki duvar payesinin kuzey yüzünde mevcuttur.

Resim 4.11 Paye kaidesi üzerindeki yuva (2014).

Resim 4.12 Korkuluk levhası parçası (2014).

*Apsis*in iki yanında bulunan duvar payelerinin yükseklikleri Nisan 2013 tarihli güncellenen rölöve çalışmasında şu anki durumundan daha alçakta olup günümüzde

6.10 m'dir. Bu payelerin duvar örgülerinde kabartmalı devşirme blokların kullanıldıkları görülmektedir[1]. Güneyde bulunan payenin ön yüzünde haç betimlemeleri bulunmaktadır (EK-B.4;Resim 4.13)

*Naos*ta yer alan payelerin, duvar payelerinin ve *apsis*in iki yanındaki duvar payelerinin kaide yükseklikleri birbirinden farklılık göstererek ortalama 35 cm ile 46 cm arasında değişmektedir. Payeleri oluşturan taç blokların boyutları birbirinden farklıdır.

Aslan ayaklarının (Resim 4.14) üzerinde ayakların boyu kadar uzanan ve duvarlarda bulunan yuvalarla aynı aksta olan yuvalar vardır (Şekil 4.5-6).

Resim 4.13 Mermer paye üzerindeki haç betimi (2013).

[1] Erken Hristiyanlık Dönemi'nde antik dönem mimarisinde kullanılan mimari elemanların kullanımı yaygındır. Heykel ve kabartmalı bloklar duvar örgülerinde antik dönem mimarisinde görülen düzenlere uyulmadan kullanılabilmektedir [87].

Resim 4.14 Aslan ayakları [73].

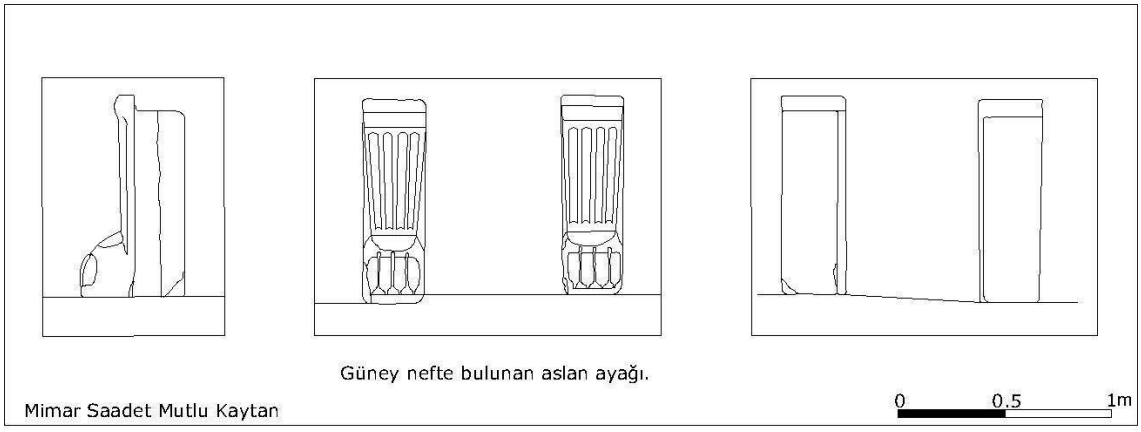

Şekil 4.5 Aslan ayakları görünüşü (2011).

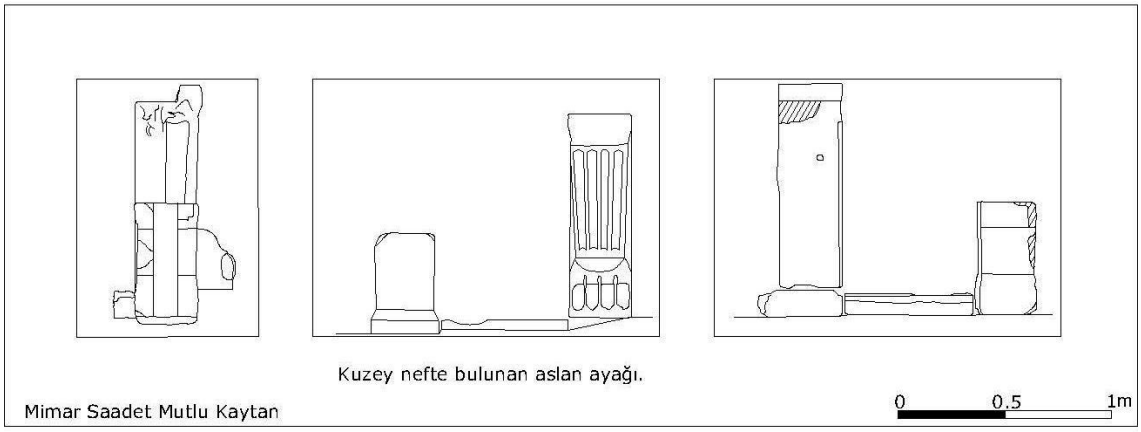

Şekil 4.6 Aslan ayakları görünüşü (2011).

*Ambon*un en üst kotu *naos*un zemininden 1.05 m yüksekliktedir. Yaklaşık 25 cm yükseklikte bir mermer taban üstüne ortalama 20 cm rıht yüksekliğine sahip mermer basamaklar mevcuttur (Şekil 4.7).

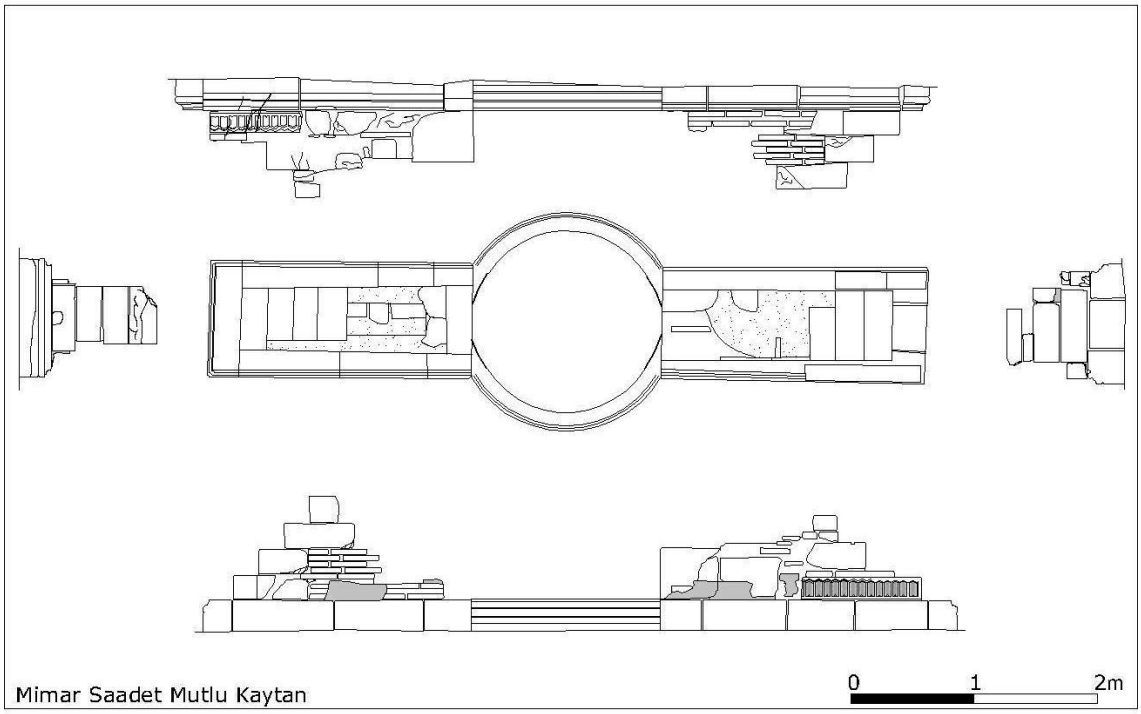

Şekil 4.7 *Ambon* görünüşü (2011).

Zeminden 35 cm yükseklikte olan *bema*nın üzerine yerleşen *balustrad*ların boyu ortalama 1.10 m'dir. *Synthronon* üç basamaklı olup rıht yüksekliği yaklaşık 27 cm'dir. *Prothesis*in zeminden yüksekliği 20 cm iken, *diakonikon*un zeminden yüksekliği 27 cm'dir.

Vaftizhane koridorunu oluşturan duvarların yükseklikleri değişkenlik göstermektedir. Vaftizhane ön odasında yer alan nişlerin zeminden yüksekliği ortalama 1.25 m'dir. Vaftiz havuzunda bulunan iki yönlü merdivenin basamak boyutları 25x45 cm olup rıht yüksekliği ortalama 30 cm'dir. Havuzun derinliği ise yaklaşık 75 cm'dir.

*Naos*tan güney mekanlara geçişi sağlayan doğu uçtaki kapının yüksekliği özgün eşiğinin üst kotundan itibaren 2.80 m'dir. Batı uçtaki geçişin sadece eşiği mevcuttur ve zeminden 40 cm yüksekliktedir. *Naos*tan vaftizhane ön odasına geçişi sağlayan kapının yüksekliği 2.55 m'dir.

4.1.3.1 Duvar Resimleri ve Kaplamaları

Kilisede; *narthek*ste güney ve doğu duvarda, *naos*un batı duvarında kuzeyde ve güneyde, kuzey duvarında doğuda, vaftizhane ön odasında kuzey, doğu ve batıda *fresk* kalıntıları görmek mümkündür. *Fresk* kalıntılarında ağırlıklı olarak geometrik motifler varken, *nartheks* doğu duvarında yer alan *fresk*te tavus kuşu betimi görülmektedir (Resim 4.15).

Tavus kuşu betimi pagan döneminden itibaren sembol olarak kullanılmaktadır. Hristiyan sanatçılar tarafından yorumlanarak, imparatoriçeyi sonsuz yaşam için tanrılaştırmak amacıyla kullanılmıştır. Bu betim aynı zamanda dirilişi ifade etmek için de kullanılır. Örneklerdeki sunumlarda tavus kuşunu hayat suyundan su içerken ya da ölümsüzlük meyveleri yerken görmek mümkündür (Resim 4.16). Ölümsüzlüğün güzelliğini ve zaferini anlattığı örnekler de vardır. Dünyevi gururu ve kibiri sadece geç dönem sanat betimlemelerinde anlatır [88].

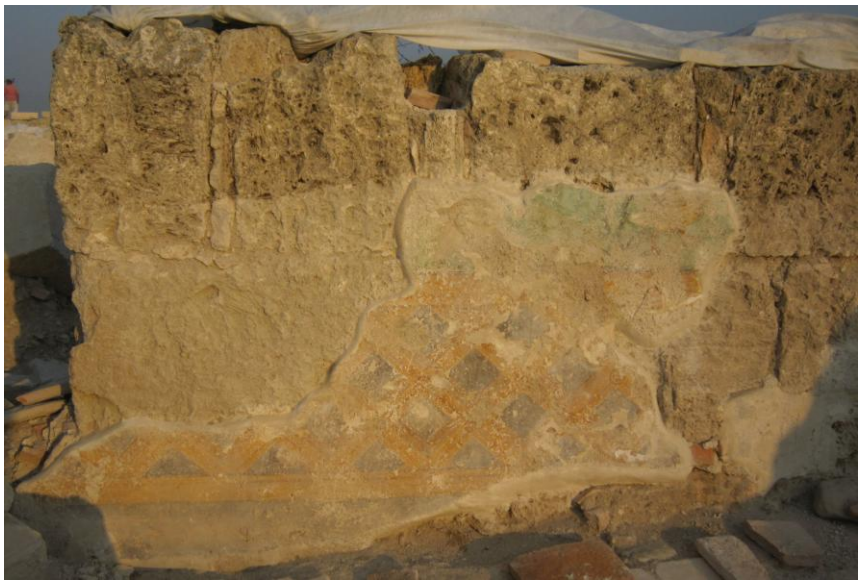

Resim 4.15 Tavus kuşu betimi (Laodikeia kazısı arşivi).

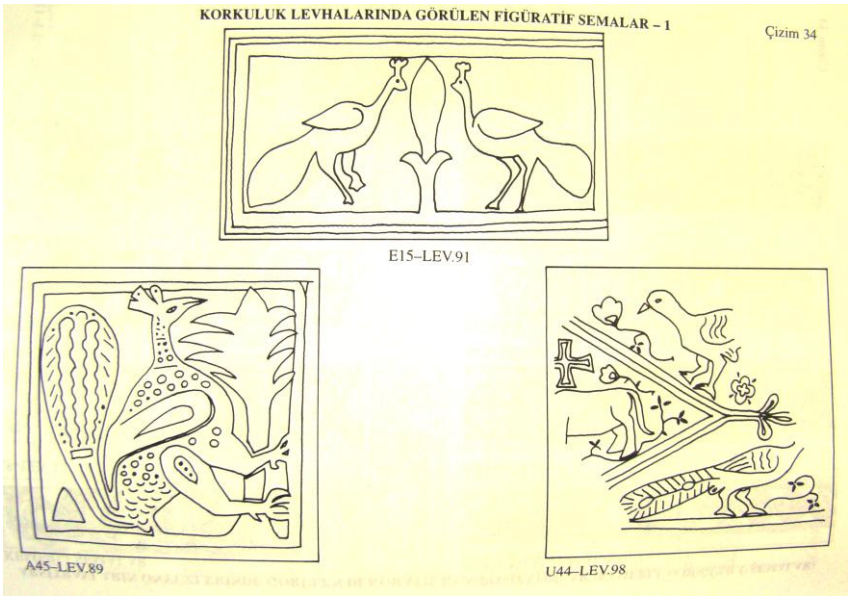

Resim 4.16 Korkuluk levhasında tavus kuşu betimi örneği [62].

Yapının kuzeyinde ve güneyinde yer alan *apsidiol*lerin bazılarında ve *prothesis* hücresinde duvarların az bir bölümünde özgün mermer kaplama mevcuttur (Resim 4.17). Ayrıca kazı buluntuları ve *in situ* örneklerden, yapının özgün halinde duvarlarda panolar şeklinde mermer kaplamalar bulunması; bunların belirli bölgelerde kaide, *plaster* ve *plaster* başlığı ile bir bütün oluşturacak şekilde kullanılması olasıdır. Bulunan pano kaplamaları yeşil, sarı, beyaz gibi çeşitli renklerdedir.

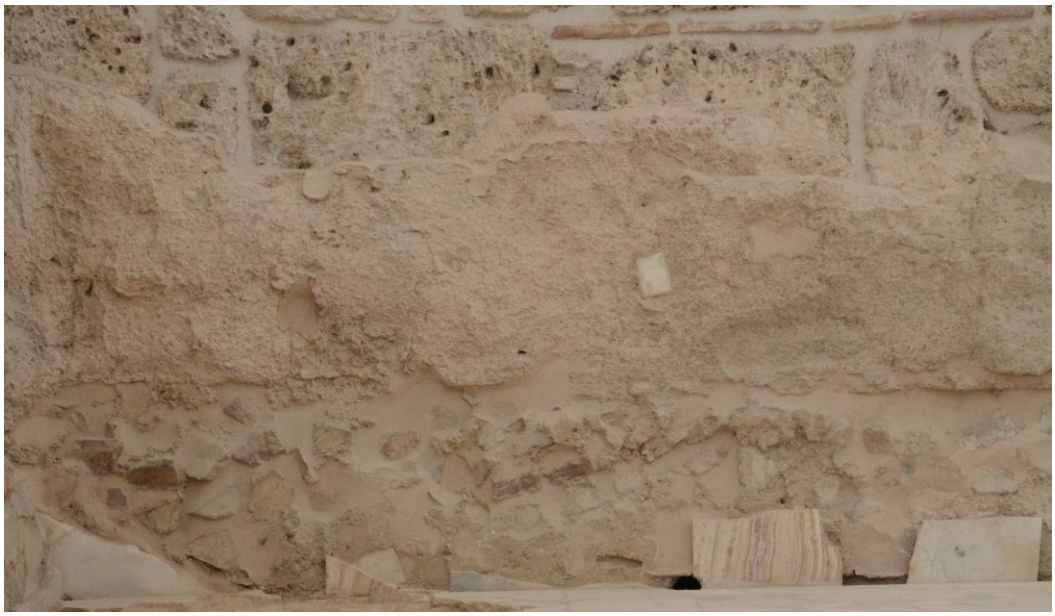

Resim 4.17 Özgün duvar kaplaması (2014).

4.2 Bozulma ve Koruma Sorunları

2010 yılında büyük ölçüde tamamlanan kazı çalışmalarının ardından kilisenin geçirdiği depremler sonrası yıkılan yapı elemanlarını yapı içinde ve etrafındaki sokaklar üzerinde görmek mümkündür. Yapı özgünlüğünü korumuş olmasına karşın eksik yapı elamanı sayısı ve deprem kaynaklı etkiler yoğundur.

4.2.1 Taşıyıcı Sistem

Payelerde ve duvar payelerinde yapılan restorasyon çalışmalarından sonra; kaide ve taç bloklarının arasında yapının geçirdiği depremlerden kaynaklı özgün konumlarından sapma tespit edilmiştir. Ayrıca kaidelerin temelleri, zeminde oluşan sehimden dolayı belli bölgelerde kısmen görülebilmektedir. Bu payeleri oluşturan bloklarda parça kaybı, çatlaklar, 5 cm'den küçük erozyon ve bazılarında kirlenme bulunmaktadır. Kazı çalışmaları sonrası kaideler üzerinde özgün yerinde bulunan bloklar arasında bu bozulmalara ek olarak derzde boşalma görülmektedir. *Naos*ta güneybatı uçta yer alan duvar payesinde sıva kalıntısı üzerinde bölgesel yosun oluşumu mevcuttur (Resim 4.18). Payelerde ve duvar payelerinde taç kısmını oluşturan bölümlerde ve bu payelerin gövdelerinde eksik bloklar vardır (EK-C.1, 2). Payeler üzerinde bulunan sıva kalıntılarında dökülmeler ve çatlaklar mevcuttur (EK-C.3, 4, 5).

Resim 4.18 Bölgesel yosun oluşumu (2014).

4.2.2 Duvarlar

Kilisenin duvarlarında yapının geçirdiği depremlerden kaynaklı aks kaymaları mevcuttur (EK-C.1, 2, 3, 4, 5). Kazı çalışmaları sonucu ortaya çıkartılan *nartheks* duvarlarında derinlikleri 5 cm'den az erozyon, çatlaklar ve derzde boşalmalar görülmektedir. Güncellenen rölöve çalışmasında *narthek*sin duvarlarını oluşturan traverten, tuğla ve az sayıdaki mermer blokların yüzeylerinde derinliği 5 cm'den az erozyon tespit edilmiştir.

Naos duvarlarında yine *narthek*sde olduğu gibi duvarı oluşturan traverten ve tuğla blokların yüzeylerinde derinliği 5 cm'den az erozyona, çatlaklara ve restorasyon çalışmaları öncesinde derzde boşalmalara rastlanmaktadır.

Apsidiol ve *apsis* duvar örgüsünde restorasyon çalışmaları öncesinde derzde boşalmalar görülmektedir. Duvar örgüsünü oluşturan bloklarda derinliği 5 cm'den az erozyon ve çatlaklar mevcuttur.

*Apsis*in kuzey ve güneyinde yer alan *prothesis* ile *diakonikon*un hücrelerinin duvar örgüsünü büyük oranda oluşturan traverten blokların yüzeylerinde aşınmalar bulunmaktadır. Bloklar üzerinde ve arasında çatlaklar ve restorasyon çalışmaları öncesinde derzde boşalmalara rastlanmaktadır.

Laodikeia Kilisesi'nin kuzeyinde yer alan vaftizhane koridoru ve kuzeydoğu köşesinde yer alan vaftizhane duvar örgüsünü oluşturan traverten blokların yüzeylerinde derinliği 5 cm'den az erozyon mevcuttur. Restorasyon çalışmaları öncesinde bloklar arasında derzde boşalmalar bulunmaktadır. 2011 yılında yapılan restorasyon çalışmalarının ardından ise duvarı oluşturan bloklarda, sadece derinlikleri 5 cm'den az erozyon ve çatlaklar görülmektedir.

Vaftizhanenin doğu duvarında duvar örgüsünü ikiye bölen, yapının zaman içinde zemine oturmasından kaynaklı açıklık bulunmaktadır. Zeminden itibaren mevcut duvar boyunca izlenebilen bu açıklığın boyu yaklaşık 1.40 m olup, genişliği yer yer 20 cm'e ulaşmaktadır (EK-C.7; Resim 4.19).

Resim 4.19 Doğu cephede bulunan, zemine oturma sonucu oluşmuş açıklık (2012).

Güney mekanların duvarlarını oluşturan traverten ve tuğla blokların yüzeylerinde derinlikleri 5 cm'den az erozyon, çatlaklar, parça kayıpları ve 2011 yılı restorasyon çalışmaları öncesinde derzde boşalmalara rastlanmaktadır (EK-C.6; Resim 4.20).

Resim 4.20 Güney mekanlardan bir bölüm (2014).

Yapının dış cephesini oluşturan traverten, tuğla ve az sayıdaki mermer bloklarda yapısal olmayan çatlaklar, derinliği 5 cm'den az erozyon, parça kayıpları ve 2011 yılı restorasyon çalışmaları öncesinde derzlerde boşalmalar mevcuttur (EK-C.5, 6, 7; Resim 4.21). Ayrıca kilisenin çevresinde bitki oluşumu görülmektedir.

Resim 4.21 Kuzey cephe duvar örgüsü (2014).

4.2.3 Yapı Elemanları

Yapı ile güney mekanların duvar örgüsünü oluşturan yapı elemanlarının çoğu günümüze ulaşmamıştır.

*Narthek*sin Tapınak A Doğu Sokağı'na bakan cephesinde bulunan ve kilisenin giriş kapıları olan iki adet kapının yanlarında bulunan konsollardan birer adedi özgündür. Travertenden yapılmış olan güney giriş kapısı yıkıldığı haliyle çoğunlukla sağlam şekilde bulunmuştur (Resim 4.22). Güney kapıyla aynı malzemeden yapılmış olan kuzey kapı da çoğunlukla sağlam durumdadır (Resim 4.23). Kapıları oluşturan lento ve sövelerde çatlaklar ve eksik parçalar mevcuttur.

Resim 4.22 Kazı çalışmaları sonrası güney giriş kapısının görünümü (Laodikeia kazısı arşivi).

Resim 4.23 Kazı çalışmaları sonrası kuzey giriş kapısının görünümü (Laodikeia kazısı arşivi).

*Narthek*sten *naos*a geçişi sağlayan kapılardan; güney kapısının özgün lentosu mevcuttur. Lentoda üst kısımlarda az oranda parça kayıpları görülmektedir. Kapının kuzeyinde yer alan iki söveden üstte bulunan eksik durumdadır. Özgün söve parçalarında düşük oranda parça kayıpları görülmektedir. Eksik olan söve 2011 yılında traverten malzemeden yapılarak kapı restore edilmiştir. Kuzeyde yer alan kapının özgün söveleri kısmen mevcuttur. Bu sövelerde ve özgün lentoda parça kaybı görülmektedir. Ortada yer alan ana kapı diğer iki traverten kapının aksine mermerden yapılmıştır. Özgün söveleri günümüze ulaşmıştır. Bu sövelerin üst kısmını oluşturan bloklarda kırık ve parçalanmalar olmasına karşın parçalar tümlenebilir haldedir ve 2011 yılında tümlenmiştir. Kapıları oluşturan mimari elemanlarda derinliği 5 cm'den az erozyon ve yapısal olmayan çatlaklar mevcuttur.

Pencere sistemine ait olan lentolar günümüze ulaşmamıştır. Fakat özgün denizliklerin, sövelerin, sütunların ve başlıkların bir kısmı mevcuttur. Bu mimari elemanlarda derinliği 5 cm'den az erozyon, yapısal olmayan çatlaklar ve parça kayıpları görülmektedir.

*Ambon*un tabanını oluşturan bloklarda, basamaklarında ve örgüsünü oluşturan tuğlalarda eksikler ve çatlaklar görülmektedir. Kazı çalışmaları sonucu ele geçirilen mermer korkuluk levhalarında kırık ve eksik parçalar mevcuttur.

Günümüze büyük oranda sağlam ulaşmış olan aslan ayaklarında parça kayıpları ve çatlaklar görülmektedir.

*Bema*yı çevreleyen *templon* tabanını oluşturan bloklar kuzey tarafta büyük oranda eksiktir. *Templon*da yer alan *balustrad*ların, yapının özgün halinde sütunlarla birleşen bölgelerinde kırılmalar ve parça kayıpları görülmektedir. Kazı çalışmaları sonucu bulunan özgün sütun parçaları birbirleriyle tümlenemez durumdadır. Ayrıca yapının özgün halinde sütunların üzerine gelen başlıkta parça kayıpları, kirlenme ve çatlaklar görülmektedir. *Pastophorion* hücrelerini *naos*tan yükselterek ayıran blokların çoğu eksik durumdadır.

Vaftizhane koridorunda yer alan su sistemleri büyük oranda mevcut değildir. Yerinde bulunan özgün künklerde kırıklar, çatlaklar ve parça kayıpları görülmektedir. Koridorda özgün kapı eşikleri büyük oranda mevcuttur.

Vaftizhanenin üç köşesinde bulunan kaidelerde çatlaklar ve parça kayıpları görülmektedir. Kaidelerin üzerine gelen sütunlar ve başlıklar günümüze ulaşmamıştır.

Özgün yerinde bulunan duvar kaplamalarında kırıklar, çatlaklar ve parça kayıpları görülmektedir. Tasniflenen mimari elemanlarda çatlaklar, parça kayıpları, kırıklar ve kirlenmeler mevcuttur.

4.2.4 Harç ve Sıva

Yapıda dış cephelerde doğu cephedeki küçük bir bölge dışında sıva kalıntısına rastlanmamıştır. İç yüzeylerde duvar örgüsü ve payelerin üzerinde sıva kalıntıları mevcuttur. Bu sıvalar büyük oranda kaybolmuş ve mevcut sıvalarda da çatlaklar ve dökülmeler görülmektedir (EK-C.3, 4, 5). 2011 yılında Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Kimya Bölümü'nde harç ve sıva analizleri yapılmıştır. Harcın içinde kireç taşı agregalar yoğunluktadır.

*Ambon*da harç ve sıva izleri mevcuttur. Bu bölgelerdeki sıvalar büyük oranda kaybolmuş olup, mevcut sıvalarda çatlaklar ve dökülmeler bulunmaktadır. Özgün harç niteliğini büyük oranda kaybetmiştir.

*Synthronon*da bulunan sıva kalıntılarında çatlaklar ve parça kayıplarını görmek mümkündür. *Prothesis* ile *diakonikon* hücrelerinde özgün sıva kalıntılarına yer yer az oranda rastlanabilmektedir.

Yapının diğer duvarlarında olduğu gibi vaftizhane koridorunda da özgün sıva örnekleri yer yer düşük oranda bulunmaktadır.

Yapıda günümüze ulaşan *fresk*lerde bölgesel dökülmeler, parça kayıpları, eksik bölümler, çatlaklar ve renk bozulmaları mevcuttur. Bu *fresk*lerde yatayda ve düşeyde kaymalar tespit edilmiştir.

4.2.5 Döşeme

Özgün plan şemasını koruyan Laodikeia Kilisesi'nde zeminde yapının geçirdiği depremlerden ve zemine oturmadan kaynaklı yatayda ve düşeyde sapmalar mevcuttur.

Naos zemininde 20 cm'ye ulaşan sehim görülmektedir. Yapının diğer mekanlarında da çökmeler ve sehim bulunmaktadır. Ayrıca mozaik kaplı olan kuzey ve güney nefte yer yer çökmeler mevcuttur. Döşeme kaplaması olarak kullanılan *opus sectile* ile mozaiklerde eksik parçalar ve çatlaklar görülmektedir.

*Bema*nın ve *synthronon*un özgün kaplamaları büyük oranda mevcut değildir. Ancak *in situ* halde bulunan kaplamalar özgün kaplamayla ilgili fikir vermektedir. *Prothesis* ile *diakonikon* hücrelerinde döşeme kaplaması olarak kullanılmış olan özgün *opus sectile*lere bazı bölümlerde rastlanmakla beraber, yerinde mevcut olmayan kaplamaların yatak izleri bellidir.

Vaftizhane koridorunda döşeme kaplaması olarak kullanılan *opus sectile, traverten* ve tuğlalarda kırılmalar, parça kayıpları ve çatlaklar bulunmaktadır.

Vaftizhanenin döşemesinde 10 cm'ye ulaşan sehim vardır. Döşeme kaplamaları mermer olup bazı bölümlerde eksiktir. Bu bölümlerde döşeme sıvası ve altındaki çay taşı malzeme görülebilmektedir.

Yapının etrafındaki sokaklarda yaklaşık 1 m civarında kot farklılıkları mevcuttur.

4.3 Restitüsyon Önerisi

Laodikeia Kilisesi, kentle ve bu yapıyla ilgili elde edilmiş verilerden anlaşıldığı üzere 7. yüzyıldaki depremin ardından kullanılmamış ve 2010 yılındaki kazı çalışmalarına kadar toprak altında kalmıştır. Bu sebeplerden dolayı, yapı yıkılmış vaziyette olmasına karşın özgünlüğünü korumuştur. Duvarların ve mimari elemanlarının yıkılış yönleri restitüsyon önerisine ve restorasyon çalışmalarına ışık tutmuştur. Ayrıca yapıda plan ve cepheler üzerindeki mevcut izler de restitüsyon önerisine katkı sağlamıştır. Yapılan kazı çalışmaları sonucu Laodikeia Kilisesi'nin özgün halindeki duvar bitiş ve saçak yüksekliklerini, Tapınak A Doğu Sokağı dışındaki cephelerde pencere sisteminin özgün yerini gösteren bir mimari elemana rastlanmamıştır.

Restitüsyon önerisini oluşturmak amacıyla Erken Hristiyanlık Dönemi yapıları incelenmiştir. Ağırlıklı olarak İtalya, Anadolu, Yunanistan ve Suriye'de bulunan örnekler incelenmiş olup özellikle Suriye ve Yunanistan'da bulunan örnekler bu çalışmaya daha çok ışık tutmuştur. Bulunan örneklerin büyük bir bölümü benzer yapım tekniğiyle

yapılmış olup benzer özellikte malzemeler kullanılmıştır. Plan ve cephe özellikleri benzerlikler gösteren kiliseler olmasına karşın, Laodikeia Kilisesi'nin kuzey ve güney yönlerinde yer alan yarım daire planlı *apsidiol*lere sahip ön örneğe rastlanmamıştır. Daha geç dönemde yapılmış kiliselerde bu plan şemasını görmek mümkündür.

Yapı ile bağlantılı olduğu düşünülen Piskopos Evi'nin ve kilisenin güneyindeki mekanların kazı çalışmaları henüz bitirilmediğinden restitüsyon önerisine bu mekanlar dahil edilmemiştir. Kilisenin güneyinde yer alan mekanların kazı çalışmalarının tamamlanmasının ardından farklı restitüsyon önerileri öngörülebilir.

4.3.1 Plan özellikleri

Restitüsyon önerisi kapsamında; özgün plan şemasını koruyan Laodikeia Kilisesi'nde; payelerin, duvar payelerinin, *apsidiol*lerin ve yapının duvar akslarının hizalarında; yapının geçirdiği depremlerden kaynaklı var olan sapmalar göz önüne alınarak; payeler, *apsidiol*ler aralarında ve kendi içlerinde; duvarlar kendi doğrultularında yaklaşık olarak aynı hizaya getirilmişlerdir (EK-D.2).

Korkuluk levhalarının başlıca kullanım yerleri; sütunların arası, *templon* ve nefleri ayıran payelerin arasıdır [62]. Kazı çalışmaları sonucu ulaşılan, nefleri birbirinden ayıran korkuluk levhasının dokusu ve rengi payeler ile uyumludur. Payelerin kaidelerinde yer alan yuvalara levhaların oturacağı, kazı çalışmaları sonucu ele geçirilen mimari elemanlar konulup aralarına levhalar yerleşmesine karar verilmiştir. Levhaların birbirlerine 20x20 cm boyutlarındaki mimari elemanlarla bağlanması önerilmiştir. Bu bağlantı elemanlarında paye yuvalarına oturan mimari elemanlardan yola çıkılarak 3 cm derinliğe sahip yuvalar düşünülmüştür. Fakat korkuluk levhalarının payeler ve duvar payeleri arasında kesintiye uğramadan devam ettiğine dair kesin bir veri bulunmadığı için restitüsyon önerisi kapsamında levhaların kısmi olarak yerleşmesi öngörülmüş olup, yapının iç mimarisi ile ilgili fikir oluşturmak amacıyla 3 boyut çalışmasında kesintisiz olarak devam etmesine karar verilmiştir.

Naos batı duvarındaki orta kapının iki yanında bulunan nişlerin önünün; duvar payelerinin orta nefe bakan yüzeylerindeki yuvalardan yola çıkılarak, *naos*taki

payelerde yapıldığı şekilde korkuluk levhaları ile kapatılılmasına karar verilmiştir (EK-D.2).

Diakonikon ve *prothesis* hücrelerini, yan neflerden ayırmak amacıyla yapılmış olan mermer aslan ayakları üzerlerindeki yuvalara levhalar yerleştirilip, bu levhaların aynı akstaki paye kaideleri üzerindeki yuvalara ve duvara hizalanarak bu yönlerde devam etmesi önerilmiştir.

*Bema*yı çevreleyen *templon* üzerindeki mevcut izlere göre *balustrad*lar, üzerlerine sütun, sütunların üzerine *korinth* tipi başlık ve başlıkların üzerine kazı çalışmalarında bulunan, örneklerle uyumlu arşitrav yerleştirilmesine karar verilmiştir.

En erken *altar*ların ahşaptan, sonraları ise mermerden hatta Kopt Kiliseleri'ndeki gibi tuğladan yapıldığı; Hagia Sophia *altar*larının ise altından yapıldığı ve mücevherlerle süslü olduğu Paulos Silentiarios'un kaynaklarında belirtilmektedir. Ayrıca gümüşten yapılmış *altar* örnekleri de mevcuttur (Roma Lateran Bazilikası). Hierapolis Müzesi'nde gri damarlı mermerden yapılmış, at nalı biçiminde *altar* bulunmaktadır [62].

*Bema*nın merkezinde yer alan *altar*a ait olan izler ve benzer dönem örnekleri (Resim 4.24-25-26) temel alınarak *altar* 1.25x1.85 cm boyutlarında dikdörtgen platform üzerinde, 10x10 cm boyutlarında kolonlar yükseltilerek yine 1.25x1.85 cm boyutlarında mermer *altar* tablası (Resim 4.27) yerleştirilerek önerilmiştir (EK-D.2). Ancak *altar*ın kesin boyutları *bema* zemininin jeotekstil ve ince kumla örtülü olmasından dolayı ölçülememektedir. Fotoğraflardan yaklaşık ölçüleri belirlenmiş olan *altar*ın kesin ölçüleri ince kum ve jeotekstilin kaldırılmasından sonra netleşecektir.

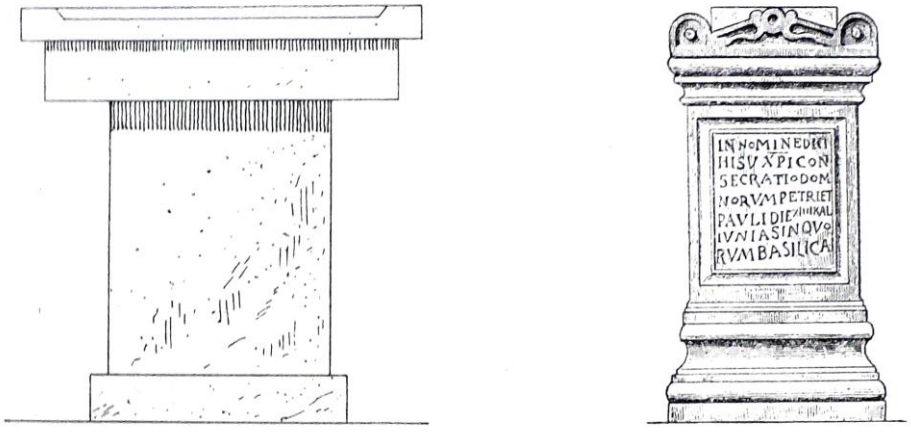

Resim 4.24 *Altar* örneği (1. Yunanistan, 2. İspanya) [89].

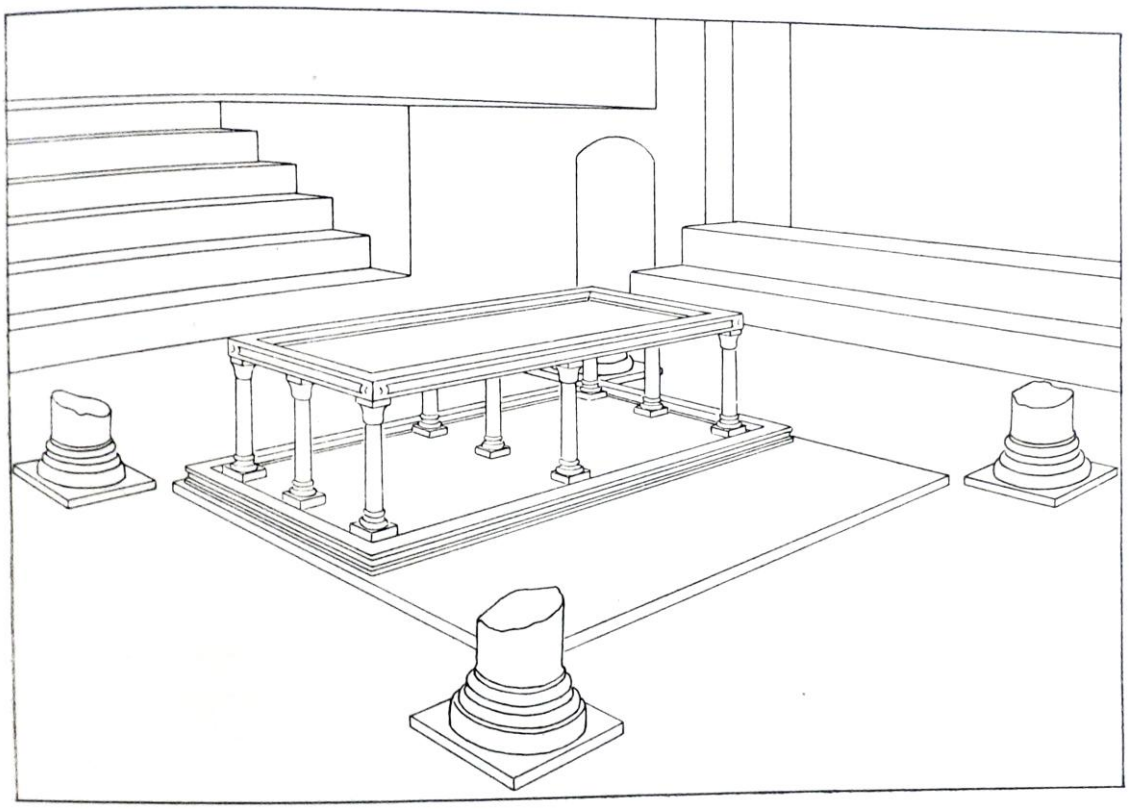

Resim 4.25 *Altar* örneği (Nikopolis, Yunanistan) [89].

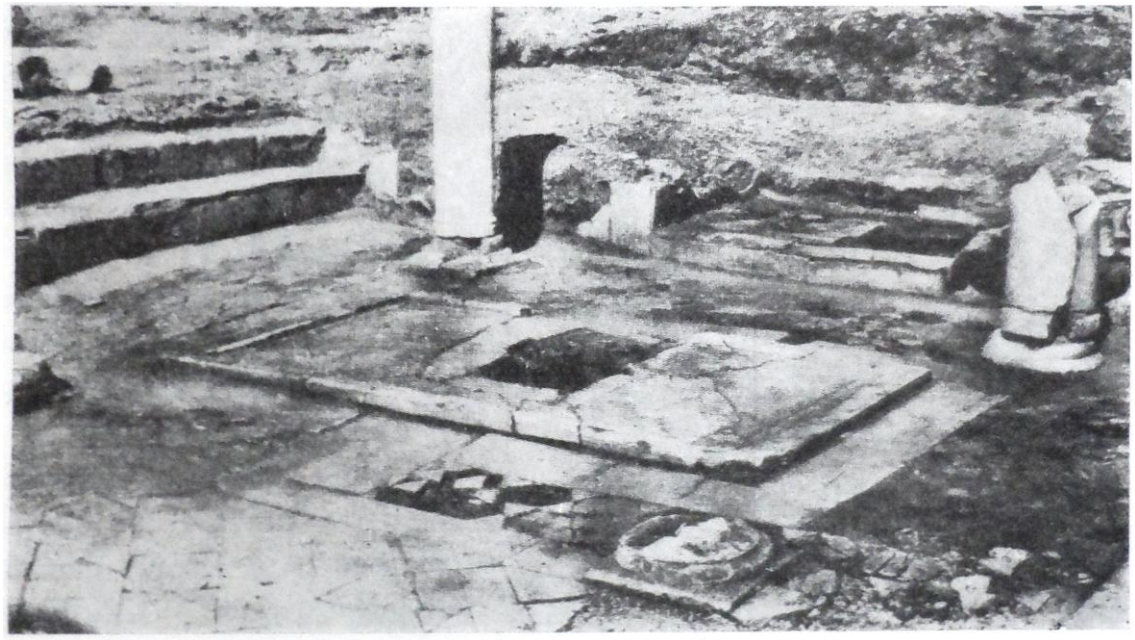

Resim 4.26 *Altar* yuvası, *altar*, *synthronon* ve *bema* ilişkisi ile ilgili bir örnek [89].

Resim 4.27 *Altar* tablası örnekleri [89].

Synthronon basamaklarının üzeri yapının özgün halindeki gibi mermer kaplanmıştır. Duvar örgüsündeki farklılıktan anlaşıldığı üzere sonraki dönem kullanımlarında kapatılan, *diakonikon*dan vaftizhaneye geçişi sağlayan kapı açıklığı açılıp; *naos*tan vaftizhane koridoruna geçişi sağlayan kapının eşiği ve sövesi temel alınarak eşik ve söve yerleştirilmesi öngörülmüştür. Sonraki dönem kullanımda açılan, *naos*tan güney mekanlara geçişi sağlayan günümüzde kilisenin güneydoğu tarafında yer alan kapı açıklığı kapatılmıştır.

Vaftizhane koridorunda bulunan eşikler üzerinde yer alması gereken kapı sövelerinin; *naos*tan koridora geçişi sağlayan kapının sövesi temel alınarak oluşturulması öngörülmüştür. Ancak koridorun batısında yer alan iki açıklık dar olmalarından kaynaklı olarak söve yerleştirilmeden sadece özgün eşikleri ile bırakılmıştır. Vaftzihane koridorunda yer alan duvarlar eşiklere kadar uzatılmıştır.

Vaftizhane koridorunun batısında yer alan, çatı sisteminin tamiratı ve temizliği amacıyla yapıldığı düşünülen, dört adet basamağı mevcut olan traverten merdiven toplam 25 adet rıht yapılarak yapının kuzey duvarına saplanıp tamamlanmıştır. Fakat çatı yüksekliğine ulaşması gereken bu merdivenin kuzey duvara saplandıktan sonra doğuya doğru devam eden iki kollu traverten bir merdiven olduğuna dair bir veri olmadığı için merdivenin ahşap bir malzemeyle bu yönde duvara paralel devam ettiği düşünülmüştür. Merdiven genişliği 1.18 m olup rıht yüksekliği 21 cm, basamak genişliği 30 cm'dir.

Vaftizhanenin girişinde yer alan özgün kırık durumdaki bir adet söve temel alınıp eşiğin kuzey tarafına bir adet söve yerleştirilmesi önerilmiştir. Vaftizhanenin köşelerinde mevcut olan üç adet kaide dikkate alınarak güneybatı köşeye kaide konulmuştur. Kaidelerin üzerine sütunlar, sütunların üzerine de *korinth* tipi başlıklar yerleştirilmesine

karar verilmiştir. Mekanın doğu duvarında genişliği 20 cm'ye ulaşan, zemine oturmadan kaynaklı açıklık kapatılarak duvar aksı yatayda hizalanmıştır.

Yapının özgün halinde *opus sectile* malzeme ile kaplanmış olduğu bilinen *naos*un büyük bir bölümündeki döşeme; *nartheks*, vaftizhane koridoru ve vaftizhane döşemesi, kaplamanın başlangıç noktasından itibaren kısmi olarak kapatılıp özgün kaplamanın durumu hakkında fikir verilmiştir.

4.3.2 Taşıyıcı Sistem

*Naos*ta yer alan duvar payelerinin, payelerin (Resim 4.28) ve *apsis*te yer alan duvar payelerinin doğu-batı doğrultulu olarak birbirine ve *apsidiol*lere kemerler ile bağlandığı kazı verilerinden ve benzer örneklerden anlaşılmaktadır(Resim 4.29). Bu kemerlerin türüne aynı dönem yapıları incelenerek karar verilmiştir. Yine 4. yüzyılda yapılmış olan Batuta Kilisesi'nde sütunların birbirlerine yarım daire kemerler aracılığı ile bağlandığı görülmektedir (Resim 4.30). 5. yüzyılda yapılmış olan Suriye'de bulunan Ruweiha Kilisesi'nde de sütunlar birbirine yarım daire kemerler ile bağlanmıştır (Resim 4.31). Benzer bir uygulama 5. veya 6. yüzyılda yapıldığı düşünülen, Suriye'de bulunan Msabbak Bazilikası'nda sütunların yarım daire şeklinde kemerlerle bağlanmasında da görülmektedir (Resim 4.32).

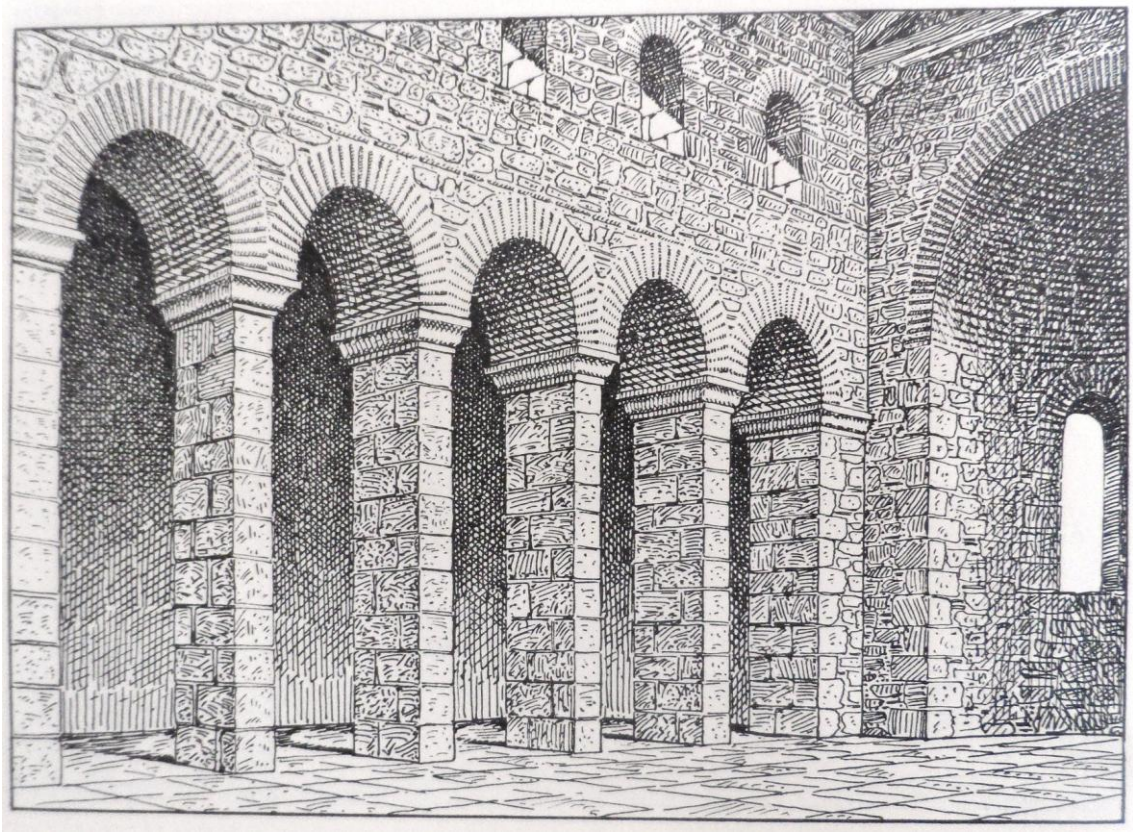

Resim 4.28 Taşıyıcı sisteminde payeler bulunan örnek (Yunanistan) [89].

Resim 4.29 Tuğla kemer izi (Laodikeia kazısı arşivi).

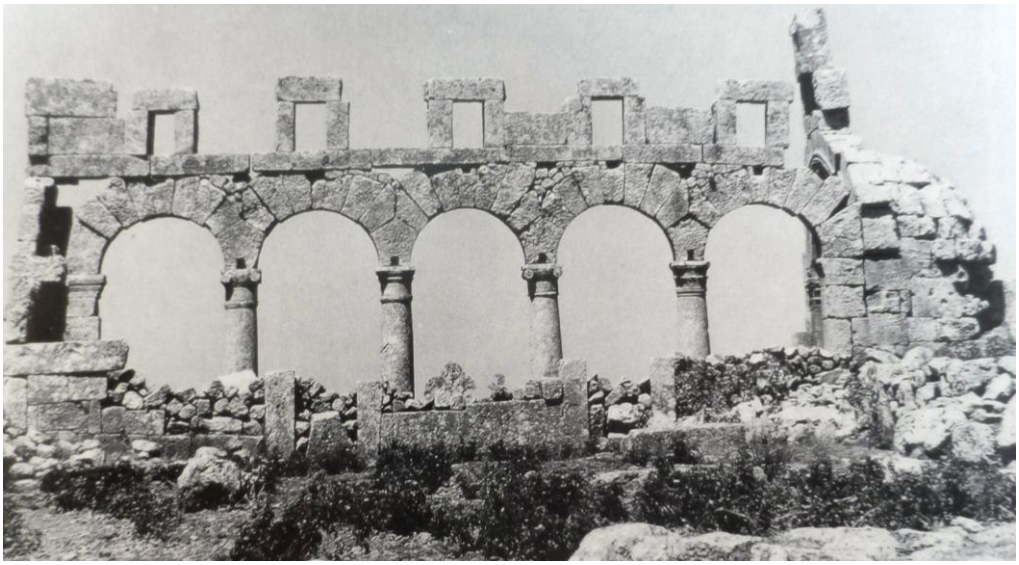

Resim 4.30 Batua Kilisesi [90].

Resim 4.31 Ruweiha Kilisesi [90].

Resim 4.32 Msabbak Bazilikası [91].

Apsis duvarına bitişik payelerin yükseklikleri diğerlerine göre daha fazladır. Dolayısıyla Yunanistan' da bulunan, 5. yüzyılın geç dönemlerinde yapılmış olan Hagios Demetrios Kilisesi ve Yunanistan'daki Daphne Manastırı Kilisesi'nde olduğu gibi bu duvar payelerinden *naos*taki payelere ulaşan kemerin; diğer payelerin birbirine bağlanan kemerlerinden daha yüksek olması gerekmektedir (Resim 4.33-34). *Apsis*in iki yanındaki duvar payelerinden, bunların batısındaki iki payeye bağlanan kemerler zeminden 9.37 m yüksekliktedir (EK-D.3, 4, 5).

*Apsis*in iki yanında yer alan duvar payelerin yükseklikleri, günümüzde mevcut olan duvar payesi yüksekliklerine göre 6.10 m olarak düşünülmüştür. Bu iki yüksek payenin üzeri, *apsis*in şekline uygun olarak örneklerden anlaşıldığı ve yaygın olduğu üzere yarım kubbe ile örtülü olmalıdır (Resim 4.35-36-37-38). Yarım kubbenin zeminden yüksekliği 10.45 m olup cidar kalınlığı 92 cm'dir (EK-D.3, 4, 5).

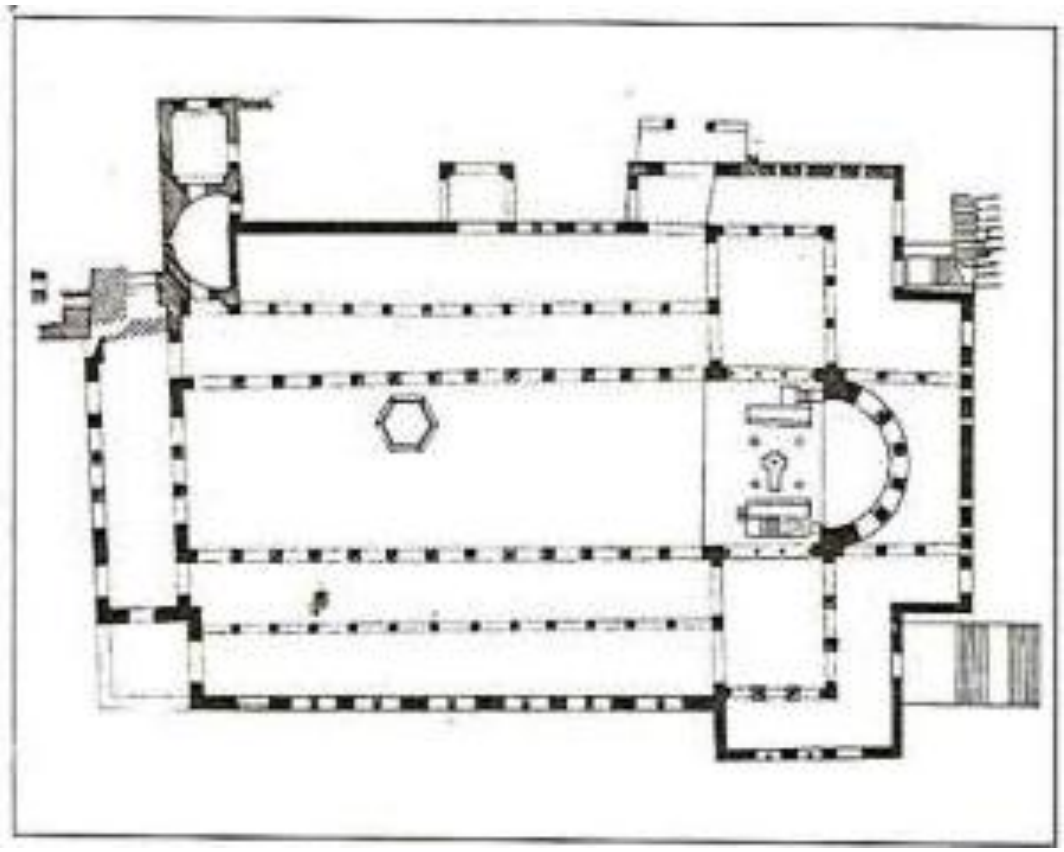

Resim 4.33 Hagios Demetrios Kilisesi planı [86].

Resim 4.34 Hagios Demetrios Kilisesi [92].

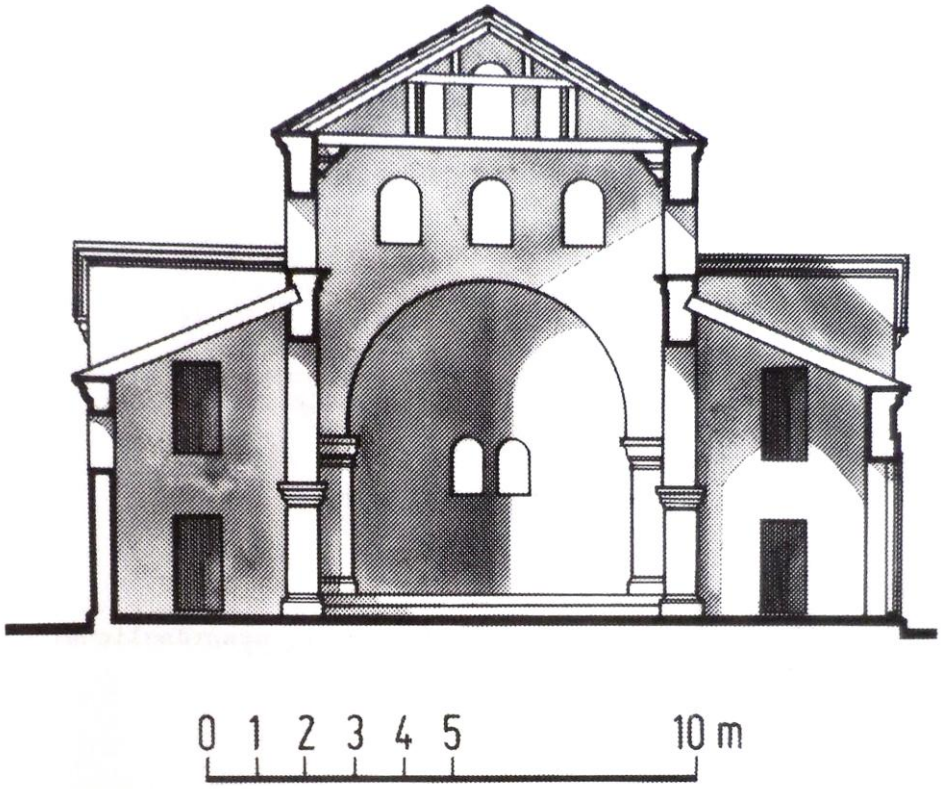

Resim 4.35 Brad Kilisesi [93].

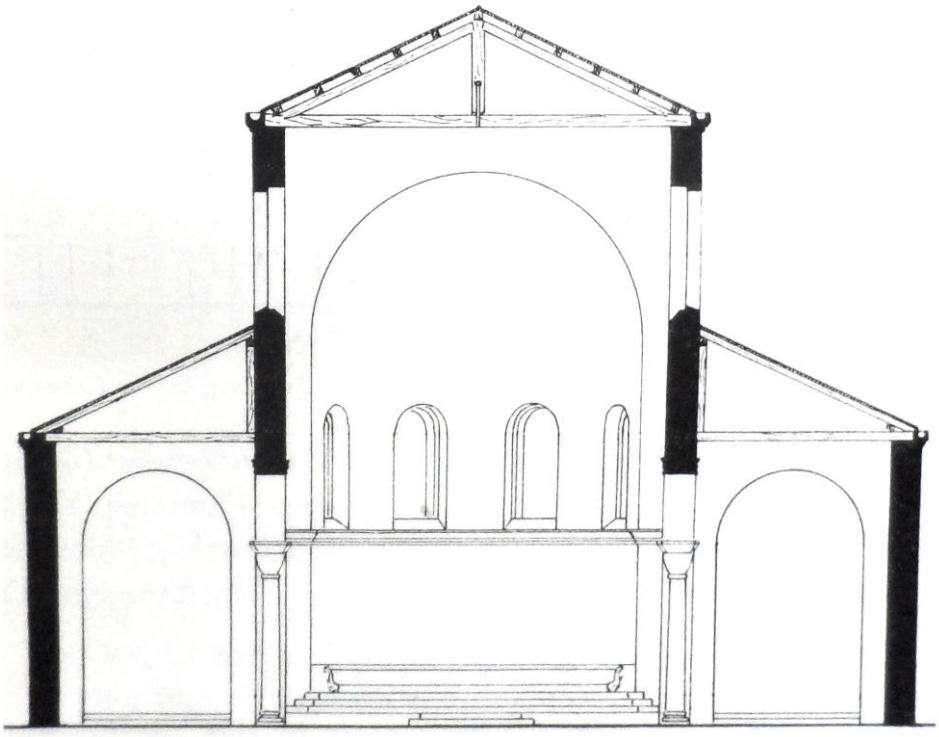

Resim 4.36 Yarım kubbe ile örtülü *apsis* örneği (Yunanistan) [94].

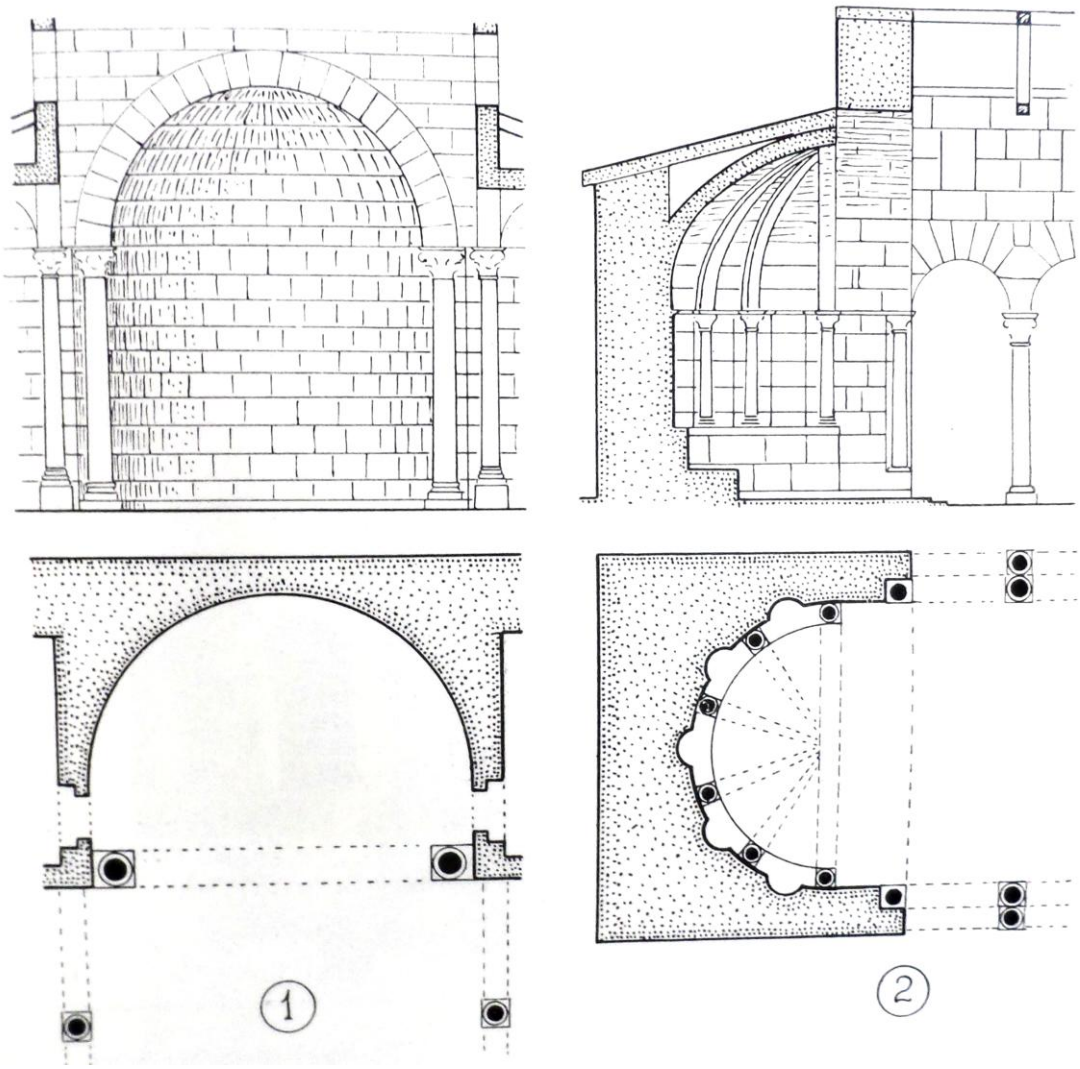

Resim 4.37 Yarım kubbe ile örtülü *apsis* örnekleri (Tunus) [94].

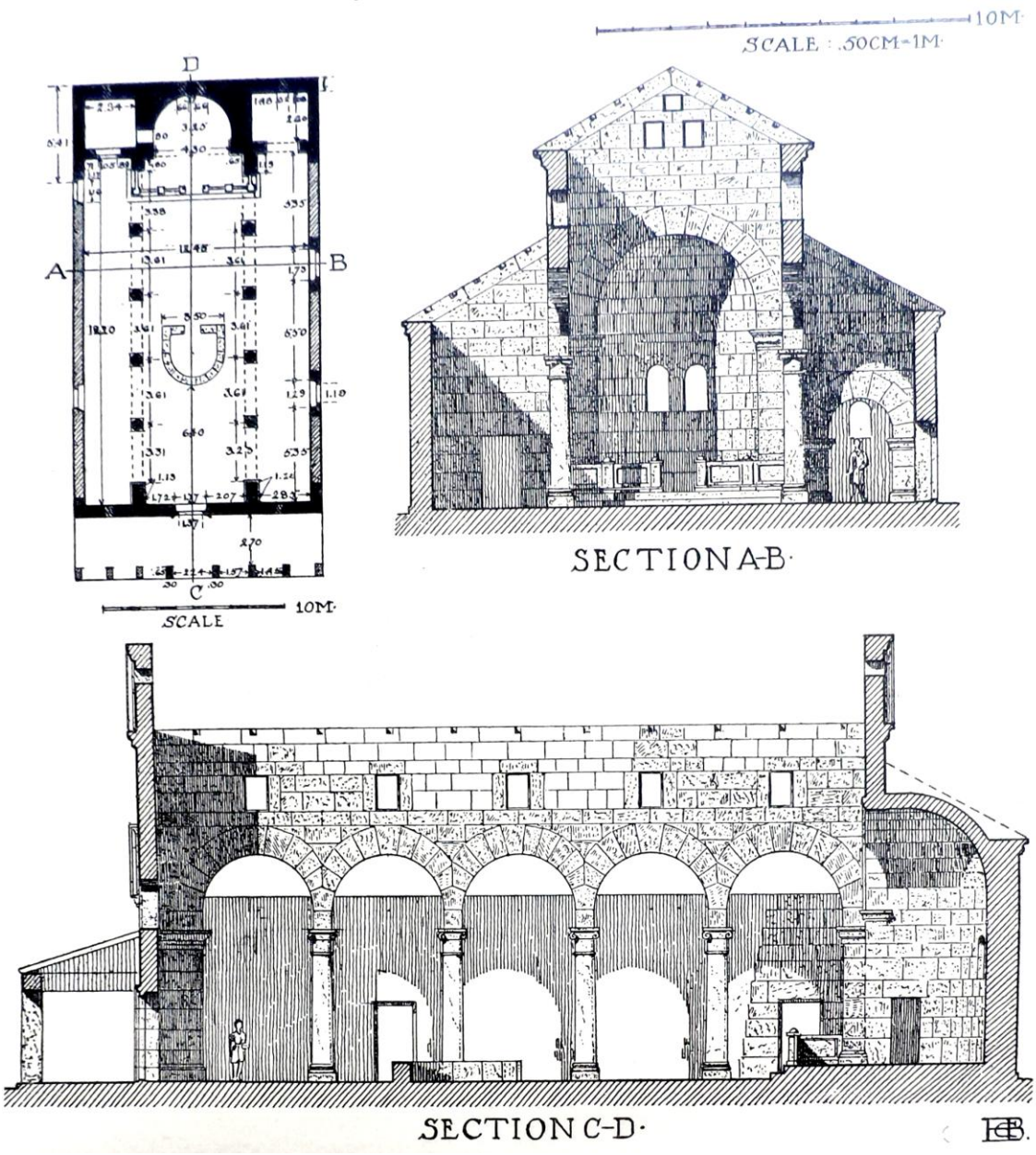

Resim 4.38 Kharab Shams Kilisesi [95].

*Naos*ta yer alan diğer payeler ise 4.50 m yüksekliğinde düşünülmüştür. Kazı verilerine göre payelerden *apsidiol*lere uzanan kemerler restitüsyon önerisi kapsamında örneklerdeki gibi yarım daire şeklinde yapılmıştır. Payelerin taç kısmının üzerinin kapanması için paye *apsidiol* arası kemerin genişliği, payelerin *apsidiol*lere dönük yüzlerinin genişliği kadar önerilmişken; payeler arası kemer kalınlığı paye genişliklerinin yarısı kadar önerilmiştir. Bu kemerlerin yükseklikleri 7.72 m'dir (Şekil 4.8).

Şekil 4.8 Güney neften *naos*a bakış (Restitüsyon önerisinde 3 boyut çalışması).

Yapının kazı çalışmaları verilerine göre restitüsyon önerisi kapsamında; kilisede *narthek*sten *naos*a geçişi sağlayan kapıların üzerinde, Tapınak A Doğu Sokağı cephesinde ve kuzey cephede yer alan pencerelerin üzerinde tuğla yarım daire formlu hafifletme kemerleri bulunması öngörülmüştür. Ayrıca öneri kapsamında payelerin üzerinde yükselen duvarların yükseklikleri pencere alt kotuna kadar 9.58 m'yi bulmaktadır. Duvarın mukavemetini arttırmak için payeleri birbirine bağlayan kemerlerin üst kotundan itibaren 3.90 m yükseklikte başlayan bu kemerlerle aynı boyutta hafifletme kemerleri önerilmiştir.

4.3.3 Cephe Özellikleri

Öneri kapsamında; payeler üzerlerindeki sıva kalıntılarından yola çıkılarak sıva ile kaplanmıştır. *Apsis*in güneyinde yer alan duvar payesinin üzerindeki haç betimlemesinden ve kenet yuvasından yola çıkılarak, payenin üzerine haç yerleştirilmesi önerilmiştir. Payelerin kaidelerinde yerleşen nefleri birbirinden ayıran ve *naos* batı duvarında bulunan nişlere geçişi engelleyen korkuluk levhalarının yükseklikleri; *naos*ta güney nefte yer alan özgün duvar kaplamalarının mevcut kurşun deliklerinin yüksekliklerine göre belirlenerek 75 cm önerilmiştir. Payeler ile rengi uyumlu olan traverten levha üzerindeki betimlemeler bir bütün oluşturacak şekilde

tamamlanmıştır (EK-D.3, 4, 5; Şekil 4.9). Levhanın yüksekliği duvar kaplamalarında ilk sıra bitişini gösteren süpürgelik ile aynı hizadadır. Levhaları birbirine bağlayan mimari elemanların yükseklikleri levha boyundan 10 cm fazla olarak düşünülmüştür. Aslan ayaklarından payelere ve *apsidiol*lere uzanan levha yükseklikleri de aynı kotta önerilmiştir.

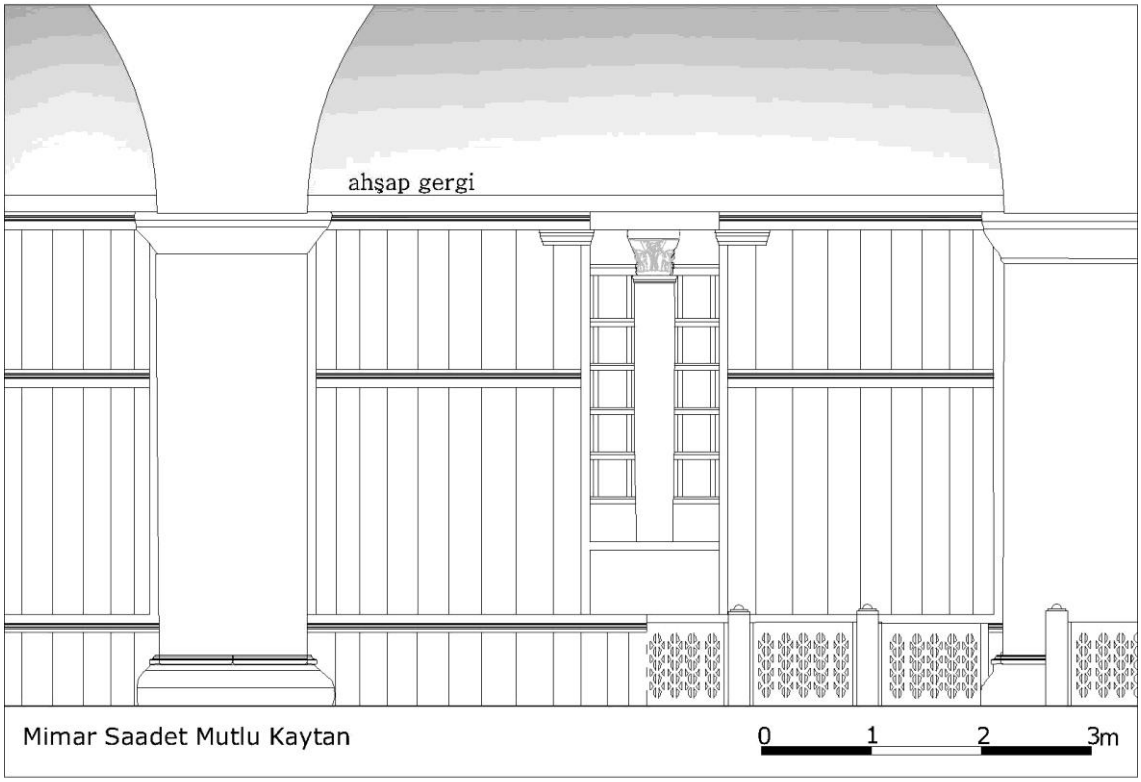

Şekil 4.9 Korkuluk levhası çizimi restitüsyon önerisi.

Vaftizhanenin dört köşesinde bulunan kaidelerin üzerine oturan sütun ve başlıkların yükseklikleri *plaster* başlığının üst kotunda bırakılmıştır. Kazı çalışmaları sonucu bu mekana ait olduğu kesin belirlenen bir başlık örneği ele geçmediği için, yapıda bulunan başlık tipleri *korinth* düzene ait olduğundan dolayı, büyük oranda sağlam olan, *templon*da sütunların üzerine yerleştirilen başlık öneri olarak kullanılmıştır.

Yapıda kapı bulunması gereken bölümlerde eksik yapı elemanları (söve, lento) özgün söve ve lento boyutları temel alınarak belirlenmiştir. Dönem örnekleri incelendiğinde sövelerin arasına ahşap tablalı kanatların yerleştiği görülmektedir. Örneklerde bitki motifleri ve insan figürleri yer almaktadır (Resim4.39-40-41).

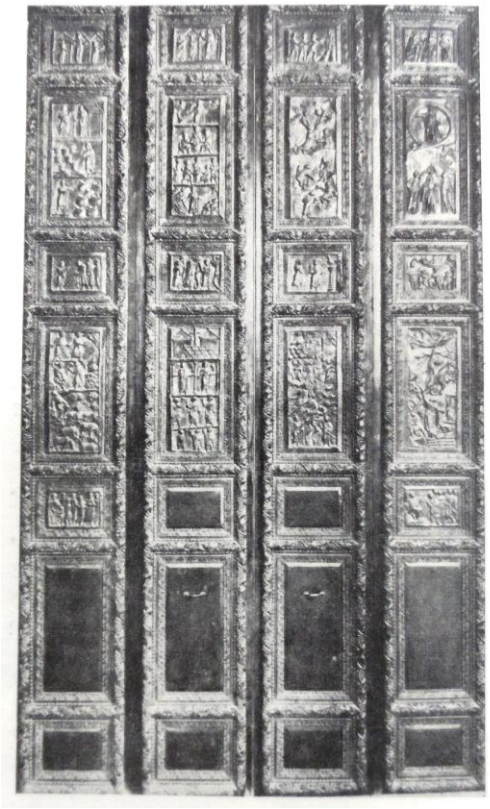

Resim 4.39 Kapı örneği (İtalya) [89].

Resim 4.40 Kapı örneği (İtalya) [89].

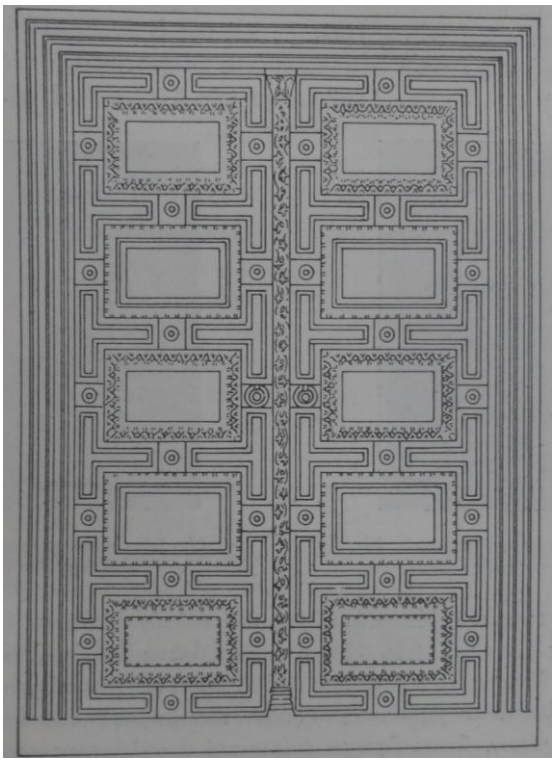

Resim 4.41 Kapı örneği (Hagia Sophia, İstanbul) [89].

Yapıda bütün kapı açıklıklarında ahşap kanat yer aldığına dair kesin bir veri yoktur. Bu sebeple sadece yapıya giriş kapıları, vaftizhane koridorunda yer alan kapı ve vaftizhane kapısı ahşaptan önerilmiştir.

Kilisede ahşap tablalı bir kapı kanadı kalıntısı kazı çalışmaları sonucu ele geçmediği için; örneklerden yola çıkılarak, restitüsyon önerisi kapsamında ahşap tablalı fakat motif verisi olmayan sade bir kanat yapılmıştır.

Yapının dış cephelerinin sıva ile kaplı olduğuna dair kesin bir veriye ulaşılmamıştır. Benzer dönem yapıları incelendiğnde dış cephelerin sıva olmadan taş örgü açıkta bırakılarak yapıldığı görülmektedir (EK-D.6; Resim 4.42-43).

Yapının dış cephelerinin mevcut halindeki örgü özellikleri devam ettirilerek kaba yonu taş ve yer yer tuğla örgü şeklinde yapılmasına karar verilmiştir (EK-D.6, 7, 8, 9; Şekil 4.10-11). Ancak günümüzdeki örgü sistemi dışında yapının dış cephelerindeki örgü sistemi kesin olarak bilinmediği için restitüsyon önerisinin 2 boyutlu çalışmasında kısmi olarak duvar örgüsü yapılmıştır.

Şekil 4.10 Tapınak A Doğu Sokağı cephesi (Restitüsyon önerisinde 3 boyut çalışması).

Şekil 4.11 Doğu cephe (Restitüsyon önerisinde 3 boyut çalışması).

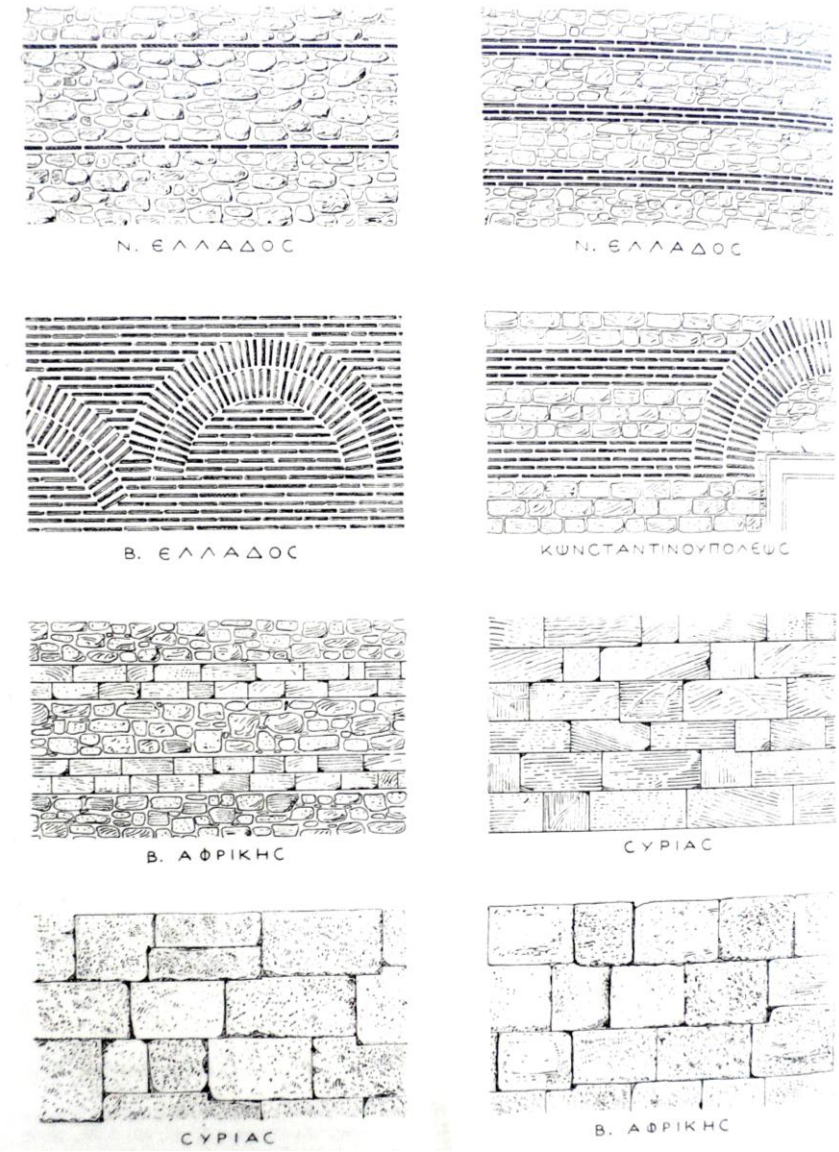

Resim 4.42 Duvar örgüsü örnekleri (1. Yunanistan, 2. Yunanistan, 3. Yunanistan, 4. İstanbul, 5. Afrika, 6. Kıbrıs, 7. Kıbrıs, 8. Afrika) [89].

Resim 4.43 Turin'de bulunan kilise [91].

4.3.4 Duvar Kaplamaları

Kazı çalışmalarıyla birlikte bulunan çok sayıdaki mermer süpürgelik, mermer korniş, farklı renklerdeki mermer pano v.b. kaplama öğesi Laodikeia Kilisesi'nin iç mimarisinin zengin olduğunu göstermektedir.

Kaplamaların genişliği incelenen örneklere göre belirlenmiştir. Efes Yamaç Evler'de duvar kaplamaları; bir sıra pano, üzerinde ayırıcı bir bant, üzerinde geniş ve yüksek renkli panolar halindedir (EK-D.3, 4, 5; Resim 4.44). *Apsidiol* içleri dar ve yüksek panolar halinde kaplanarak *apsidiol*ün şekline uyum sağlanmıştır (Resim 4.45).

Yapıda *naos* içerisinde güneybatı uçta yer alan duvar payesinin güney yüzünde yer alan özgün süpürgelik (Resim 4.46) payenin kaide üst kotunda bulunmaktadır. Bu veriden yola çıkılarak bütün payelere süpürgelik yapılmasına karar verilmiştir (EK-D.3, 4, 5; Şekil 4.12).

Şekil 4.12 *Naos*un görünümü (Restitüsyon önerisinde 3 boyut çalışması).

Laodikeia Kilisesi'nde duvar kaplamalarının ilk sıra bitiş noktası güney nefte batı uçta yer alan özgün kenet deliklerinin yüksekliklerine göre belirlenmiştir. Yerleştirilen bu panoların üzerine tasnif alanında bulunan özgün süpürgeliğin eklenmesi ve süpürgeliğin üzerine yine tasnif alanında bulunan özgün bant (EK-D.3, 4, 5; Resim 4.47) yerleştirilmesi önerilmiştir.

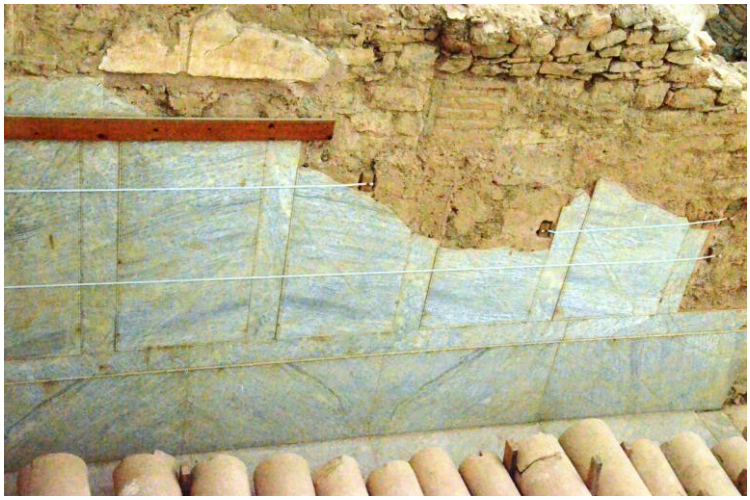

Resim 4.44 Efes Yamaç Evler'de bulunan duvar kaplamaları (2013).

Resim 4.45 Efes Yamaç Evler'de bulunan niş kaplaması [Fotoğraf: Celal ŞİMŞEK].

Resim 4.46 Duvar payesi üzerindeki özgün süpürgelik (2014).

Resim 4.47 Özgün duvar kaplaması bandı (2014).

Kazı çalışmalarında bulunan boyutları birbirine en yakın olanları seçilen; özgün *plaster* (Resim 4.48), *plaster* kaidesi (Resim 4.49) ve *plaster* başlığının (Resim 4.50) boyutları birbirlerine göre ayarlanarak Efes Yamaç Evler örneğinde olduğu gibi (Resim 4.51) *naos*ta ana giriş kapısının iki yanına, *diakonikon* ve *prothesis* odalarının köşe noktalarına, özgün süpürgelik bitiş kotunda yerleştirilmeleri öngörülmüştür (Şekil 4.13-14). Kaidenin arkasında bulunan yuvalar (Resim 4.52) duvar kaplamalarının bu bölgelere yerleşerek *plaster* kaidesi, *plaster* ve *plaster* başlığının daha önde yer almasına imkan sağlamaktadır. *Plaster* başlığının bitiş kotuna; tasnifte yer alan özgün korniş ve kornişin hemen altına da özgün duvar kaplaması bandının yerleştirilmesine karar verilmiştir. Yapıda, iç mimaride uyum sağlamak amacıyla 4.50 m yüksekliğinde olan *naos*taki payelerin üst kotuna kadar üçüncü bir kaplama bölgesi ve üzerine korniş yerleştirilerek duvar kaplamalarının bitirilmesi önerilmiştir. Panoların genişliği *apsidiol* içlerinde yarım daire şekile uygun olması amacıyla dar olarak önerilmişken, düz duvarlarda eşit genişlikte panolar halinde yapılması önerilmiştir.

Resim 4.48 Özgün *plaster* (2014).

Resim 4.49 Özgün *plaster* kaidesi (2014).

Resim 4.50 Özgün *plaster* başlığı (Laodikeia kazısı arşivi).

Resim 4.51 Efes Yamaç Evler'de bulunan duvar kaplamaları (2013).

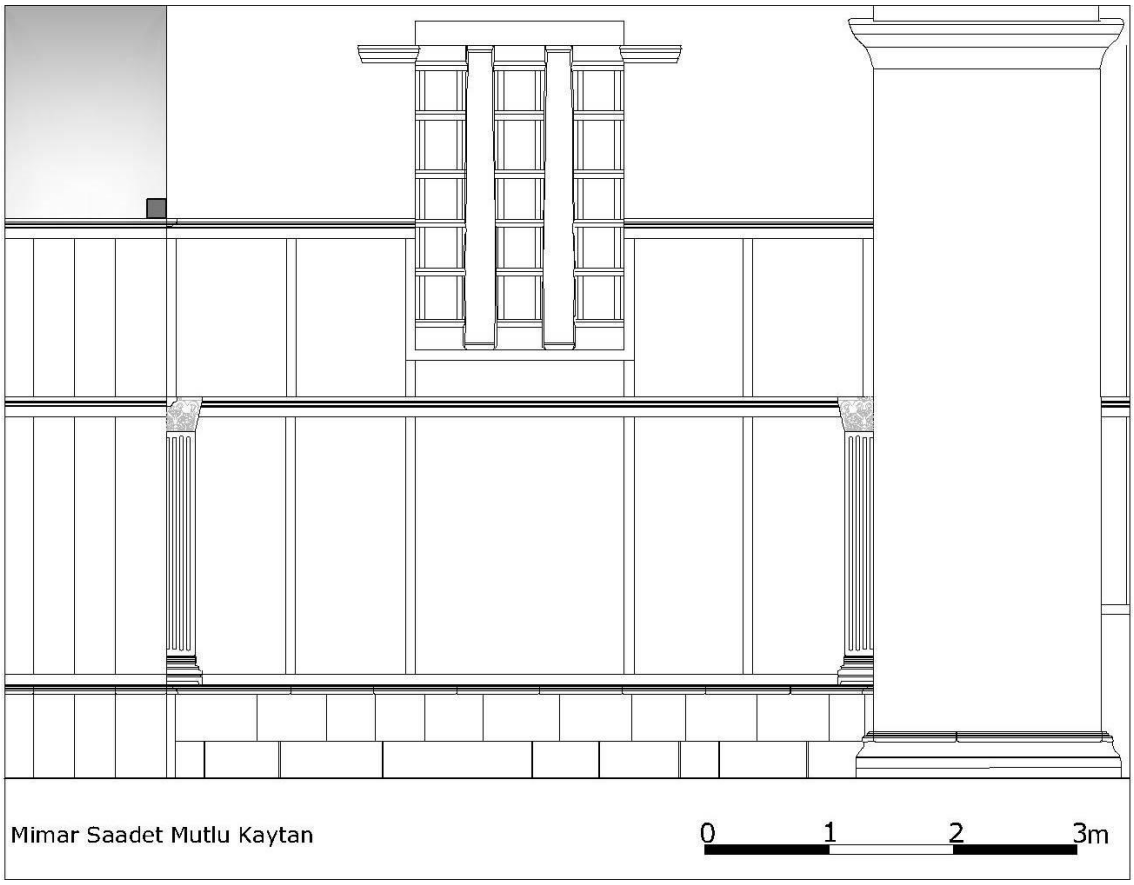

Şekil 4.13 *Diakonikon* cephe kaplaması restitüsyon önerisi.

Şekil 4.14 *Naos* cephe kaplaması restitüsyon önerisi.

Resim 4.52 Özgün *plaster* kaidesinin arkasında bulunan yuva (2014).

Yapıda mevcut olan *fresk*ler kalıntılardan anlaşıldığı üzere tümlenmiştir. Paye bitiş kotundan sonra duvarların mermer panolarla kaplandığına kadar kesin bir kanıt olmadığı için sıva ile kaplanmasına karar verilmiştir. Kazı verilerine göre (Resim 4.53) kemerlerin alt yüzlerinin mozaik ile kaplı olması mümkündür (Resim 4.54). Fakat bulunan mozaik parçaları az oranda olduğu için bütün kemerlerin bu şekilde ve hangi desenlerle kaplandığına dair kesin bir yargıya ulaşılamamıştır.

Resim 4.53 *Apsidiol* içinde bulunan mozaik parçaları (Laodikeia kazısı arşivi).

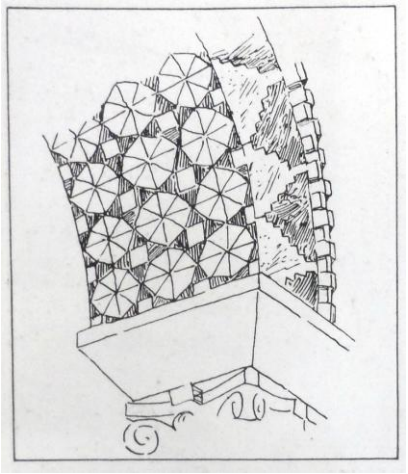

Resim 4.54 Kemer içi kaplama örneği [89].

4.3.5 Pencere Sistemi

Kazı çalışmaları sonucu ulaşılan; iki cephesinde yuvalar ve yuvalar içinde tuğla-harç kalıntıları bulunan mermer ve traverten sütunlar (Resim 4.55), yine kazı çalışmalarında bulunan tuğla ve tuğlanın üzerinde harçla sabitlenmiş cam malzemeden yola çıkılıp tasnif alanında bulunan tuğlalar sütunlarda denenerek restitüsyon önerisi kapsamında kullanılmıştır. Sütunların cephelerinde neredeyse sütun boyunca uzanan tuğla izleri de mevcuttur (Resim 4.56).

Resim 4.55 Tuğla-harç kalıntıları (2014).

Resim 4.56 Sütun üzerindeki tuğla oturma izi (2014).

Pencere sisteminde kullanılmış olan, yapının özgün halinde üzerine harç aracığıyla cam yerleşen tuğlalar genel olarak kırık vaziyettedir. Mevcut olan en uzun özgün tuğlanın boyu 41 cm olup kalınlığı 7.5 cm'dir. Bu tuğla da kırık durumda olduğu için boyu 45 cm olarak önerilmiştir. Sütunlarda yer alan yuvaların derinlikleri ortalama 3 cm'dir ve yuvaların boyutları sütunlar arasında değişkenlik göstermektedir. Bu verilerden yola çıkılarak sütunlar arasına tuğlalar yerleştirilmiştir. Erken Hristiyanlık Dönemi yapılarındaki pencere sisteminde kullanılan sütunlardan (Resim 4.57) farklı olan bu sütunların, örnekler incelenerek duvarlarla tuğlalar aracılığıyla birleşmesine karar verilmiştir (Resim 4.58). Yine kazı çalışmaları sonucu bulunan üzerinde yuva ve yuva içinde harç kalıntısı olan *korinth* tipi mermer başlıkların (Resim 4.59-60) yuvarlak şekilde olan sütunların üzerine yerleştirilmesi önerilmiştir. Öneri kapsamında; başlıklar üzerindeki yuvalara tuğlalar yerleştirilip başlıklar birbirine ve duvara bağlanmıştır. Başlığın üst kotuna ahşap lento eklenmiştir. Üzerine başlık konulamayan dikdörtgen ya da iki cephesi neredeyse düz olan sütunların üzerine doğrudan lento konulmasına karar

verilmiştir. Lento başlangıç kotu ile başlığa yerleşen tuğla arasında kalan boşluk yine tuğla örülerek kapatılmıştır. Pencere sisteminin bitiş kotuna örneklerden yola çıkılarak (Resim 4.57-58-61) mermer blok yerleştirilmesi önerilmiştir (EK-D.3, 4, 5, 6, 7, 8, 9; Şekil 4.15).

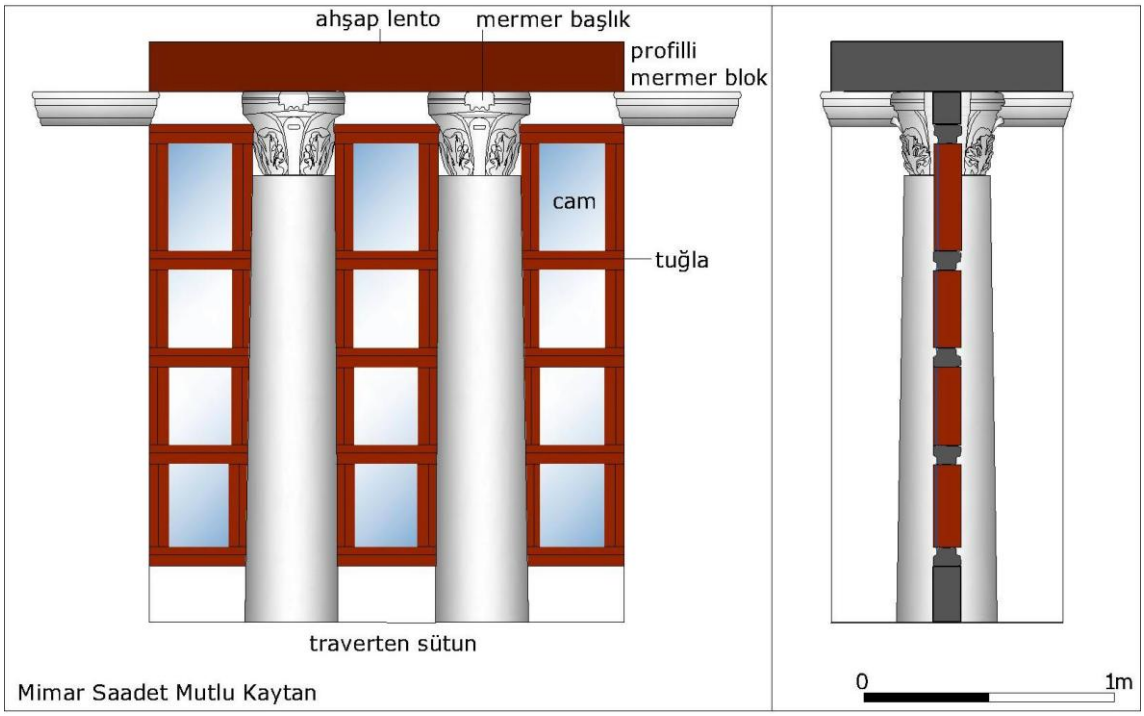

Şekil 4.15 Pencere sistemi restitüsyon önerisi.

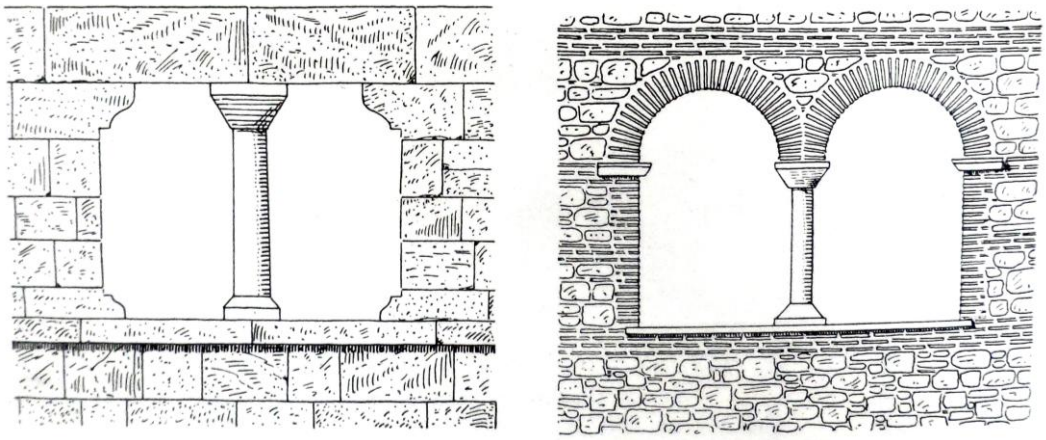

Resim 4.57 Pencere sistemi örnekleri (1. Yunanistan, 2. Suriye) [89].

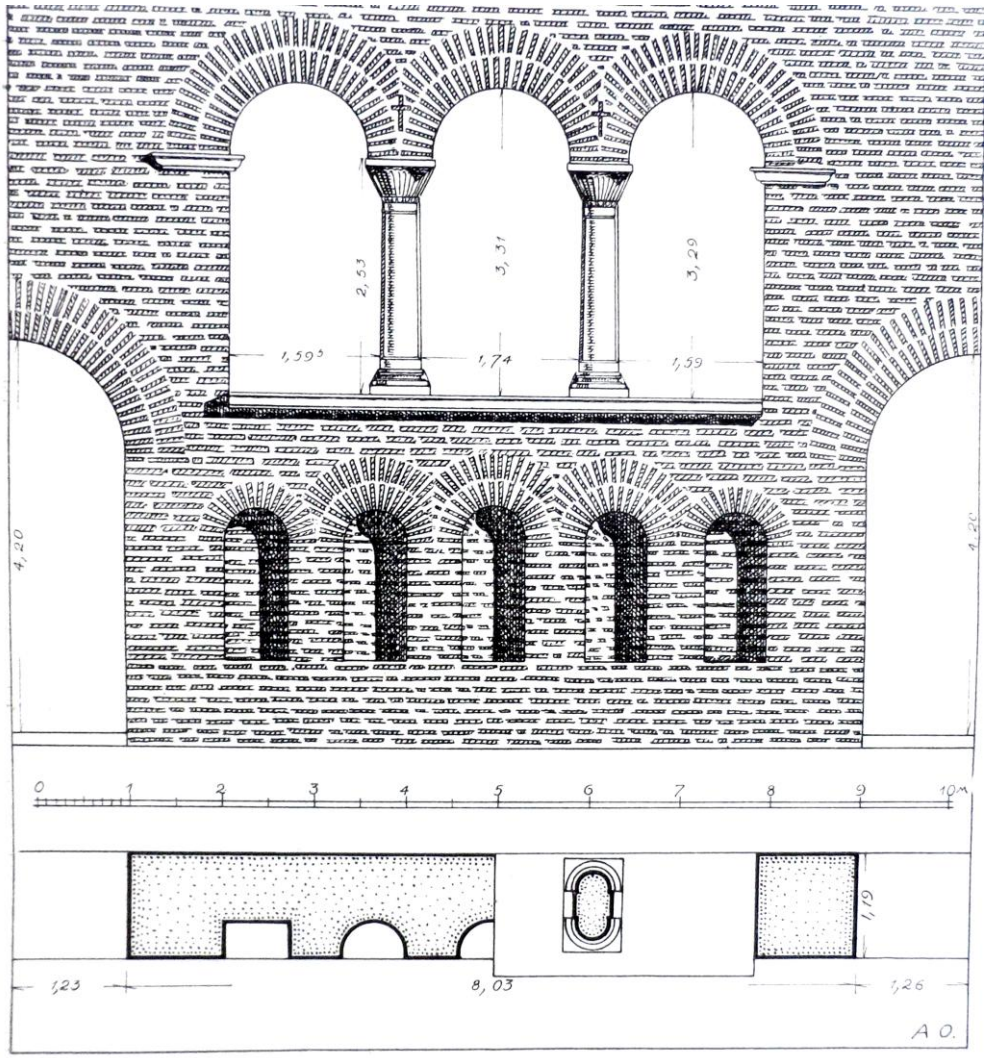

Resim 4.58 Pencere sistemi örneği (Yunanistan) [94].

Resim 4.59 Özgün pencere sütun başlığı (2013).

Resim 4.60 Özgün pencere sütun başlığı (2013).

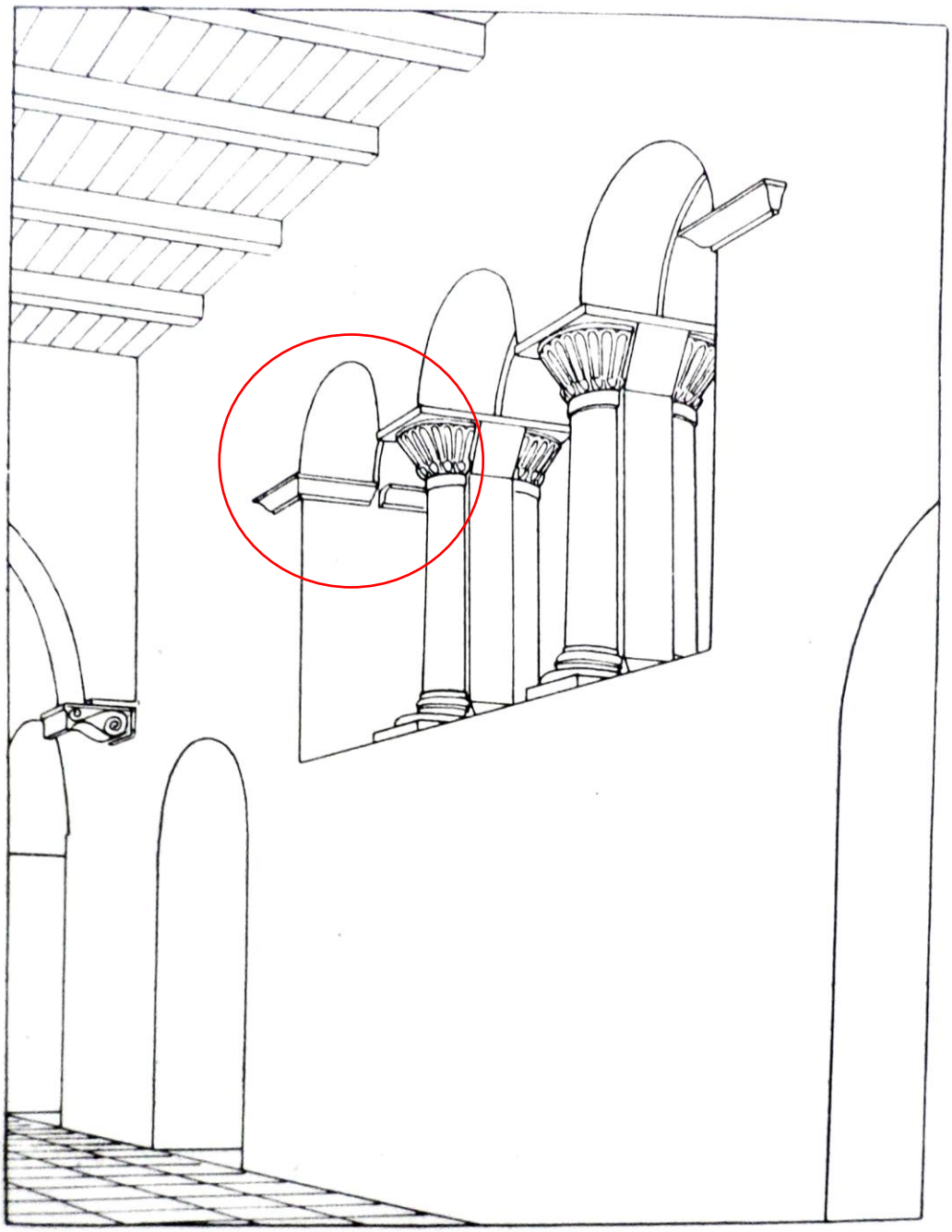

Resim 4.61 Pencere sistemi örneği (Yunanistan) [94].

Erken Hristiyanlık Dönemi mimarisinde önceki dönemlere ait olan malzemelerin kullanılması yaygındır (Resim 4.62). Bu dönemde; yeni mimari eleman yapmak yerine, mevcut olanın kullanımı amaçlandığından antik dönem mimarisindeki düzenlerin bazı özelliklerine dikkat edilmemektedir [87]. Bu yüzden kullanılan başlıkların bazı cephelerinin lentoya kadar örülen tuğla örgü ile kapatılmasında sakınca görülmemiştir.

Resim 4.62 Laodikeia Kilisesi'ndeki payelerde devşirme malzeme kullanım örneği (2014).

Restitüsyon önerisinde kullanılan sütunların konumlarına kazı çalışmaları verilerine göre karar verilmiştir. Öneri kapsamında sütunlar "P.S. (Pencere Sütunu)" kısaltmasıyla adlandırılarak sütunlar incelenip kısa ve uzun sütunlar olarak gruplandırılmıştır. Kısa sütunlar 1.79 cm yüksekliğinde olup, uzun sütunlar 2.45 cm yüksekliğindedir. Tapınak A Doğu Sokağı'na yıkılmış halde bulunan P.S.1 olarak adlandırılan sütunun daha kısa olmasından dolayı *nartheks* üst kotuna, P.S.2 olarak adlandırılan sütunun *nartheks* alt kotuna yerleştirilmesi önerilmiştir. *Nartheks* üst kotuna yerleştirilen bu sütun *naos* üst kotunda da devam ettirilmiştir. Doğu sokakta bulunan P.S.3 sütununun *synthronon*, *diakonikon* ve *prothesis* odalarına yerleştirilmesine karar verilmiştir. Öneri kapsamında yapının güney cephelerinde alt kotta P.S.6 sütunu kullanılmıştır (Şekil 4.16-17).

Güney cephede yapının ilk evre halinde kubbe alt kotunda pencere açıklığı oluşturmak mümkündür. Fakat kuzey cephede *apsidiol*lere paralel uzanan vaftizhane koridoru bulunduğu için kubbenin alt kotunda pencere açıklığı önerilememektedir. Restitüsyon önerisi bünyesinde; kuzey ve güneyde yer alan *apsidiol*ler yarım kubbe ile kapatıldığından bu bölgelerde duvar kalınlıkları (duvar kalınlıkları arasında yükü arttırmamak amacıyla boşluk bırakılmıştır) üst kotta 3.50 m'yi aşmaktadır. Bu yüzden *naos*un kuzey cephesinde pencere açılması öngörülmemiştir. Neflerin aydınlatılmasını sağlamak amacıyla *naos*un batı ve doğu cephesinde, üst kotta örneklerden yola çıkılarak pencere açıklığı oluşturulmuştur. Vaftizhane koridorunu ve vaftizhaneyi aydınlatmak amacıyla *narthek*ste mevcut olan pencere sistemleri önerilmiştir. Bazı

örneklerde bu sistemde yer alan sövelerin arasına levhalar yerleşmektedir. Fakat restitüsyon önerisi kapsamında, pencerelerde levha bulunduğuna dair kesin bir kazı verisi olmadığı için sadece 3 boyut çalışmasında levhalar fikir vermek amacıyla öngörülmüştür (Resim 4.63).

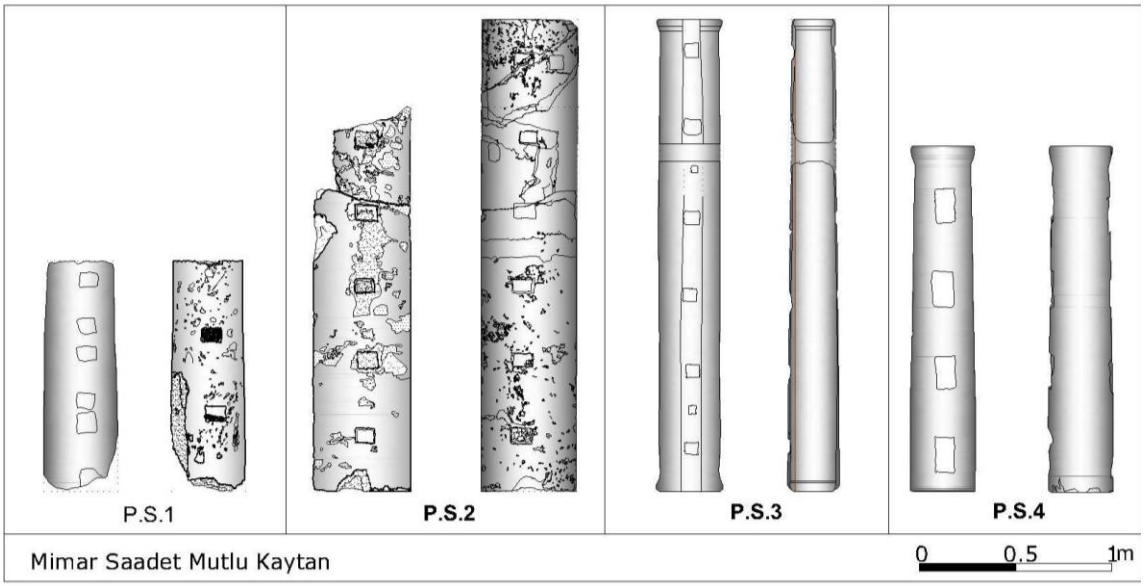

Şekil 4.16 Pencere sütunu rölöveleri (2012).

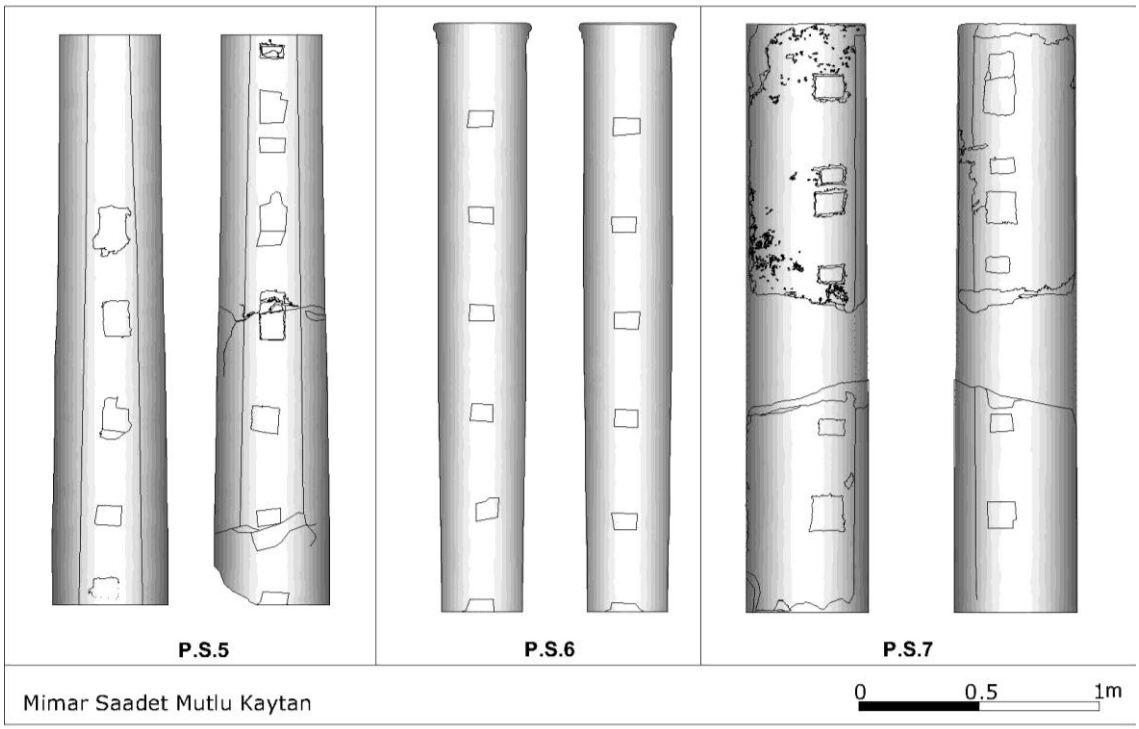

Şekil 4.17 Pencere sütunu rölöveleri (2012).

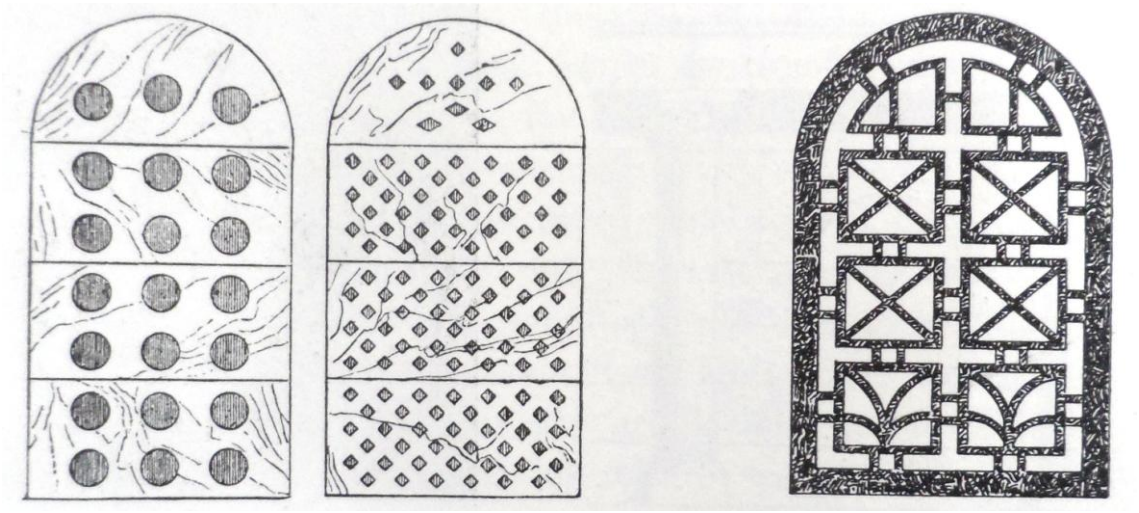

Resim 4.63 Pencere sisteminde kullanılan levha örnekleri [89].

4.3.6 *Templon-Bema*

*Bema*nın, *templon* ile *naos*tan ayrılması İstanbul'daki erken kiliselerden itibaren, Iustinianus dönemine kadar görülmektedir [62].

Yapıda; *templon* üzerinde bulunan izler *balustrad*ların oturacağı yerlere ait izlerdir (Resim 4.64). Mevcut olan *balustrad*lardan bir tanesinde araya levhanın yerleştirilmesi için tek yönde yuva varken, diğerinde iki yönde de yuva vardır. Tek yönünde yuva olan *balustrad*ın, *bema*ya giriş açıklığı oluşturacak şekilde orta aksın yanlarına ve köşelere; iki yönünde yuva olan *balustrad*ın ara aks üzerine yerleştirilmesi önerilmiştir. *Balustrad*lar arasına levha yerleşmesi için kullanılan çerçeveler konulmuştur. Tasnif alanında yer alan, üzerinde haç betimlemesi bulunan, rengi ve malzeme özellikleri *balustrad*lar ile uyumlu olan levha (Resim 4.65-66-67), çerçeve ve *balustrad* (Resim 4.68-69) boyutlarına göre tamamlanarak öneri kapsamında yerleştirilmiştir (EK-D.5; Şekil 4.18-19).

Resim 4.64 *Balustrad* oturma izi (2014).

Resim 4.65 Haç betimlemeli levha parçaları (2014).

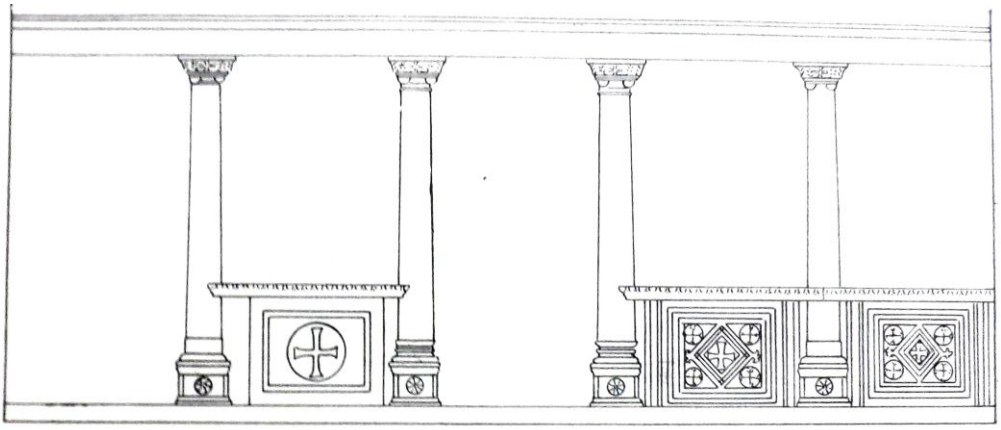

Resim 4.66 Levha örnekleri [89].

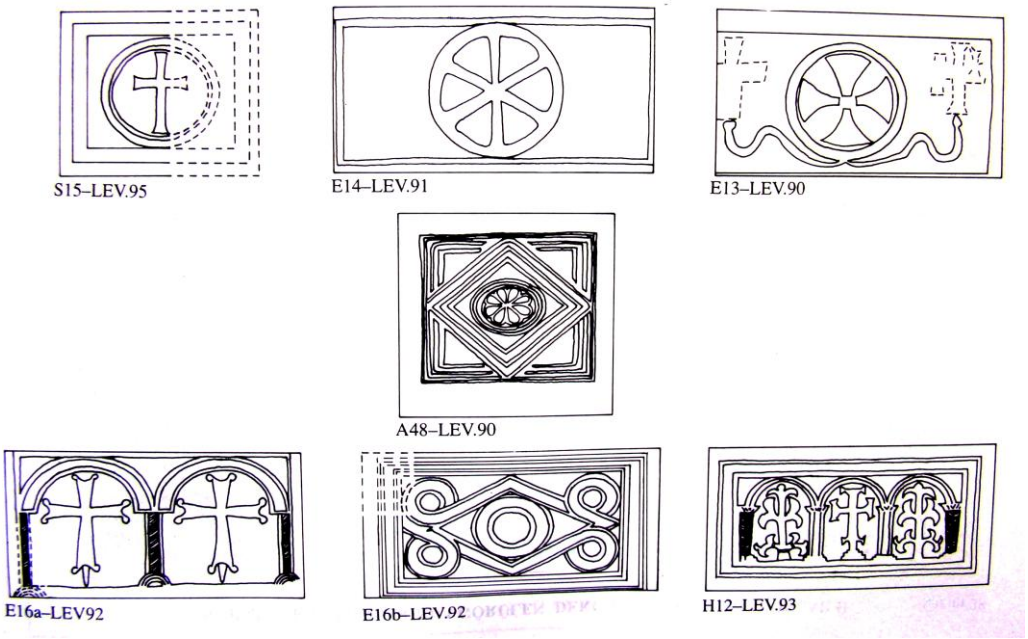

Resim 4.67 Levha örnekleri [62].

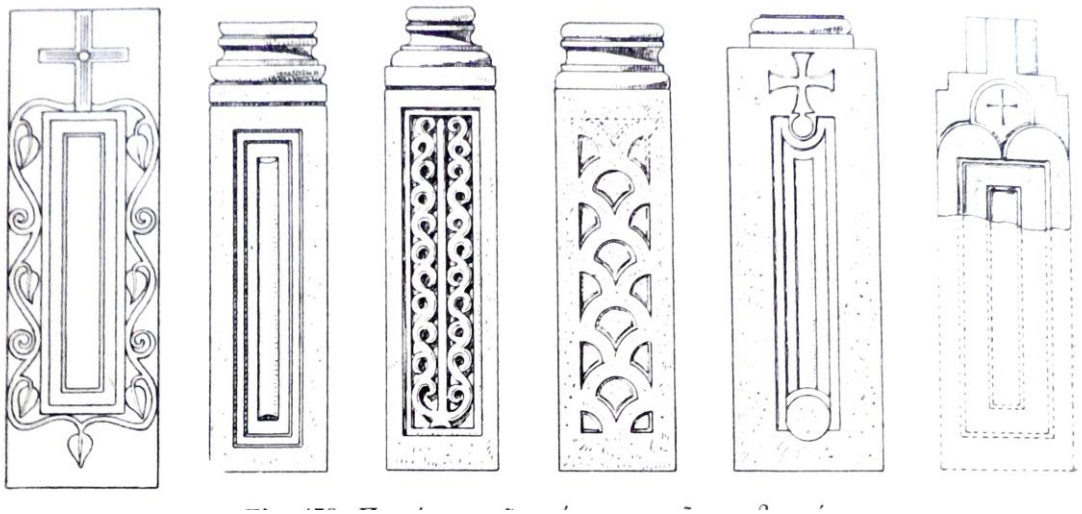

Resim 4.68 *Balustrad* örnekleri [89].

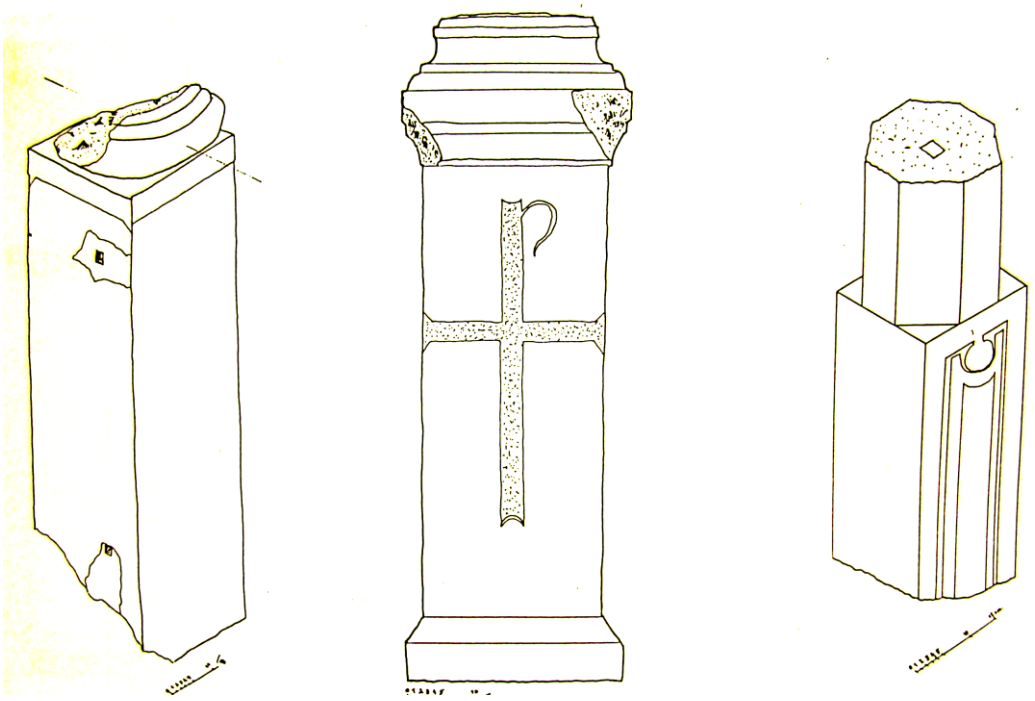

Resim 4.69 Uşak Müzesi'nde bulunan *balustrad* örneği [62].

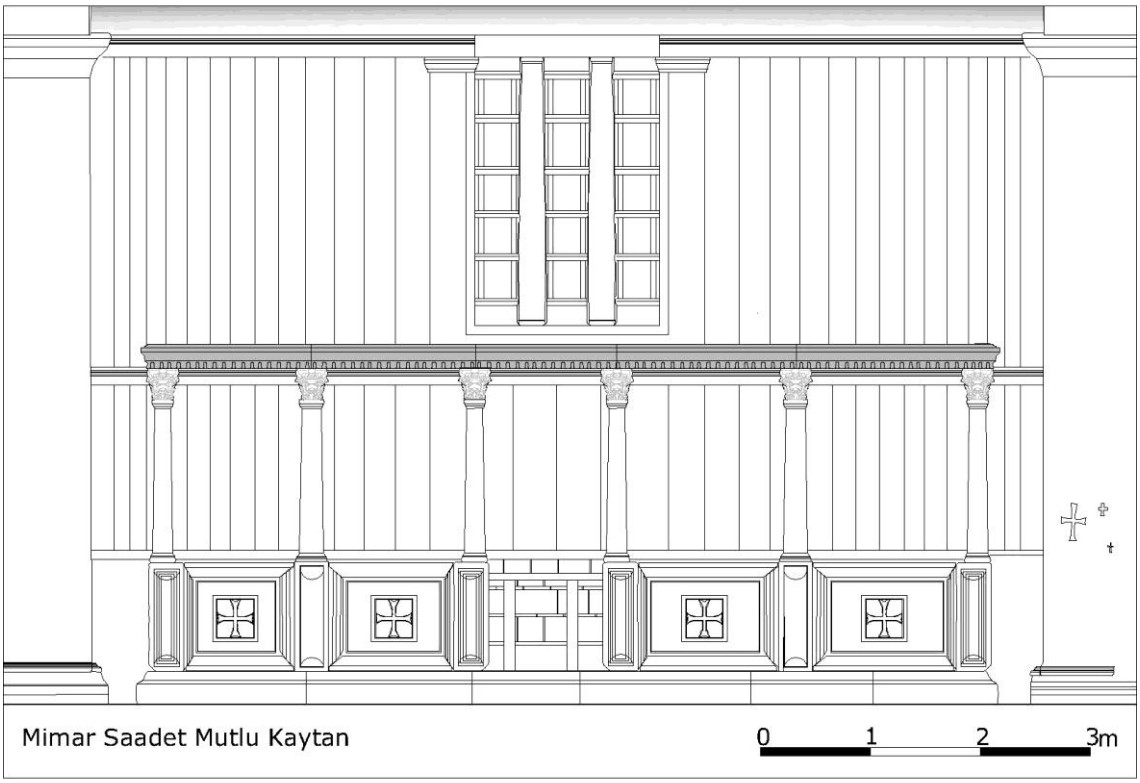

Şekil 4.18 *Templon* restitüsyon önerisi.

Şekil 4.19 Restitüsyon önerisinde *templon* 3 boyut çalışması.

*Balustrad*ların üst kısımlarında bulunan kırık bölgelerden anlaşıldığı üzere bu bloklar örnekler de olduğu gibi sütunlar ile birlikte yükselmektedir (Resim 4.70-71). Özgün sütunlar mevcut olmasına karşın kırık ve birbirleriyle tümlenemez durumdadır (Resim

4.72). Sütunların yükseklikleri örneklerdeki *balustrad* ve sütun arasındaki yükseklik oranına göre belirlenerek 1.50 m olarak önerilmiştir. Sütunların üzerine; mevcut olan, *korinth* düzene ait başlık yerleştirilmiştir (Resim 4.73). Başlığın üzerine yine mevcut olan arşitrav yerleştirilmiştir (Resim 4.74).

Örneklerde yer alan arşitravlar; Laodikeia Kilisesi'nde bulunan arşitravın aksine genellikle bezemeli, kabartmalı ya da motiflidir (Resim 4.75). *Templon* arşitravları konumu açısından kilisede en önemli dinsel mekanın girişinin üstünde olmasından dolayı izleyiciyi etkileme ve bilgilendirme misyonunu üstlenmiştir. Ayasofya'nın *templon*unda; İsa, Meryem, Melekler, peygamberler ve azizlerle süslü bir kompozisyonun yer aldığı belirtilir. Mermer kabartmalarla figüratif ve dekoratif olarak zenginleştirilmiş örnekler 9. ve 10. yüzyılda Phrygia'da görülmektedir [62].

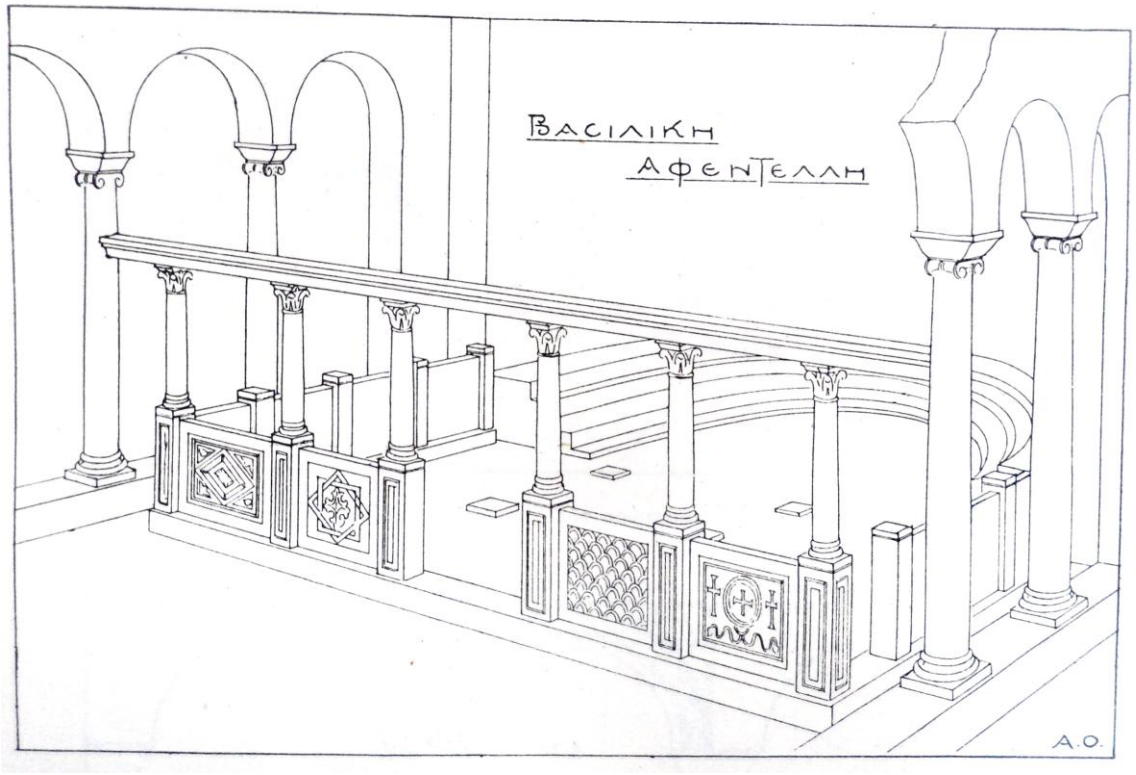

Resim 4.70 *Templon* ve *balustrad* örneği (Yunanistan) [89].

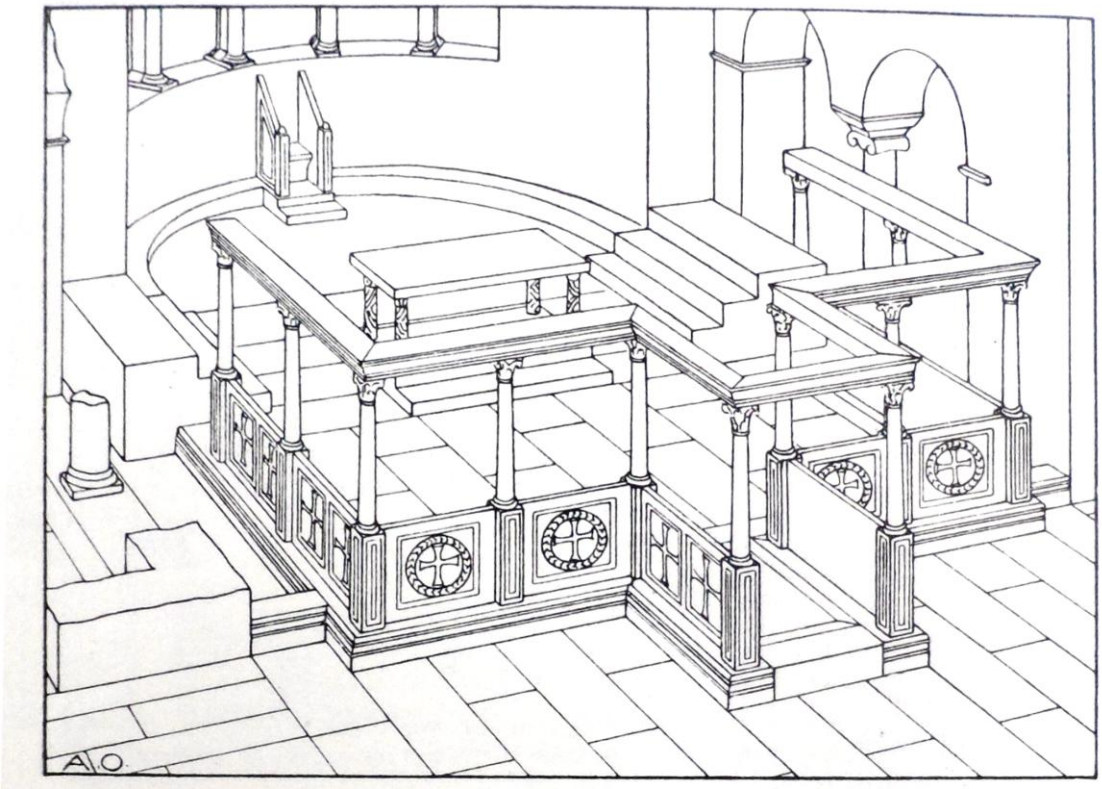

Resim 4.71 *Templon* ve *balustrad* örneği (Thassos-Yunanistan) [89].

Resim 4.72 *Bema*ya ait özgün sütunlar (2014).

Resim 4.73 Özgün başlık (2014).

Resim 4.74 Özgün arşitrav (2014).

Resim 4.75 *Templon* arşitravı örneği (Afyon Müzesi) [62].

4.3.7 *Ambon*

*Ambon*un dinsel ve sosyal işlevleri bulunmaktadır. Dinsel işlevi; din görevlilerinin bu kürsüden halka vaaz vermeleridir. 371 yılında toplanan Laodikeia konsilinde sadece piskopos ve rahiplerin *ambon*a çıkarak vaaz verme yetkileri olduğu kararı verilmiştir. Sosyal işlevi ise; önemli tarih ve duyuruların buradan yapılmasıdır. Ayrıca imparatora *ambon*da haç giydirilirdi. *Ambon*; genellikle kilisenin orta nefinde yer alır. *Ambon*un orta nefte ana eksen üzerinde yer aldığı 5.-6. yüzyıl kiliseleri arasında Yunanistan'da Philippi B Bazilikası; İstanbul'da Hagia Sophia, Euphemia, Polyeuktos, Beyazıt A Bazilikası; Efes'te Ioannes Bazilikası yer alır [62].

*Ambon*lar; tek merdivenli, çift merdivenli ve yarım yuvarlak veya U biçiminde ya da yelpaze seklinde olarak üç tipe ayrılır. Çift merdivenli *ambon*lar 5. yüzyıldan itibaren görülmektedir [62]. Laodikeia Kilisesi'ndeki *ambon* korkuluk levhası üzerindeki yazıta göre *ambon*un 492 yılında onarım gördüğü düşünüldüğünde, 5. yüzyılda çift merdivenli *ambon* yapımının yaygın olmasından dolayı tamirat sırasında bu şekilde bir *ambon*

yapıldığı sonucuna varılabilir. Fakat *ambon*un kilisenin inşa edildiği 4. yüzyılda hangi formda olduğu kesin olarak bilinmemektedir.

Çift merdivenli *ambon*lar, en yaygın olarak kullanılan *ambon* tipidir. Biri doğudan biri batıdan olmak üzere iki merdivenden orta kısıma çıkılır. Anadolu'da en fazla bu tipte *ambon*lar görülür. İstanbul Hagia Sophia *ambon*un da bu tipte olduğundan bahsedilir. Ravenna'da 6. yüzyıla tarihlenen çift merdivenli *ambon*ların orta bölümleri tabana kadar inmektedir [62].

Erken Hristiyanlık Dönemi *ambon* örnekleri (Resim 4.76-77-78) incelendikten sonra *ambon* tabanı üzerinde batı uçta mevcut olan bezemeli blok taban bloğu üzerinde devam ettirilmiştir. *Ambon*un mevcut olan basamak yükseklikleri ve genişlikleri göz önüne alınarak, sahanlığın *ambon*un orta bölümüne ulaşması gerektiği için sahanlık kotu yapı zemininden 2.13 m olarak önerilmiştir. Tabana oturan korkuluk yüksekliği 65 cm olarak düşünülmüştür. Korkuluğun üzerine gelecek mermer topuz kazı çalışmalarında bulunmuştur ve çapı yaklaşık 9 cm'dir (EK-D.4; Şekil 4.20-21).

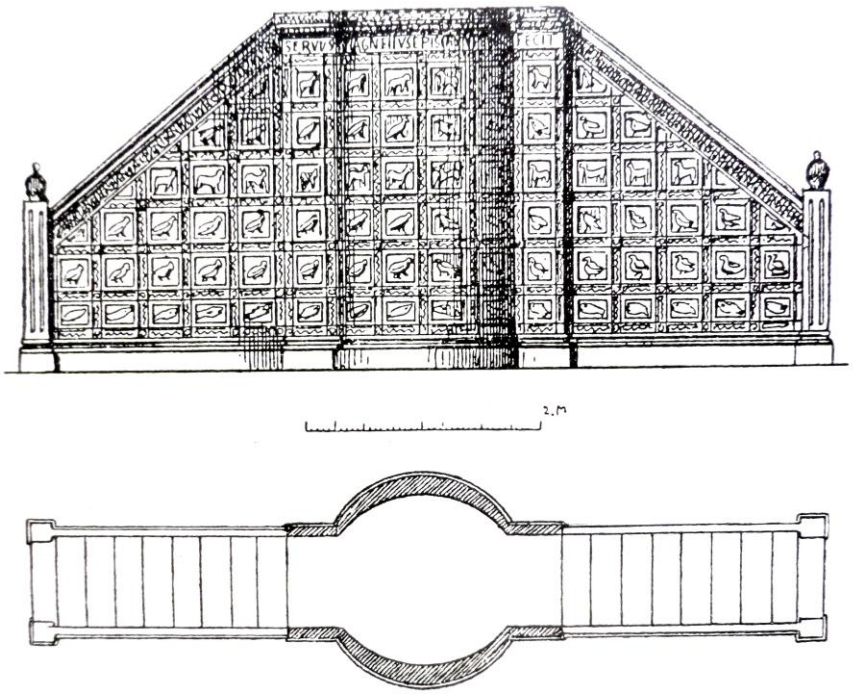

Resim 4.76 *Ambon* örneği [89].

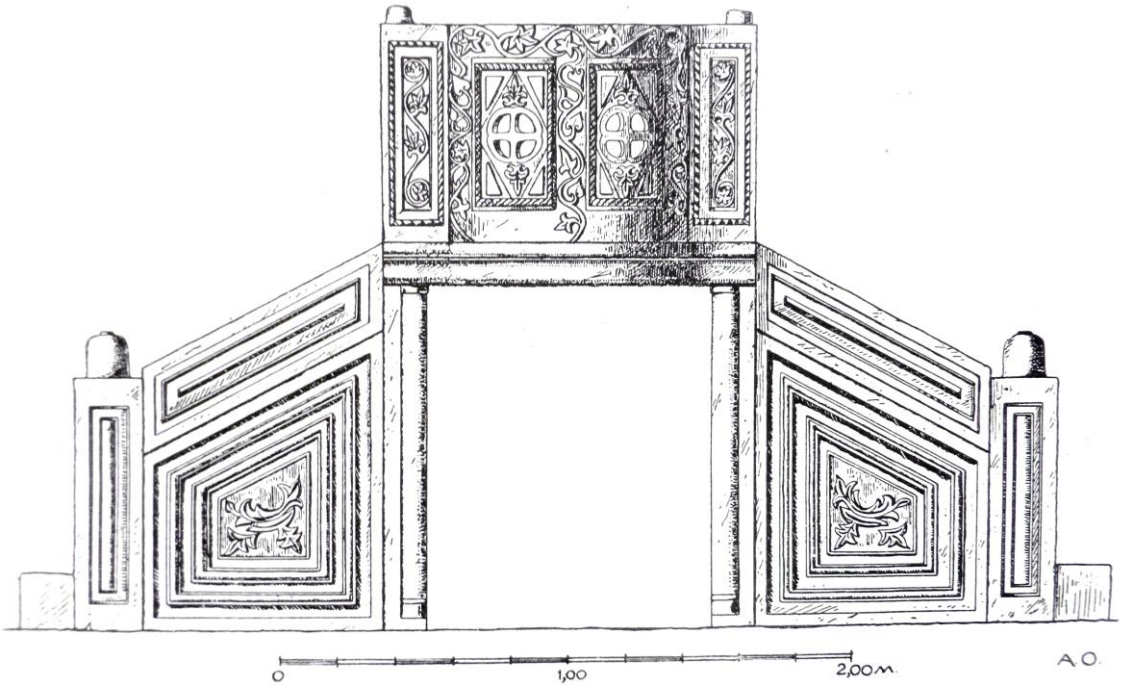

Resim 4.77 *Ambon* örneği [89].

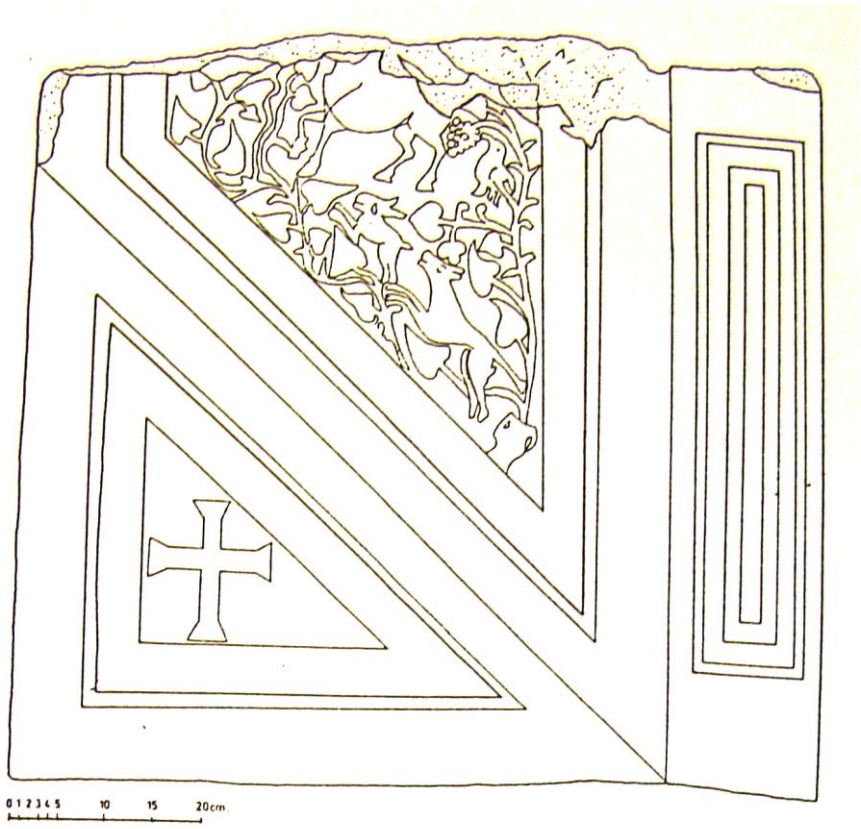

a) U30, Envantersiz (Uşak Müzesi)

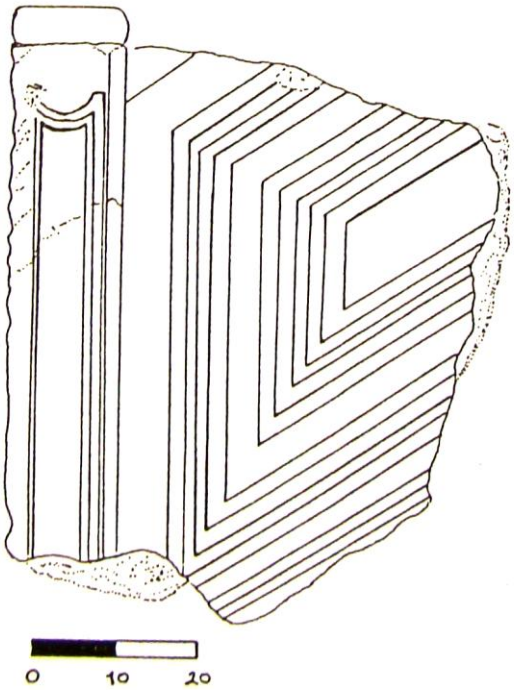

b) E12, Envantersiz (Eskişehir Müzesi)

Resim 4.78 Uşak ve Eskişehir Müzesi'nde bulunan *ambon* korkuluk levhaları [62].

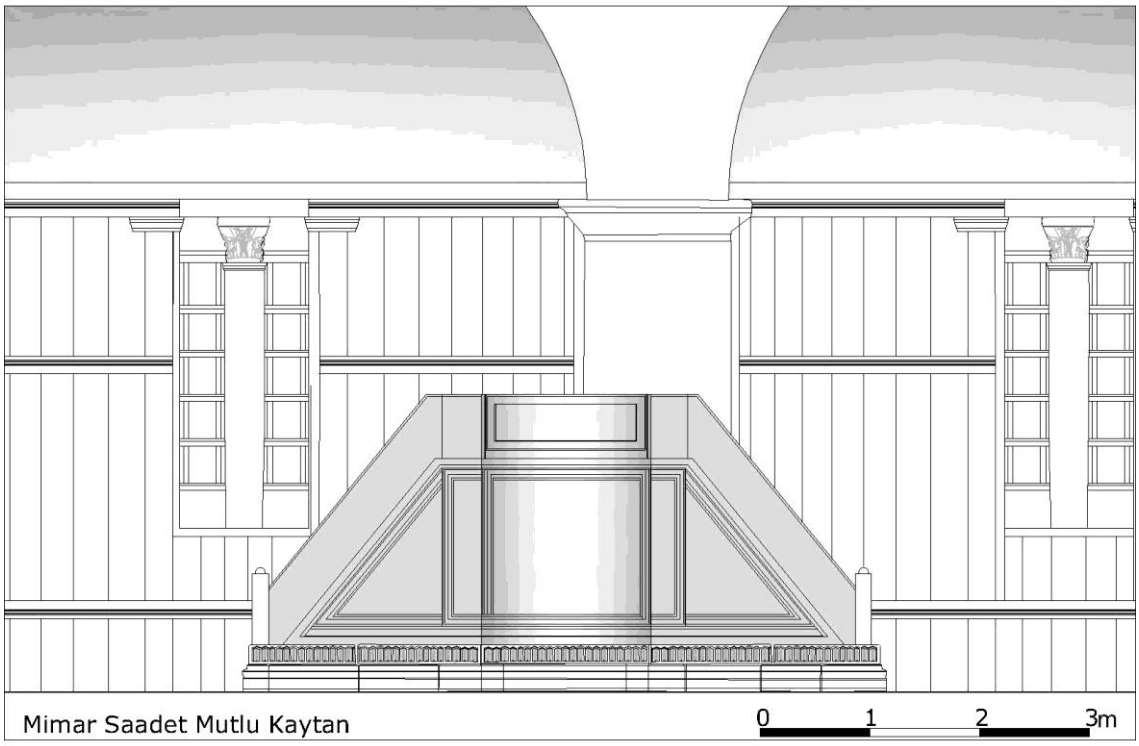

Şekil 4.20 *Ambon* restitüsyon önerisi.

Şekil 4.21 *Synthronon*dan *ambona* bakış (Restitüsyon önerisinde 3 boyut çalışması).

4.3.8 Çatı Sistemi

Laodikeia Kilisesi'nin çatı biçimi Erken Hristiyanlık Dönemi'nde yapılmış olan kilise örneklerine dayanılarak (Resim 4.79-80-81) beşik çatı şeklinde yapılmıştır (Şekil 4.22). Çatı eğimi erken dönem kilise örnekleri incelenerek belirlenmiştir. Suriye'de bulunan 4. yüzyılda yapılmış olan Fafırtin Kilisesi'nde (Resim 4.82), 5. yüzyılda inşa edilmiş olan Kasr Iblisv Kilisesi'nde (Resim 4.83) çatı eğimleri ortalama % 30'dur. Örneklerden yola çıkılarak; Laodikeia Kilisesi'nin çatı eğimi % 30 olarak önerilmiştir.

Resim 4.79 Ruweiha Kilisesi [96].

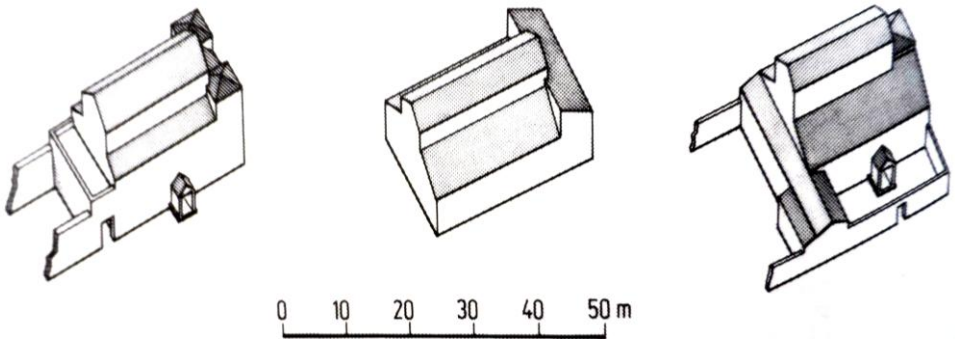

Resim 4.80 Çatı sistemi örnekleri (Scheich Sleiman-5. yüzyıl, Brad Kilisesi-561, Behyo Kilisesi-6. yüzyıl [93].

Resim 4.81 Kharab Shams Kilisesi [95].

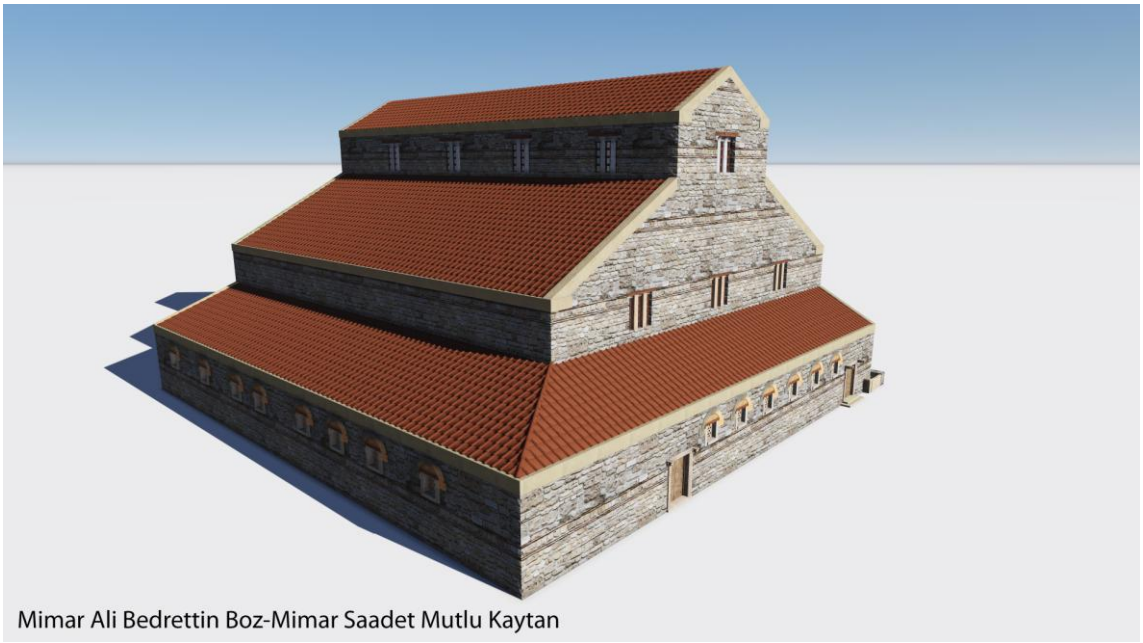

Şekil 4.22 Restitüsyon önerisinde çatı şekli (3 boyut çalışması).

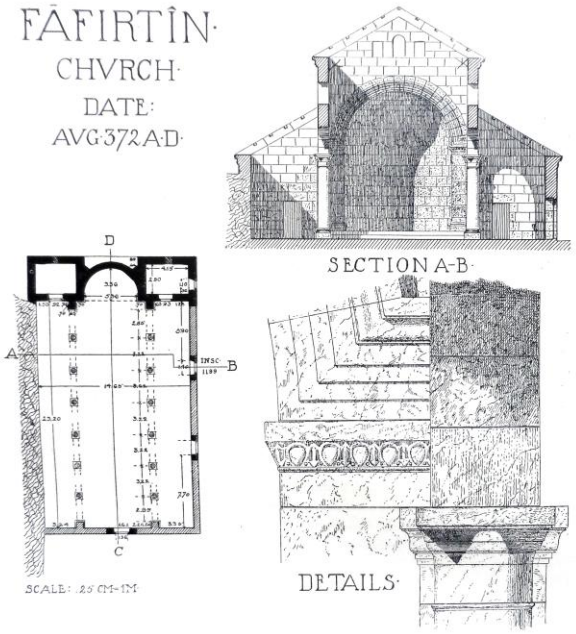

Resim 4.82 Fafırtin Kilisesi [94].

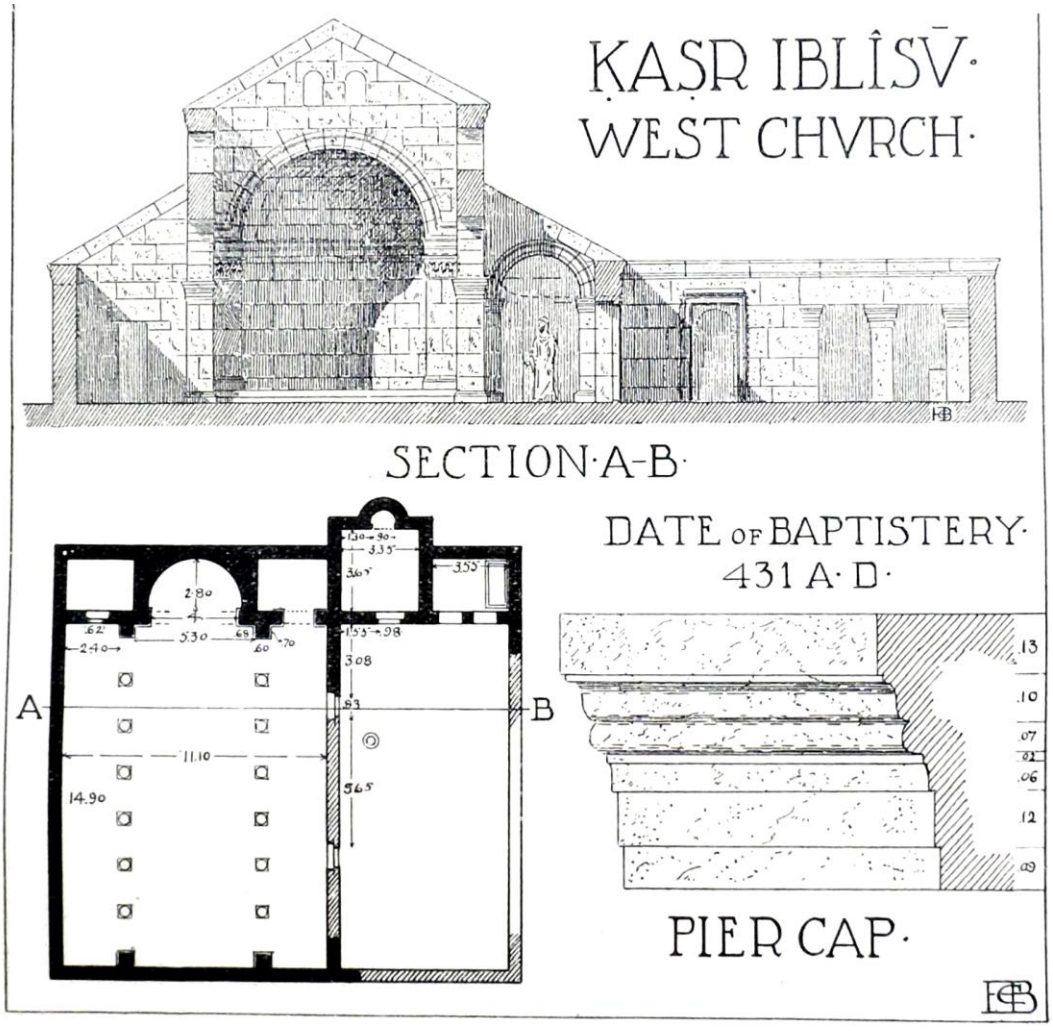

Resim 4.83 Kasr Iblisv Kilisesi [95].

Çatı sisteminde yer alacak olan mertek ve aşıkların düzeni, açıları ve boyutları yine Erken Hristiyanlık Dönemi'nde yapılmış olan kilise örnekleri (EK-D.3, 4, 5; Resim 4.84-85-86) incelenerek önerilmiştir. Payeler ve paye *apsidiol* arası açıklık boyutlarına göre çatı sistemine karar verilmiştir. İncelenen örneklerde; çatı sisteminin yapının içinde görülmesini engellemek amacıyla tavanda ahşap kaplama kullanılan ve kullanılmayan örnekler mevcuttur. Kilisede çatı sisteminin yapının içinden görülmemesi için hatılların altına ahşap kaplama yerleştirilmesi öngörülmüştür.

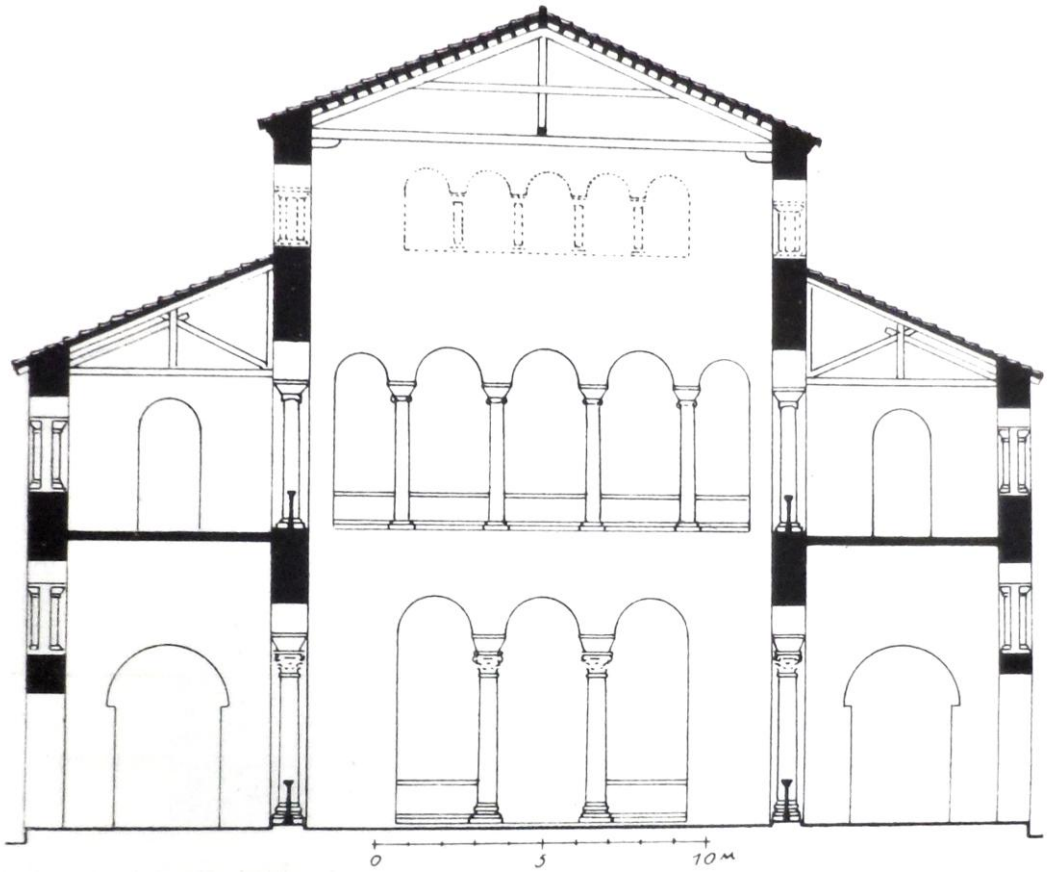

Resim 4.84 Çatı sistemi örneği (Yunanistan) [94].

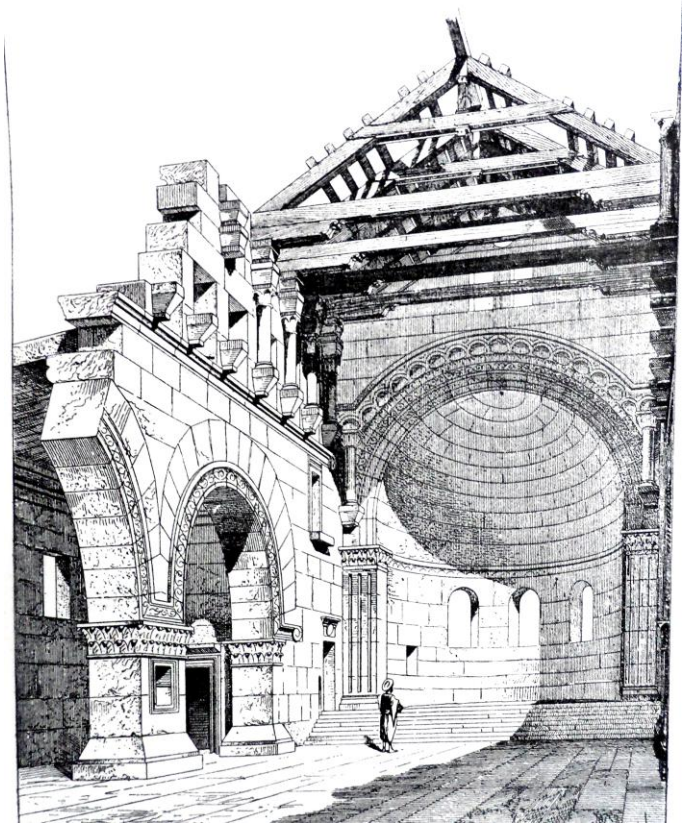

Resim 4.85 Çatı sistemi örneği (Suriye) [89].

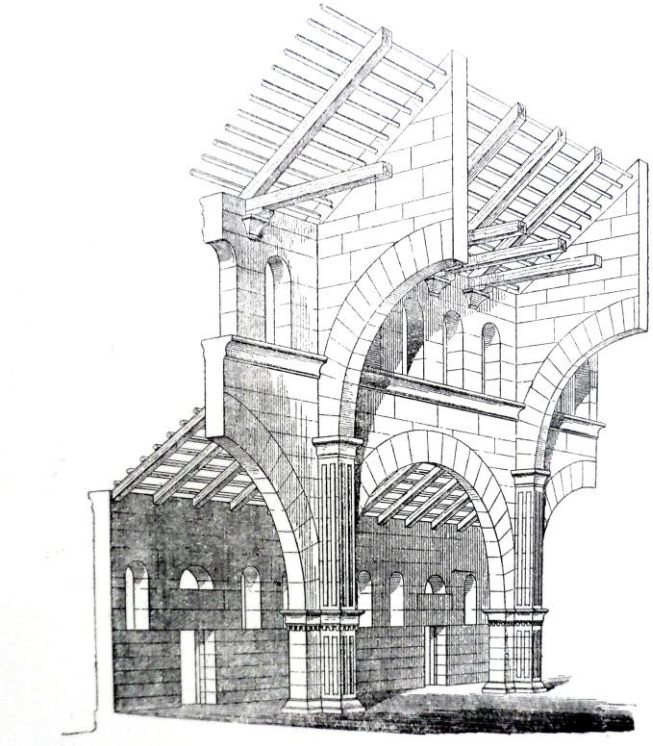

Resim 4.86 Çatı sistemi örneği (Suriye) [89].

Anadolu'da antik dönemde kullanılan çatı kiremitleri *korinth* tipi kiremitlerdir. *Korinth* tipi çatı kiremitlerinde en çok görülen tür düz kiremitlerdir. *Stroter* olarak adlandırılan bu kiremitler üzerine kapama kiremiti yani *kalypter* gelir. Erken Hristiyanlık Dönemi'nde *kalypter*ler yarım yuvarlak profile sahip olurlar. Yarım yuvarlak profil, bugün kullanılmakta olan alaturka tip kiremitlerin öncüsüdür. *Stroter*lerin boyları 54-68 cm arasında değişir. Bu düz kiremitler bugünkü kiremitlerden çok daha büyüktür ve kalınlıkları 4 cm'yi bulabilir. *Stroter*in dar alt kenarında damlalık bulunur [97].

Yapının kazı çalışmalarında ele geçirilen kiremitlerden az oranda tahribat görmüş olan *kalypter* (Resim 4.87) ve *stroter* (Resim 4.88) seçilerek öneri kapsamında çatı sistemine yerleştirilmiştir.

Resim 4.87 Özgün *kalypter* (Laodikeia kazısı arşivi).

Resim 4.88 Özgün *stroter* (Laodikeia kazısı arşivi).

Cephede saçak hizalarının nasıl bitirileceği örneklerden yola çıkılarak önerilmiştir (EK-D.6, 7, 8, 9; Resim 4.89-90). Kazı çalışmalarında bulunan hatıl yuvalı bloktan yola çıkılıp duvarın bitiş kotuna eğimli bloklar yerleştirilerek hatılın bu bloğa oturması planlanmıştır. Ayrıca bloğa eğim verilerek kiremitlerin üzerinden gelen suyun bu bölgeden atılması hedeflenmiştir. Duvar bitiş kotuna yerleştirilen bu blok cephelerin köşelerinde örneklerde olduğu gibi belirgin halde bırakılarak duvar hizasından 5 cm dışarı taşırılmıştır. Bu bloğun cephelerin köşelerini birbirine bağladığına ve profilli olduğuna dair kesin bir veri olmadığı için blok sadece köşelerde ve profilsiz yapılmıştır.

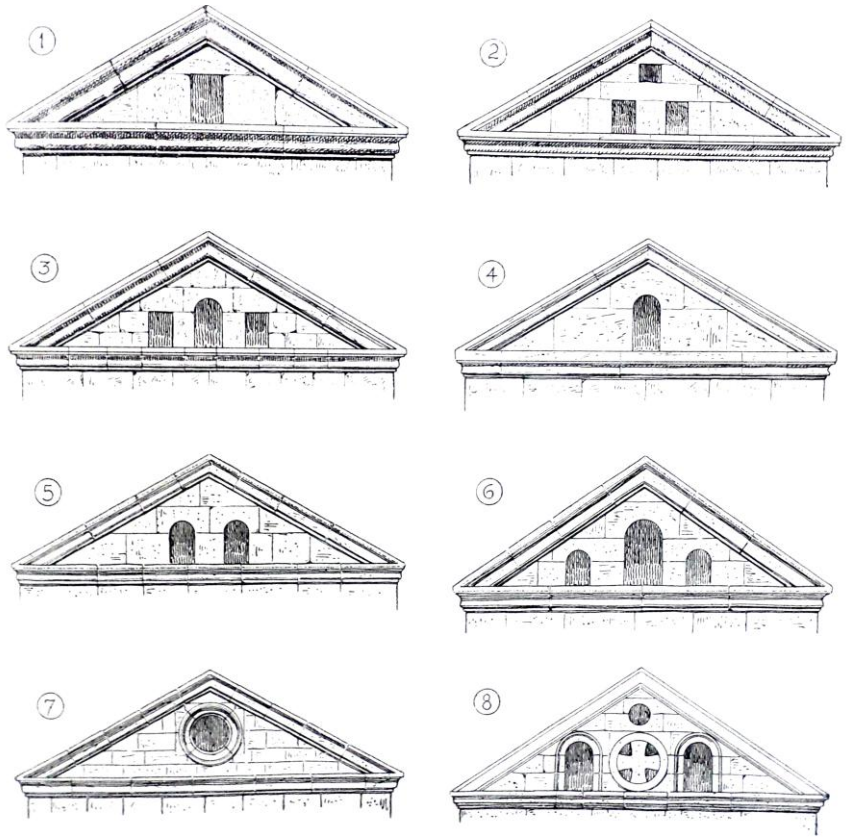

Resim 4.89 Cephe örnekleri (1. Suriye, 2. Kharab Shams Kilisesi, 3. Fafırtin Kilisesi, 4. Suriye, 5. Kasr Iblisv Kilisesi, 6. Suriye, 7. Suriye, 8. Turmanin Bazilikası [89].

Resim 4.90 Msabbak Bazilikası cephesi [93].

4.3.9 Restitüsyon Önerisinin Erken Hristiyanlık Dönemi Yapıları ile Karşılaştırılması

Laodikeia Kilisesi plan tipi olarak; üç nefli olması, *ambon* ve *bema*nın yerleşim şekilleri, *diakonikon* ve *prothesis* odalarının konumlanması, vaftizhanenin plan şemasındaki yeri bakımından diğer örneklere benzemesine karşın *apsidiol*lerin dağılımı ve sayısı açısından çoğu örnekten farklıdır. Yapılan araştırmalar sonucu plan şemasında yer alan *apsidiol* dağılımına en yakın olan örneklerden bazıları S. Balbina Kilisesi ve St. Polyeuktos Kilisesi'dir (Resim 4.91-92).

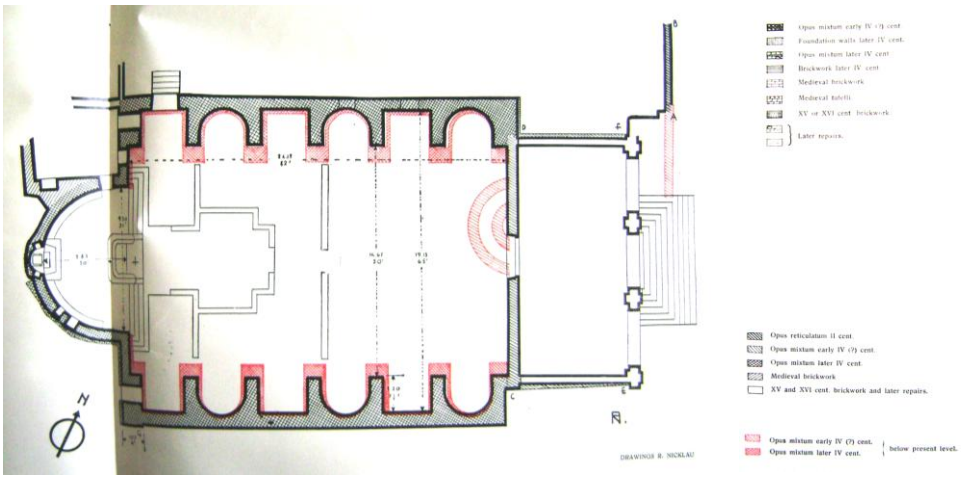

Resim 4.91 S. Balbina Kilisesi plan [98].

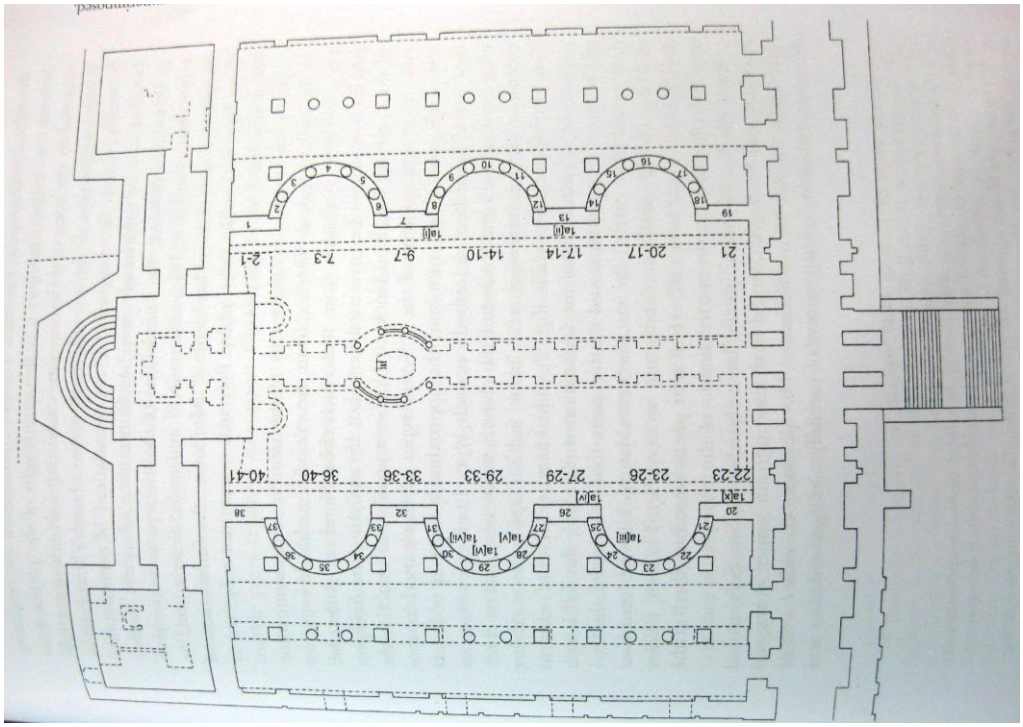

Resim 4.92 St. Polyeuktos Kilisesi [99].

Ambon, *templon* ve *bema*nın yapıyla ilişkisi, mimari özellikleri örneklerle benzerlik göstermektedir. Vaftizhane ve vaftiz havuzu da döneminin özelliklerini taşımaktadır.

Vaftiz, hristiyanlığın önemli işlevlerindendir. Önceleri akan suda yapılan vaftiz işlemi, bu dinin yayılmasıyla birlikte kapalı mekanlara geçerek; 4. yüzyılda kiliselerin yanına vaftizhane eklenmiştir. Vaftizhanelerin planları; hamam, *nympheum*, *mousoleum* yapılarının plan şemaları gibi merkezi planlıdır. Hristiyanlığın ilk yıllarında toplu olarak vaftiz törenleri yapıldığı için büyük havuzlar yapılmıştır [62]. Laodikeia Kilisesi'ndeki havuzun derin ve büyük oluşu bu sebepten kaynaklı olabilir. 5.-6. yüzyılda ise zemine oyulmuş, haç biçimli ya da yuvarlak daha küçük havuzcuklar yapılmıştır [62].

Cephe özellikleri, yapım tekniği ve malzemesi açısından yapı farklılık göstermemektedir. Yapıda kullanılan mermer malzeme olasılıkla antik dönemde burada yer alan ocakların malzemesidir[1]. Döşemede kullanılan malzemeleri ve geometrik şekilleri başka örneklerde de görmek mümkündür (Resim 4.93). Bu dönem yapılarında mozaik ve *opus sectile* kullanımı yaygındır. *Ambon* ve *bema*yı oluşturan yapı elemanlarının benzerleri mevcuttur. *Balustrad* planlarının dikdörtgen olması ve haç betimlemeli levhalar sık görülmektedir (Resim 4.94-95). *Apsis* şekilleri yuvarlak olup, bazı yapılarda bu form dış cephede de algılanmaktadır (Resim 4.96). Laodikeia Kilisesi'nin *apsis* formu dış cepheden algılanmamaktadır. *Diakonikon* ve *prothesis* odalarının *apsis* ile oluşturdukları plan şeması benzer örneklerle bağdaşmaktadır (Resim 4.97). Ancak bu mekanların yapıda konumlandıkları yön çoğu örnekten farklıdır.

Laodikeia antik kentinde günümüzde yer alan diğer kilise örneklerine bakıldığında; yapıda benzer yapım teknikleri kullanılmış olmasına karşın plan şeması bakımından bu kiliselerden ayrılmaktadır.

[1] Günümüzde Hierapolis'de yer alan ocakta Laodikeia Kilisesi'nde yer alan beyaz, gri, yeşil, sarı, pembe-bej v.b. renkteki mermer çeşitlerini görmek mümkündür [62].

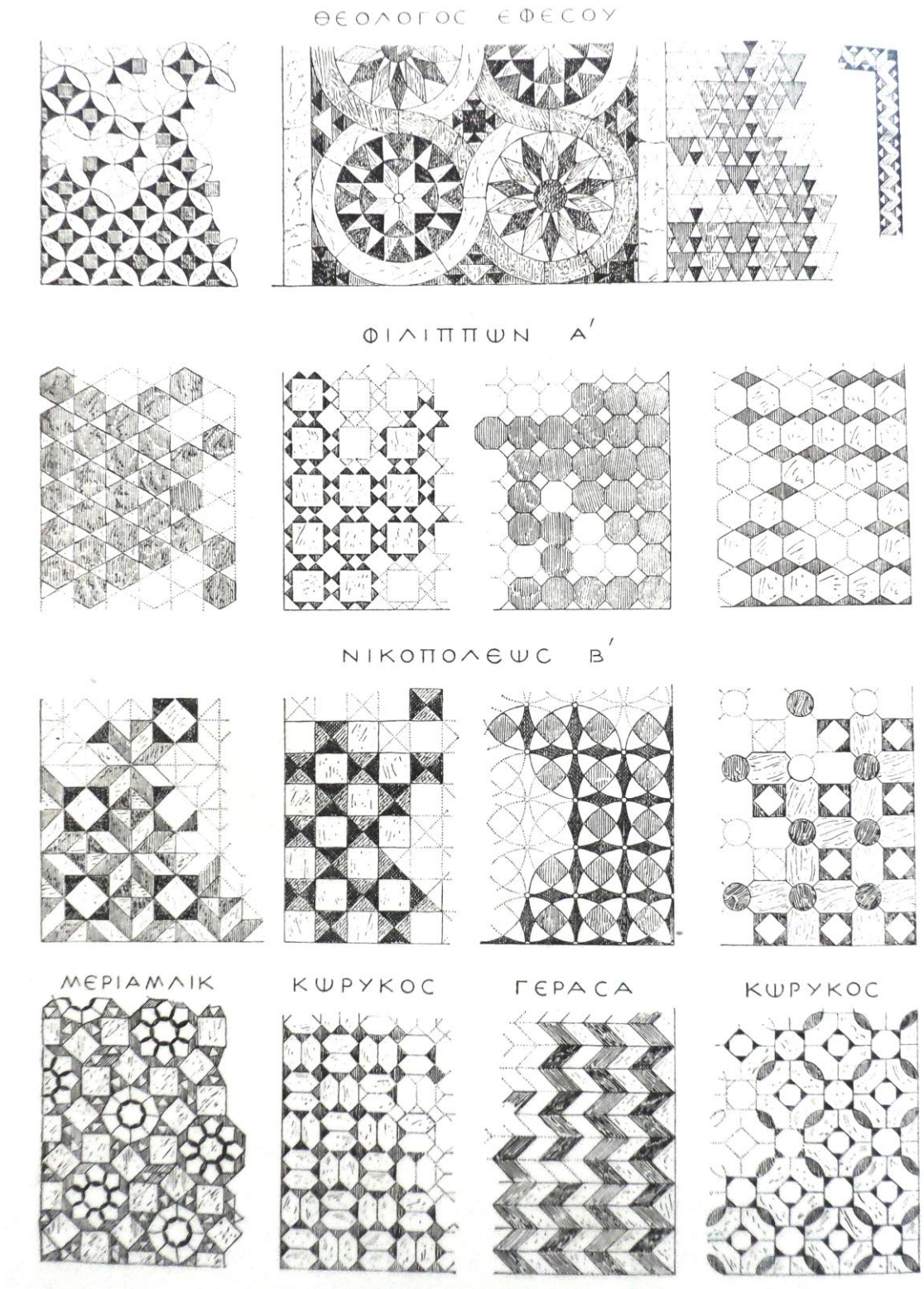

Resim 4.93 Döşeme örnekleri [89].

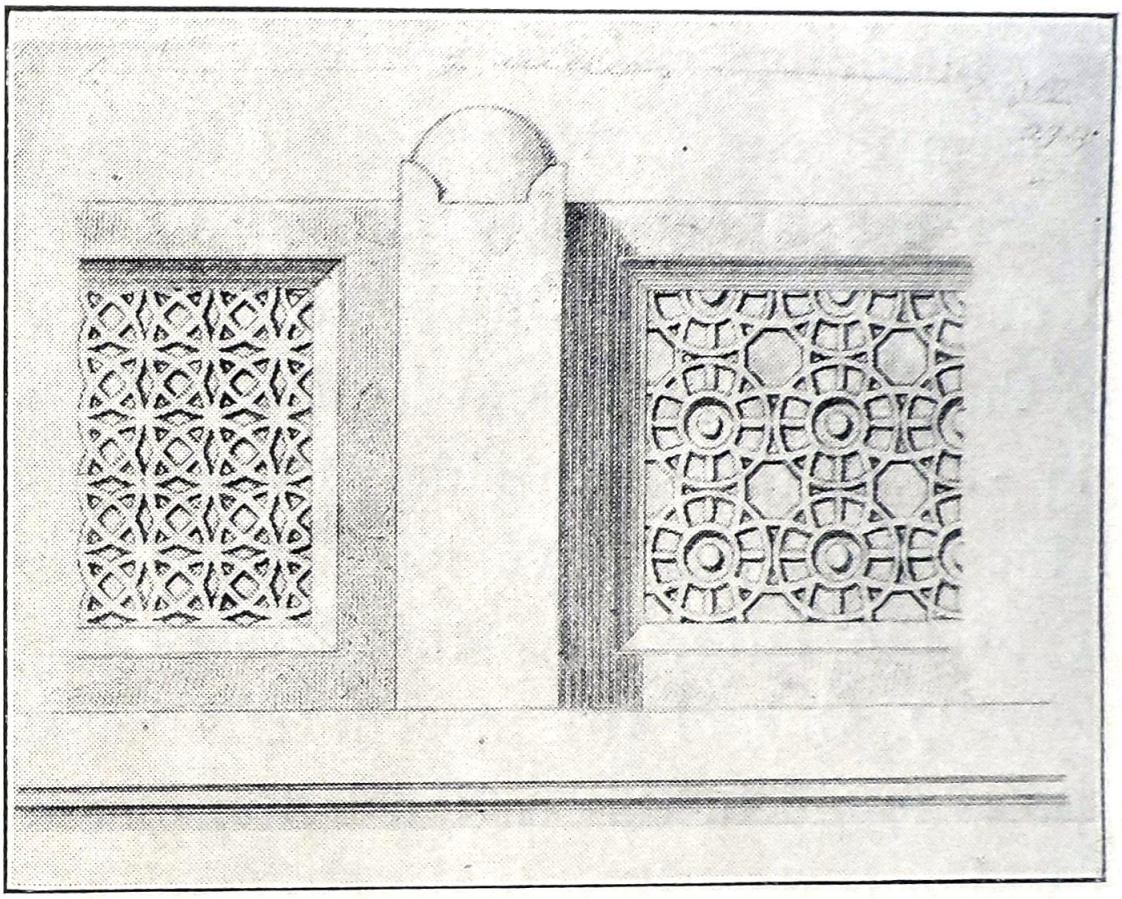

Resim 4.94 *Balustrad* ve levha örneği (Suriye) [95].

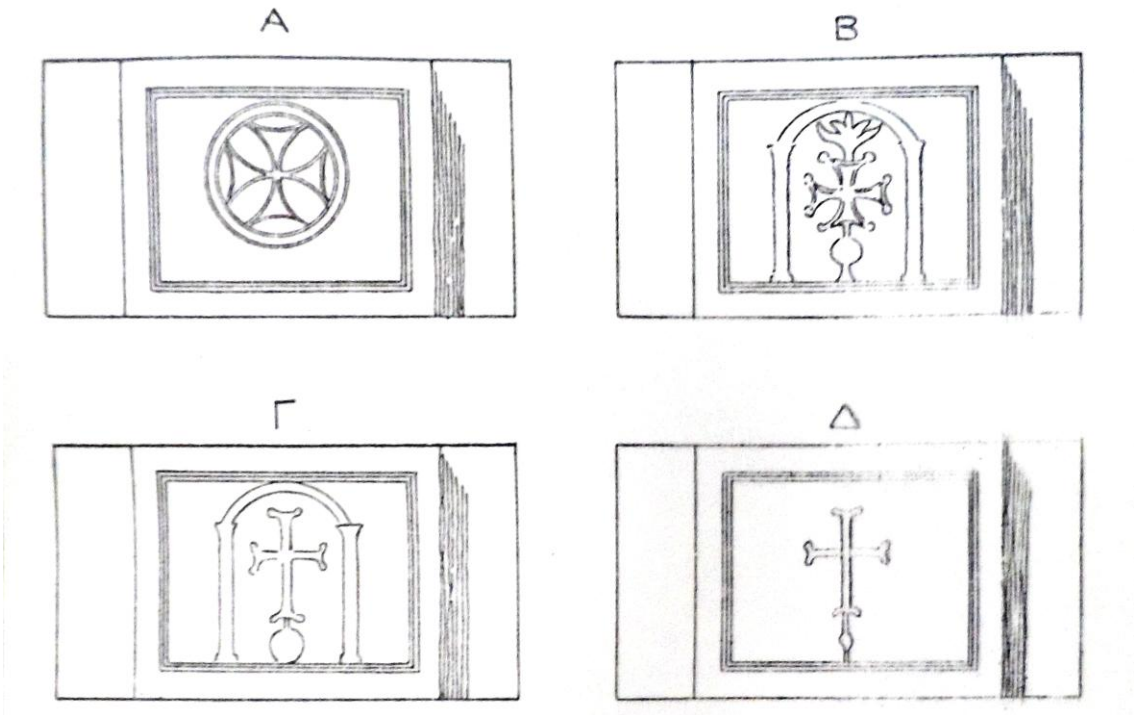

Resim 4.95 Haç betimlemeli levha örneği [100].

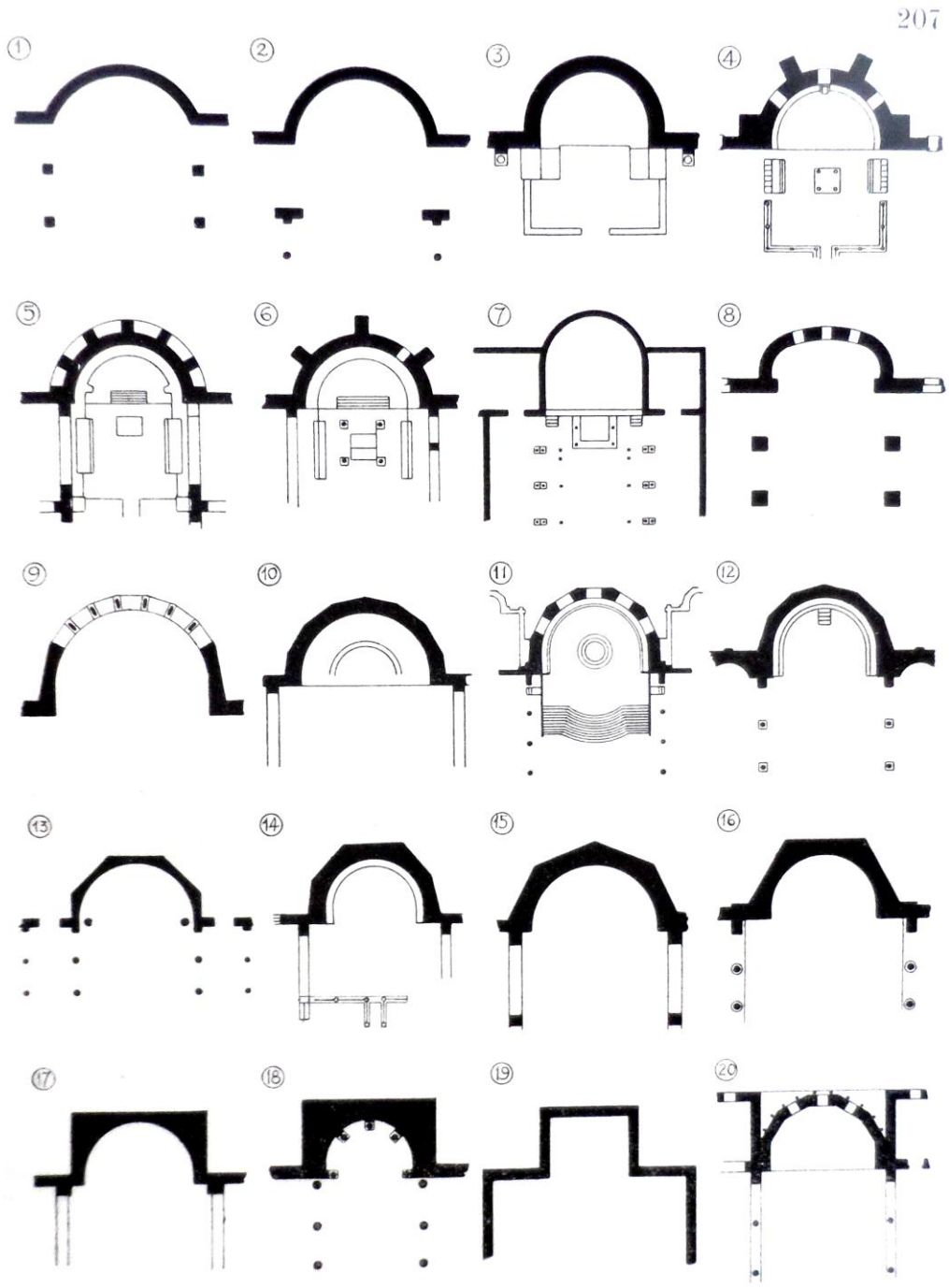

Resim 4.96 *Apsis* tipleri [94].

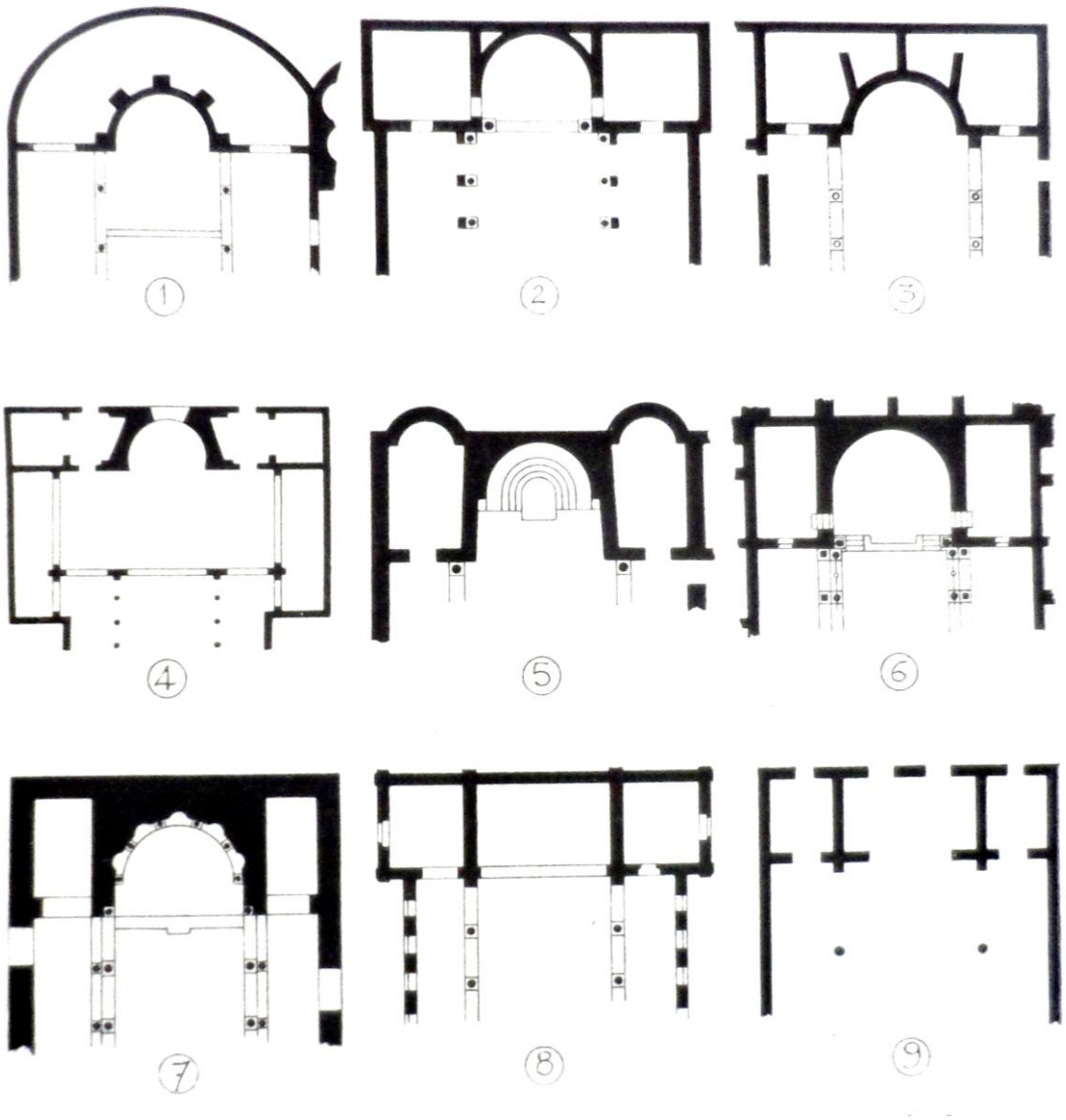

Resim 4.97 *Diakonikon*, *prothesis* ve *apsis* mekanlarının ilişkisi [94].

4.4 Koruma ve Restorasyon Yaklaşımı

4.4.1 Acil Koruma Önlemleri

2010 yılında kazı çalışmalarıyla gün ışığına çıkartılan yapı; doğa ve canlı tahribatına açık hale gelmiştir. *Fresk*ler, mozaikler, *opus sectile*ler, harçlar, sıvalar ve yapı elemanları gibi öğeler; gerçekleştirilen kazı çalışmaları sonrasında doğa ve canlı kaynaklı etkilerden korunamamaktadır. Yapının kazı çalışmalarının bitmesinin ardından yapıyı korumak için gerekli görülen alanlar havayı geçiren jeotekstil kumaşlarla ve döşemelerde bu örtülerin üzerine ince kum serilerek kapatılmıştır.

2011 yılında başlayan restorasyon çalışmalarıyla bir bölümü restore edilen duvarlar, döşemeler, *fresk*ler, sıvalar, harçlar ve bazı yapı elemanlarını; güneş, su ve değişken hava koşullarından (sıcak, soğuk, yağmur, kar v.b.) korumak için; 2012 yılında yapıda basit sistemli geçici bir üst örtüyle acil koruma önlemi alınmıştır (Resim 4.98). Bu sistemde sadece duvarların ve bazı döşeme kaplamalarının üzerleri; kolayca sökülüp takılabilen, sürdürülebilir basit bir çelik taşıyıcı sisteme gerilen brandalar kullanılarak yapılan beşik çatı ile kapatılmıştır. Sistemin kolonları düşeyde hareket edebilir özelliktedir. Bu sayede istenildiğinde kolonlar yükseltilerek oturduğu alanda da çalışma yapılabilecektir (Resim 4.99). Estetik ve teknik açıdan çözümlenmiş örtünün yapımına kadar geçici olarak tasarlanan bu üst örtü, yapıyı doğa koşullarına karşı belli bir süre korumayı amaçlayan bir tekniktir. Yapının örtü dışında kalan zemini ise; hava şartları ve canlı kaynaklı zararlı etkilerden korumak için, havayı geçiren jeotekstil kumaşlar serildikten sonra üzerine ince kum dökülmüştür.

Resim 4.98 Laodikeia Kilisesi'nde günümüzde mevcut olan üst örtü sistemi (Laodikeia kazısı arşivi).

Resim 4.99 Mevcut çatı sistemine ait kolon detayı (2014).

4.4.2 Koruma ve Restorasyon Kriterleri

"Bulundugu şekilde ve en az müdahale ile korumak" kültürel mirasın korunmasında sık söylenen kavramlardır. Koruma müdahaleleri, özgün yapı özelliklerini değiştirmemeli, yapıya zarar vermeyen nitelikte olan önceki bozulmaların karakterini örtmemeli ve tartışmaya sebep olacak restorasyon uygulamalarından uzak olmalıdır [101].

Laodikeia Kilisesi'nin 2011 yılında başlayan restorasyon[1] çalışmalarından önce ilk olarak detaylı bir rölöve çıkarılmasına, belgeleme yapılmasına ve bu işlemler sırasında yapının acil koruma önlemleri[2] kapsamında korunmasına önem verilmiştir.

Ayrıca yapıda var olan bozulmalar ve koruma sorunları, strüktürel durumu, mimari özellikleri, kullanılmış teknikler ile özgün malzemeler ve gelecekteki kullanımı için gereken koruma, onarım metotları göz önüne alınmıştır. Alanında uzman kişilerin bir araya geldiği disiplinler arası çalışmalar yapılmıştır. Restorasyon çalışmalarının anastylosis esas olarak yapılmasına, özgün malzemenin kullanılmasına ve çalışmalar sırasında yapıya zarar verilmemesine dikkat edilmiştir.

Uluslararası düzeyde kabul görmüş sözleşme, tüzük ve yönetmelikler dikkate alınmıştır; Arkeolojik Mirasın Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi (1992) [102], Avrupa Mimari Mirasının Korunması Sözleşmesi (1985) [103], ICOMOS Arkeolojik Mirasın Korunması ve Yönetimi Tüzüğü (1990) [104], Venedik Tüzüğü (1964) [105], Tarihi Kentlerin ve Kentsel Alanların Korunması Tüzüğü (Washington Tüzüğü – 1987) [106].

Venedik Tüzüğü'nün kazılarla ilgili 15. Maddesinde; "*Yıkıntılar korunmalı, mimari unsurların ve buluntuların sürekli olarak korunması için gerekli önlemler alınmalı; kültür varlığının anlaşılmasını kolaylaştıracak ve anlamını bozmadan açığa çıkartacak her*

[1] 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nun 45. maddesine göre arkeolojik alanlarda [84]; "*Kazılarda ortaya çıkan taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarının bakım, onarım ve çevre düzenlemeler ile taşınır kültür ve tabiat varlıklarının bakım ve onarımı kazı başkanlığınca yapılır*." Buna göre arkeolojik alanın tek sorumlusu kazı başkanıdır. Dolayısıyla konuyla ilgili işbirliği ve eşgüdümün sağlanması kazı başkanının görevleri arasındadır.

[2] Avrupa Konseyi (Council of Europe)'nin 1992 yılında Malta'da imzaladığı ve Türkiye'nin de 1999 yılından beri taraf olduğu "Arkeolojik Mirasın Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi (European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage)"nin [102] 3/b maddesi "*Arkeolojik miras ögelerinin korunması, saklanması ve sınıflandırılması için uygun önlemler alınmadan bunların kazı yerinden çıkartılmaması, kazı sırasında ve sonrasında korumasız bırakılmaması …*" hükmünü içermektedir.

yönteme başvurulmalı; bütün yeniden inşa işlemlerinden peşinen (a priori) vazgeçilmeli; yalnız anastylosis'e, yani mevcut fakat birbirinden ayrılmış parçaların bir araya getirilmesine izin verilmelidir" demektedir [105], [107].

Restorasyon çalışmalarından önce ve sonra Venedik Tüzüğü'nün 16. Maddesi'nde bahsettiği gibi belgeleme çalışmaları devam etmiştir[1].

Konsolidasyon, konservasyon ve restorasyonda (Döşeme ve duvar kaplaması rölöve ve restorasyonu[2] halen devam etmektedir) kullanılıcak malzemelerin özgün malzeme ile uyumlu olmasına, malzemeye zarar vermemesine; geri dönüşümü olan malzeme ile tahribatın durdurulmasına ve malzemenin korunmasına dikkat edilmektedir.

Yapıyı yağmur suyundan korumak için çatı yapılmasının yanında çevresinden özellikle güney mekanlardan gelen su engellenmelidir. Zeminden su alımını engellemek için şu öneriler uygulanabilir:

- Duvar tabanından en az 1–2 metre mesafede eğime başlanmalı ve en az 5 cm düşülerek eğim verilmelidir [101].
- Yukarı doğru eğimli bölgelerde ayrı bir drenaj ya da basamaklı bir çukur yapılmalıdır [101].
- Yapı çevresinde temiz çakıl yüzey oluşturulmalıdır [101].

4.4.3 Taşıyıcı Sistem

Payeleri oluşturan ve kaidelerinin etrafında yıkılmış halde bulunan bloklar; kaidelerin üstünde mevcut olan blok sırası üzerinde denenerek, payeler arasında yaklaşık aynı kot seviyesi sağlandıktan sonra restore edilmiştir (Resim 4.100). Bloklar arasında kullanılan harç malzemesi; analizlere dayanılarak kireç taşı agregalar yoğunlukta olacak şekilde yapılmıştır. Ayrıca bloklar arasında gerek duyulan noktalarda paslanmaz krom çelik

---

[1] *"…Temizlemenin, sağlamlaştırmanın, yeniden düzenlemenin her aşaması; çalışma sırasında ortaya çıkan, tanımlanmış biçimsel ve teknik özellikler göz önünde tutularak raporda gösterilmelidir. …Bu raporların yayınlanması tavsiye edilir"* [105], [107].

[2] Yapının mozaik, *opus sectile*, harç ve duvar kaplama malzemesi belgeleme, koruma ve onarım çalışmaları devam etmekle birlikte Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü'nde görevli Ögr. Gör. Çağrı Murat TARHAN tarafından yürütülmekte olup; aynı zamanda Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Programında ''Beycesultan ve Laodikeia Örneklerinden Hareketle Arkeolojik Alanda Koruma Olgusunun Değerlendirilmesi'' konulu doktora tezi olarak çalışılmaktadır.

bağlayıcılar (kenet ve dübeller) kullanılmıştır. Restorasyon işlemi sırasında taşıyıcılık açısından zorunlu olan yerlerde özgün malzemenin niteliğine göre (traverten-mermer) yeni bloklar kullanılmıştır. Taç bloklarında ise tamamıyla özgün bloklar payelerin üst kotuna yerleştirilmiştir. Kazı çalışmaları sonucu *naos* orta giriş kapısı üzerindeki hafifletme kemerine ait olan bloklara ulaşılmıştır. Bloklar yarım daire form oluşturacak şekilde bir araya getirilerek özgün hafifletme kemeri kapının üstüne yerleştirilmiştir. (Resim 4.101).

Resim 4.100 Paye restorasyon çalışmaları (Laodikeia kazısı arşivi).

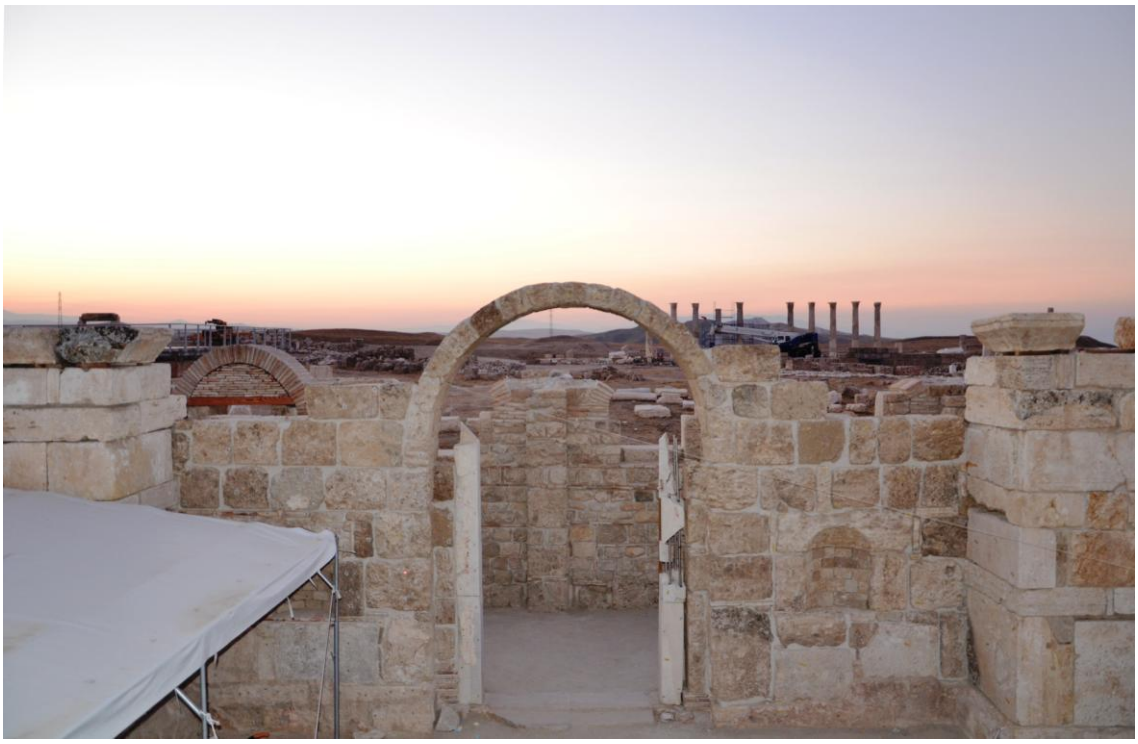

Resim 4.101 Naosta yer alan hafifletme kemerinin restorasyon çalışmaları sonrası görünümü (2012).

*Naos*un güneybatı ucunda yer alan payenin üzerindeki sıvada bulunan bölgesel yosun oluşumu temizlenmelidir. Temizleme işlemini gerçekleştirmek amacıyla şu öneri uygulanabilir: %20 oksijenli su ve %80 saf su ile hazırlanan karışım kullanılarak temizleme işlemine başlanabilir. Oksijenli su miktarı günden güne %10 arttırılabilir, buna karşılık saf su miktarı %10 düşürülebilir (bu işlem günde 1, ya da 2-3 günde 1 defa şeklinde devam eder) ve bu karışım liken ve yosunlu tüm yüzeylere uygulanarak taş yıkanmalıdır. Karışımın miktarı taşın boyutu ve durumuna göre belirlenir; çoktan aza doğru karışım miktarı düşürülür (örnek; 1lt'den ½ lt'ye kadar inilir). Organizmalar ölmeye başladıklarında; fırça, bisturi ve spatula ile mekanik temizlik yapılmalıdır. Günümüzde yosun temizliği için zefiran ve biyosit gibi kimyasallar kullanılmaktadır. Fakat bu kimyasalların kullanımı hem çevreye hem de özgün yapıya zarar verdiği için tavsiye edilmemektedir. Yapıda yosun temizliğine ek olarak çevresinde var olan bitkiler temizlenmeli ve düzenli temizlik yapılarak yeni bitki oluşumu engellenmelidir.

4.4.4 Duvarlar

Tapınak A Doğu Sokağı'na yıkılmış olan *nartheks* batı duvarı özgün traverten, tuğla ve az sayıdaki mermer bloklar kullanılarak özgün harcın niteliklerine uygun, kireç taşı agregaların yoğunlukta olduğu harç ile restore edilmiştir (Resim 4.102).

Yapının duvarları; kazı çalışmalarında bulunan özgün bloklarla yine özgün harç analizlerine uygun olarak traverten ve tuğla malzeme kullanılarak kısmen restore edilmiştir (Resim 4.103). Restorasyon çalışmalarında yeni blok kullanımına gerek duyulmamıştır. Mevcut özgün bloklarla ulaşılabilen kot seviyesine kadar restorasyon işlemi yapılmıştır. Blok yüzeylerinde bulunan erozyonlar yapının statiğine ve mukavemetine zarar vermediği için olduğu gibi bırakılmıştır. Duvar blokları üzerindeki çatlaklarda gerekli görülen bölümlerde enjeksiyon yöntemi ile konsolidasyon çalışmaları yapılmalıdır. Bu yöntemde puzolonik bir malzeme kullanılmalıdır.

Resim 4.102 *Nartheks* batı duvarı restorasyon çalışmaları (Laodikeia kazısı arşivi).

Resim 4.103 Duvar üzerinde restorasyon çalışmaları (Laodikeia kazısı arşivi).

Vaftizhanenin doğu duvarında duvar örgüsünü ikiye bölen, zemine oturmadan kaynaklı strüktürel açıklık; yapı toprak altında olduğu uzun süre boyunca zemine oturduğu için ve kazı çalışmalarının ardından genişleme göstermediğinden dolayı, yapının geçirdiği evrelerin izlerini gösterdiği sebebiyle olduğu haliyle bırakılmıştır.

Duvar örgüsü yapım tekniğinde blokları harç ile restore etmenin yanı sıra, taşıyıcılık açısından gerek duyulduğu takdirde kenet sistemi de kullanılabilir. Kenet sistemi kullanılırken şu aşamalar izlenebilir. 7,5-10 cm arasında üst üste bindirilerek yerine konulan özgün bloğun iç yüzeyinde kenet yuvası varsa ya da konulan yeni blokların iç yüzey birleşim bölgelerinde kenet yuvaları açılıp, özgün harç niteliklerine göre harç malzemesi hazırlanır. Bu karışım kireç, düşük sülfat içeren uçucu kül içerebilir. Böylelikle karışım puzolonik özellik kazanır. Açılan yuvalara paslanmaz çelik, balık kuyruğu kenetler yerleştirilir. Kenetler bu harç malzemesiyle sabitlenir (Resim 4.104) [108].

Duvar örgüsünde gerek duyulursa kullanılacak olan yeni taş malzeme özgün malzemenin özelliklerine olabildiğince yakın olmalıdır. Bulunan yeni malzeme jeolojik araştırmalar sonucu yakın çevreden bulunabilir.

Ayrıca tarihi yapılarda koruma amacıyla geliştirilerek kullanılan eski bir yöntem olarak boşlukları pişmiş toprak tuğla ve kireç harç ile kapatmak da kullanılan bir yöntemdir. Bu tür uygulamalar günümüzde nadir olarak kullanılmasına rağmen, çok fazla hasar görmüş taş örgü sistemli yapılarda kullanılmaktadır (Resim 4.104) [108]. Fakat bu yöntem bazı uzmanlar tarafından özgün bloklara örnekte soldaki şekilde olduğu gibi zarar verilerek yapılmaktadır. Bu yöntemden uzak durularak, tuğla ile özgün malzeme arasında boşluk kalmaması için özgün bloğu kesmek yerine, boşluk harç ile kapatılmalı ve özgün malzemeye zarar verilmemelidir.

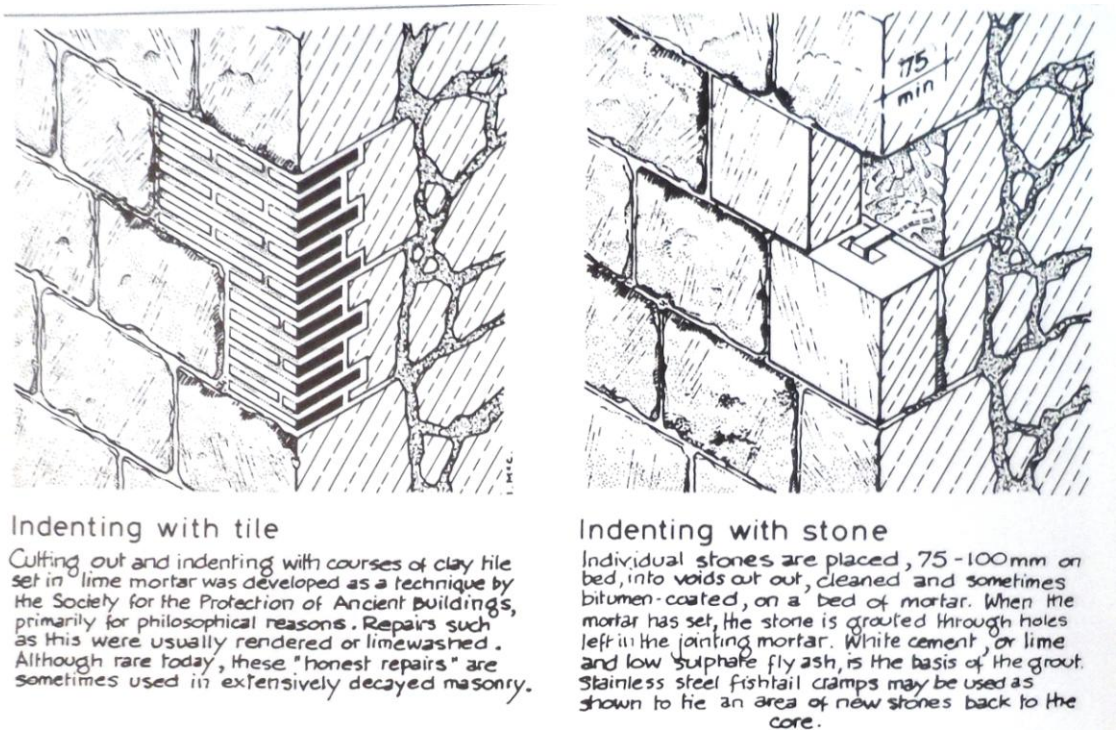

Resim 4.104 Duvar örgüsü teknikleri önerileri [108].

Taş üzerinde ultrasonik tarama ve benzeri yöntemler ile taş içerisindeki çatlaklar tespit edilmelidir. Eğer taşta katmanlar halinde çatlak oluşumu tespit edilirse şu aşamalar izlenebilir: Çatlakların bulunduğu bölgelerde elmas uçlu matkap yardımıyla kanallar açılır. Açılan bu kanalların içi temizlendikten sonra taş malzemenin niteliklerine göre belirlenen uygun malzeme kanal 2/3 oranında dolana kadar enjekte edilir. Sonrasında reçine bir tıpa kanalın içine sabitlenerek enjekte edilen malzemenin çatlaklara

yayılması sağlanır. Ardından kanalın ağız kısmı kilden bir harç ile doldurulur ve üzerine kireç bir tıpa yerleştirilerek içerdeki uygulanan malzemenin korunması sağlanır. Tıpanın üzeri yine kil kaplanarak uygulama bitirilir (Resim 4.105) [108].

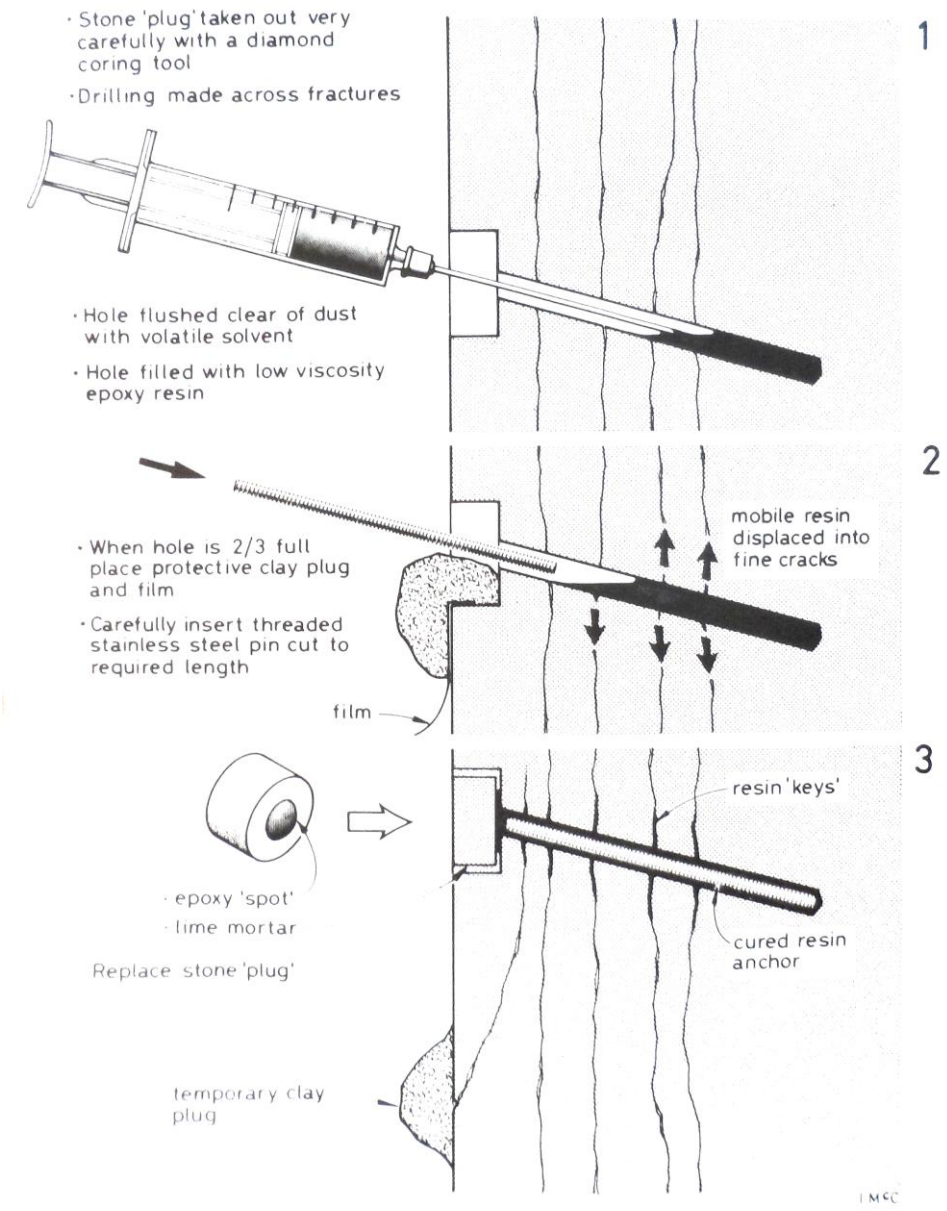

Resim 4.105 Enjeksiyon yöntemi [108].

Tekil çatlaklarda ise puzolonik malzeme ile enjeksiyon işlemi yapılabilir. Enjeksiyon için yükselme ölçüsü duvar örgüsü tekniğine göre değişir. Dar derzli, geniş düzgün kesme taş yüzeylerde bir gün içerisinde 1,5-2 m yükselinebilir. Zayıf harçlı daha küçük boyutlu taşlı duvarlarda, hidrostatik basınç riskini önlemek için günde 0,5 m yükselinebilir. Bu işleme yerinde deneme ile karar verilmelidir. Her enjeksiyondan sonra diğerine

başlamadan, harcın suyunu çekmesi ve sabitlenmesi beklenmeli ve bir gün ara verilmelidir. [101].

4.4.5 Yapı Elemanları

Kilisenin iki ana giriş kapısı özgün söve ve lentoları kullanılarak restore edilmiştir. Söveleri eşiğe sabitlemek amacıyla krom çelik çubuklar kullanılmıştır (Resim 4.106). Kapıların iki yanında bulunan konsollardan eksik olanları özgün konsol temel alınarak aynı boyut ve biçimde traverten malzemeden yapılıp yerlerine konulmuştur (Resim 4.107).

Tapınak A Doğu Sokağı'nda kazı çalışmaları sonucu duvar yıkıntısında bulunan özgün pencere söveleri ve denizlikler restore edilen duvara örgüsüne kazı verilerine göre yerleri belirlenerek yerleştirilmiştir. Pencere açıklıklarının üstünde yer alan tuğla hafifletme kemerleri yine kazı verilerine dayanılarak özgün yapım tekniğine uygun şekilde özgün tuğla kullanılarak restore edilmiştir (Resim 4.108).

Resim 4.106 Kapı restorasyon çalışmaları (Laodikeia kazısı arşivi).

Resim 4.107 Kuzey giriş kapısı restorasyon çalışmaları (Laodikeia kazısı arşivi).

Resim 4.108 Tuğla hafifletme kemerleri restorasyon sonrası görünümü (2014).

*Naos*a giriş kapılarından güney kapının kazı çalışmaları sonucu bulunan özgün söveleri yerine konarak, eksik söve özgün blok temel alınıp traverten malzemeden yapılmıştır. Ardından özgün lentosuyla beraber güney kapı restore edilmiştir. Kuzey kapının mevcut özgün söveleri ve lentosu yerine konulmuştur. Ortada yer alan mermer kapının özgün söve parçaları tümlenerek restore edilmiştir. Restorasyon işlemi sırasında 3 cm genişliğinde, uzunluğu blok boylarına göre değişen krom çelik çubuklar kullanılarak parçalar yerleştirilmiştir. Krom çelik çubuklar yapılan restorasyon işleminin algılanabilmesi için yer yer açıkta bırakılmıştır (Resim 4.109). Kapılara ait yapı elemanlarının birleştirilmesi amacıyla gerekli görülen bloklar arasında özgün harcın niteliklerine uygun şekilde kireç agregaların yoğunlukta olduğu harç kullanılmıştır.

Resim 4.109 *Naos* orta giriş kapısı restorasyon çalışmaları sonrası görünümü (2014).

Ambon, özgün basamaklarının altlarına tuğla dolgu ve aralarına özgün harca göre harç yapılarak restore edilmiştir. *Ambon*u oluşturan bloklar arasında harç sağlamlaştırma çalışmaları yapılmıştır.

Vaftiz havuzunun iç ve dış cephesine ait olan, kazı çalışmaları sonucu bulunan kaplamaların bir kısmı özgün yerlerine özgün harca uygun harçla yerleştirilebilir.

Tasnif alanında bulunan özgün kaplamaların bir kısmı; duvarlardaki kenet yuvası ve harç izlerinden yola çıkılarak, özgün yerleri tespit edilebiliyorsa kilisenin iç mimarisi açısından fikir vermek amacıyla özgün yerlerine konulabilir.

Genişlikleri birbiriyle uyan bir adet *plaster*, kaide ve başlık, üzerlerindeki kenet yuvası izlerine dayanarak kurşun dolgu ve çelik kenet ile birleştirilip benzer örneklerdeki gibi *naos*un orta kapısının iki yanına ve *pastophorion* hücrelerinin köşelerine yapının iç mimarisi ile ilgili fikir oluşturmak amacıyla yerleştirilebilir.

Ayrıca tasnif alanında yer alan mimari elemanlar içinden özgün yerleri tespit edilenlerden bir bölümü yine yapının mimarisi açısından fikir vermek amacıyla yerlerine konulabilir.

4.4.6 Harç ve Sıva

Yapının duvar örgüsünde özgün harcın niteliklerine uygun şekilde kireç taşı agregaların yoğunlukta olduğu harç ile konservasyon, konsolidasyon ve restorasyon çalışmaları yapılmıştır.

*Ambon*da basamaklar arasında tuğla dolgu yapımı sırasında; *synthronon*da basamağı oluşturan tuğla, çay taşı ve traverten bloklar arasında bulunan harçta ve vaftizhanede yer alan vaftiz havuzunda basamaklar ile havuzun iç ve dış cephelerinde konservasyon, konsolidasyon ve restorasyon uygulamaları yapılmıştır.

Yapılacak bütün harç-sıva konservasyon, konsolidasyon ve restorasyonda kullanım işlemleri özgün harç analizlerine dayanılarak yapılmalıdır.

Döşemede kullanılmış olan harçda; konservasyon, konsolidasyon ve restorasyon çalışmaları uygulanmalıdır.

Duvarlarda bulunan özgün sıva kalıntıları ve *fresk*lerde konservasyon ve konsolidasyon çalışmaları gerçekleştirilmelidir.

4.4.7 Döşeme

Opus sectile ile kaplı olan *nartheks*, *naos*un bir bölümü, *apsidiol*ler, *prothesis* ile *diakonikon* odaları, vaftizhane koridoru, vaftizhane ve güney mekanlarda kazı çalışmaları sonrası koruma amacıyla jeotekstil üzeri ince kumla kapatılmış olan bölgeler açıldıktan sonra fotoğrafla belgeleme ve analitik rölöve çiziminin ardından konservasyon ile konsolidasyon çalışmaları yapılmalı, bozulma sorunları (çatlak, parça kaybı, şekerlenme v.b.) çözülmelidir. Bu bölgelerdeki müdahaleler koruma amacıyla gerektiği kadar gerçekleştirilmelidir. Kilisenin yapım tekniğine dair fikir vermek amacıyla, vaftizhanenin kuzey doğu ucunda döşeme altı dolgu malzemesi olarak kullanılmış olan mevcut çay taşı malzemeler açıkta bırakılmalıdır.

4.4.8 Koruma Yapısı

4.4.8.1 Gerekliliği

Laodikeia Kilisesi'nin geçici örtü sistemi; kısa ömürlü, rüzgara, kar ve yağmur suyu yüklerine dayanıksızdır. Yapıyı güneşten tamamen koruyamamaktadır ve yapının tümünü örtmemektedir. Basit ve estetik kaygısı olmadan, sadece acil koruma amacıyla yapılmış bir örtüdür. Bu örtü kilisenin belli bölümlerine su girişini engellememektedir. Örneğin; *naos*un güneybatısında yer alan payede görülen yosun oluşumunun sebebi budur. Ayrıca yapı içinde bazı döşeme kaplamalarının ve *fresk*lerin jeotekstil ile örtülmesi bu sebeptendir. Döşemenin zarar görmemesi için yapı ziyaretçilere de açılamamaktadır. Dolayısıyla yapının korunması için kalıcı bir koruma çatısının ve zarar görmeden ziyaret edilebilmesi için de bir yürüme yolunun tasarımı gereklidir.

4.4.8.2 Tasarım Süreci

Laodikeia Kilisesi koruma yapısı projesinin[1] hazırlanışında Laodikeia Kazı Başkanlığı tarafından;

- Farklı bilimsel çevrelerin görüşleri alınmış; sürece dahil olan uzmanlarca yapılan önerilere önem verilmiştir.
- Proje için alanında uzman kişilerin bir araya geldiği disiplinlerarası çalışmalar yapılmıştır.
- Uluslararası düzeyde kabul görmüş sözleşme, tüzük ve yönetmelikler dikkate alınmıştır; Arkeolojik Mirasın Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi (1992) [102], Avrupa Mimari Mirasının Korunması Sözleşmesi (1985) [103], ICOMOS Arkeolojik Mirasın Korunması ve Yönetimi Tüzüğü (1990) [104], Venedik Tüzüğü (1964) [105].
- Uygulanmış benzer örnekler yerlerinde incelenmiştir (Ephesos'daki Yamaç Ev 2 Koruma Binası, Çatalhöyük'deki Güney Açma Koruma Yapısı ve 4040

[1] Chelik Yapı Tasarım – Üretim – Güçlendirme tarafından hazırlanan statik projesi, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Aydın Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 19.04.2013 gün ve 1582 sayılı kararı ile onaylanmıştır. Proje müellifi İnş. Müh. İsmail KUYUCULAR (Oda Sic. Nu. 62984)'dır. Adres: 15 Mayıs Mah. Kayalık Cad. Ressam Cevdet Ahmet Şemsioğlu Sokak No: 31/A DENİZLİ.

Açma Koruma Yapısı, Zeugma'daki Danae ve Dionysos Villaları Koruma Yapısı).

- Yapıya en az ölçüde zarar verecek bir koruma örtüsünün tasarlanmasına önem verilmiştir.
- Kilise yapısına en uygun tasarım kriterleri[1] belirlenmiştir.

Koruyucu örtü tasarımında; bölgenin iklim koşulları, kiliseyi yağmurdan, rüzgarın aşındırıcı etkisinden koruması, havalandırma, doğal ışık kullanımı, aydınlatma, topografya ve kent siluetine uyumu, kolay monte edilebilir olması, kolay değiştirilebilir ve kaldırılabilir olması, görsel etki, sadelik, özgün yapıya uyumu ve zarar vermemesi, hafif olması, sürdürülebilir olması gibi faktörler dikkate alınmıştır. Kilisenin güneyinde bulunan Piskopos Evi'nin kazısı henüz bitirilmediğinden koruma yapısı bu alanı kapsamamaktadır. Önümüzdeki yıllarda devam edecek kazı çalışmalarına koşut olarak bu alanın da üzerinin örtülmesi planlanmaktadır.

Hazırlanan projenin uygulamasına 2014 yılı Mayıs ayında başlanılmıştır.

4.4.8.3 Teknik Özellikleri

Koruma yapısı[2] 2213,10 $m^{2'}$lik bir alanı kaplamaktadır[3] (Şekil 4.23-24-25). Tasarım kararlarından, restitüsyon örneklerinden ve yapının 3 nefli olmasından yola çıkılarak üst örtünün 3 ayrı parçadan oluşmasına; rekonstrüksiyon olmaması, özgün haline birebir benzememesi amacıyla eğrisel bir kütle olmasına karar verilmiştir (Şekil 4.26-27).

Yapının duvarlarına yük bindirmeyen, özgün payelere ve zeminde döşeme olmayan yerlere oturan, sürdürülebilir, civata kullanılan çelik bir konstrüksiyon ve temelde

[1] Bkz. [109].

[2] Laodikeia Kilisesi Koruma Yapısı'nın teknik özellikleri; Chelik Yapı Tasarım – Üretim – Güçlendirme adına 2013 yılında T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Laodikeia Kazısı Başkanlığı izniyle hazırlanan "Kilise Koruma Yapısı" adlı projede yer alan ve İnş. Müh. İsmail KUYUCULAR tarafından hazırlanan "Laodikeia Kilisesi Koruma Yapısı Teknik Rapor"undan alınmıştır.

[3] Ephesos'daki Yamaç Ev 2 Koruma Yapısı 4000 $m^{2'}$lik bir *insula*nın tamamını kaplamaktadır [110].

betonarme bir konstrüksiyon tasarlanmıştır[1]. Temelde kullanılacak malzemeler; beton için C30 ve üzeri, donatı için S420 ve üzeri dayanımda olacaktır. Koruma çatısının temel sistemi arkeolojik yapıdan doğan gereklilikler sebebiyle tekil sistem yerine, bağımsız tekil soket temel olarak çözülmüştür. Yapının temelleri birbirinden bağımsız olduğu için 3 ayrı temel boyutu kullanılabilecektir. Farklı temel boyutu yapılabilmesi, yapılan temel kazısı[2] sonucu çıkabilecek kalıntıları korumayı amaçlamaktadır. Temel kütle betonu üzerinde koloncuklar oluşturulacak ve çelik kolon taban kotuna sadece bu koloncuklar çıkacaktır. Betonarme koloncuk dışında betonarme imalatın tümünün toprak altında bırakılarak görüntü kirliliği engellenecektir[3].

[1] Atölye Mimarlık tarafından 2002 yılında yapılan Çatalhöyük Güney Açma Koruma Yapısı konstrüksiyonu; betonarme mütemadi, yüzeysel temel, uzay kafes çelik konstrüksiyon üstyapıdır. Zeminin bataklık olması, yoğun kar yükü ve kısıtlı bütçe, yüzeysel beton ve kazı yapma amacı betonarme mütemadi temel kullanımını mecbur kılmıştır [111], [112], [113]. Atölye Mimarlık tarafından 2007 yılında yapılan Çatalhöyük 4040 Açma Koruma Yapısı lamine ahşap bir konstrüksiyondan oluşan bir yapıdır [114], [115]. Atölye Mimarlık tarafından 2007 yılında yapılan Zeugma Danae ve Dionysos Villaları Koruma Yapısı konstrüksiyonu; betonarme mütemadi, yüzeysel temel, uzay kafes çelik konstrüksiyon üstyapıdır [116], [117], [118].

[2] Temel kazılarının Laodikeia kazı ekibinde yer alan uzman arkeologlar tarafından, bilimsel yöntemler kullanılarak yapılması planlanmaktadır.

[3] Çatalhöyük Güney Açma Koruma Yapısı'nda; temel yüzeye yakın yapıldığı için betonarme sistem görülebilmektedir [111], [112], [113]. Çatalhöyük 4040 Açma Koruma Yapısı da yine Çatalhöyük'te Güney Açma üzerindeki koruma yapısı gibi yalnızca yüzeysel kazı gerektiren betonarme üzerine oturtulmuş eğrisel lamine ahşap kirişlerden oluşan bir çatıdır [114], [115].

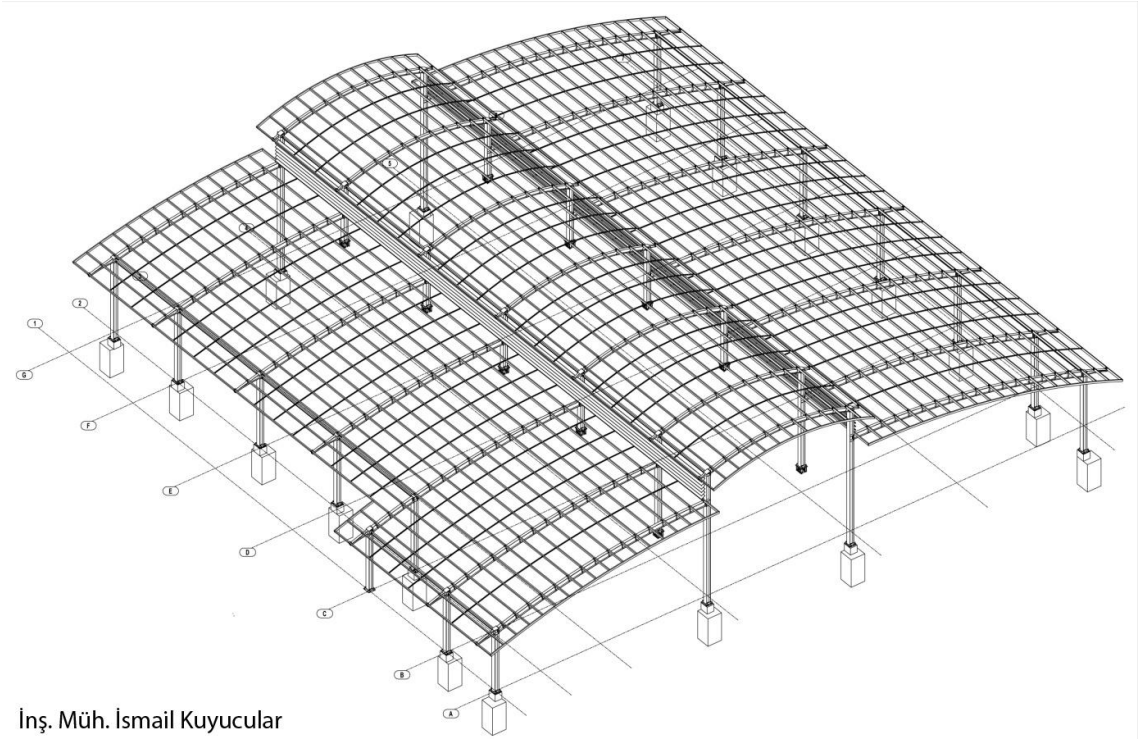

Şekil 4.23 Koruma yapısı çizimi (perspektif).

Şekil 4.24 Laodikeia Kilisesi Koruma Yapısı (3 boyutlu çizimin fotoğrafta yapı üzerine yerleştirilmesi).

Yapıya müdahalenin düşük oranda olması amacıyla; olabildiğince büyük açıklıklar geçilmesine ve mümkün olduğunca az sayıda taşıyıcı eleman kullanılmasına dikkat edilmiştir[1].

En geniş açıklık 17.10 m'dir ve HE 300 A[2] 29 adet kolon kullanılacaktır. Bunlardan 4 adedi batı cephede (ön cephe) sokağa, 4 adedi doğu cephede sokağa, 7 adedi yapının güneyinde yer alan ve zemininde döşeme olmayan mekanlara, 7 adedi kuzey cephede sokağa, 8 adedi özgün payelerin üstüne, 2 adedi de yapının doğu duvarına oturacaktır. Yapının özgün payelerin üzerine oturan kolon mesnetlerinin altında kauçuk izolatörler yer alacaktır. Böylece özgün yapı elemanlarının çelik konstrüksiyondan zarar görmesi engellenecektir. Bu izolatörler sayesinde deprem kuvvetini sönümlemek suretiyle yapının ayaklarının sarsıntılardan çok daha az etkilenmesi sağlanacaktır. Ayrıca olası bir deprem sonrası hasar gören kauçuk yastıklar, kolaylıkla yenileriyle değiştirilebilmektedir. Bunun yanı sıra kauçuk izolatörler, çok düşük ya da yüksek sıcaklıklarda, kendisinden beklenilen davranışı gösterebilme özelliğine sahiptir, bir yastığın ortalama ömrü 50 yıldan fazladır ve bakım gerektirmez.

[1] Çatalhöyük Güney Açma Koruma Yapısı 1300 m^2'lik bir alanı kaplamaktadır; geçilen en büyük açıklık 27,45 m.dir [112]. Çatalhöyük 4040 Açma Koruma Yapısı 1300 m2'lik bir alanı kaplamaktadır ve en geniş yerinde 28 m. açıklık geçmektedir [115]. Zeugma Danae ve Dionysos Villaları Koruma Yapısı 1300 m^2'lik bir alanı kaplamaktadır ve geçilen en büyük açıklık 28 m.dir [116]. Ephesos'daki Yamaç Ev 2 Koruma Yapısı'nda; tüm örtünün ana düşey taşıyıcı sistemi, *insula*nın doğu ve batısı boyunca uzanan merdivenli yollarda konumlandırılmış ve böylece sayıca fazla olan taşıyıcıların yapının dışında çözümlenmesi sağlanmıştır. Yapının kuzey-güney (adanın uzun boyu) yönünde ortasından geçen ve özel tasarlanmış bir ana taşıyıcı sistem vardır [119].

[2] H profil 300 mm. çelik.

Şekil 4.25 3 boyut çalışması üzerinde Tapınak A ve Laodikeia Kilisesi Koruma Yapısı'nın kentteki görünüşü.

Yapının doğusunda yer alan iki mermer duvar payesinin taşıyıcılığı diğer payelere göre daha az ve yetersiz olduğu için koruma çatısında taşıyıcı olarak kullanılmayacaklardır.

Kaplama malzemesi olarak; hafif, yarı saydam, montajı basit, kolay değiştirilebilen, esnek ve estetik olması bakımından polikarbonat U kilitli sistem (5 duvarlı 10 mm UV. filitreli reflekte gri paneller) kullanılacaktır. Bu malzeme; birbirine geçmeli, fazla güneş ışığına maruz kaldığında rengi koyulaşarak daha az ısı ve ışık geçiren, kolay değişebilen bir malzemedir[1].

Üst örtünün yüksekliğine kilisenin yanında bulunan Tapınak A yapısı gözetilerek karar verilmiştir. Örtünün en üst kotu Tapınak A yapısının yüksekliğini geçmeyecek şekilde

[1] Ephesos'daki Yamaç Ev 2 Koruma Yapısı'nda güneş ışığının direkt geldiği yön ve kotlarda cephelerde opak polikarbonat paneller kullanılmıştır [119]. Çatalhöyük Güney Açma Koruma Yapısı'nda çatıda kaplama malzemesi olarak; arkeologların kazı çalışmaları için homojen ışık sağlayan ve keskin gölge oluşumunu engelleyen, uzay kafes strüktür ile uyum sağlaması için 1.40 m. aşık aralığını mevcut kar ve rüzgar yükleri altında geçebilen bir kaplama malzemesi olarak polikarbonat paneller kullanılmıştır [111]. Çatalhöyük 4040 Açma Koruma Yapısı'nda gölge oluşumunu engelleyen, kazı ekibi ve ziyaretçiler için görsel ve iklimsel rahatlık sağlayan yarı geçirgen yalınkat polikarbonat levhalar kullanılmış, kenarlar özel imalat sac profiller ile bitirilmiştir [114], [115].

kilisenin zemininden 11.20 m olarak belirlenmiştir (Şekil 4.28). Yan neflerin üzerindeki örtünün üst kotu ile orta nefin üzerindeki örtünün saçak kotu arasında 1.90 m boşluk bırakılacaktır. Bunun sebebi de üst örtü sisteminin rüzgar yüklerine karşı salınımını, dayanımını arttırmak ve yapının özgün halinde olduğu gibi kademelenme yaratmaktır. Bu boşluk birbiri üstüne binen, araları hava akımına açık olan Z profil saydam polikarbonat panellerle kapatılacaktır[1].

[1] Ephesos'daki Yamaç Ev 2 Koruma Yapısı'nda cephelerde Z profil saydam polikarbonat levha kullanılmıştır [119]. Çatalhöyük Güney Açma Koruma Yapısı'nda; yan yüzlerde kullanılan benzer levhalar hem yapının havalandırılmasına olanak sağlamış, hem de yapıya estetik olarak hareket katmıştır [111].

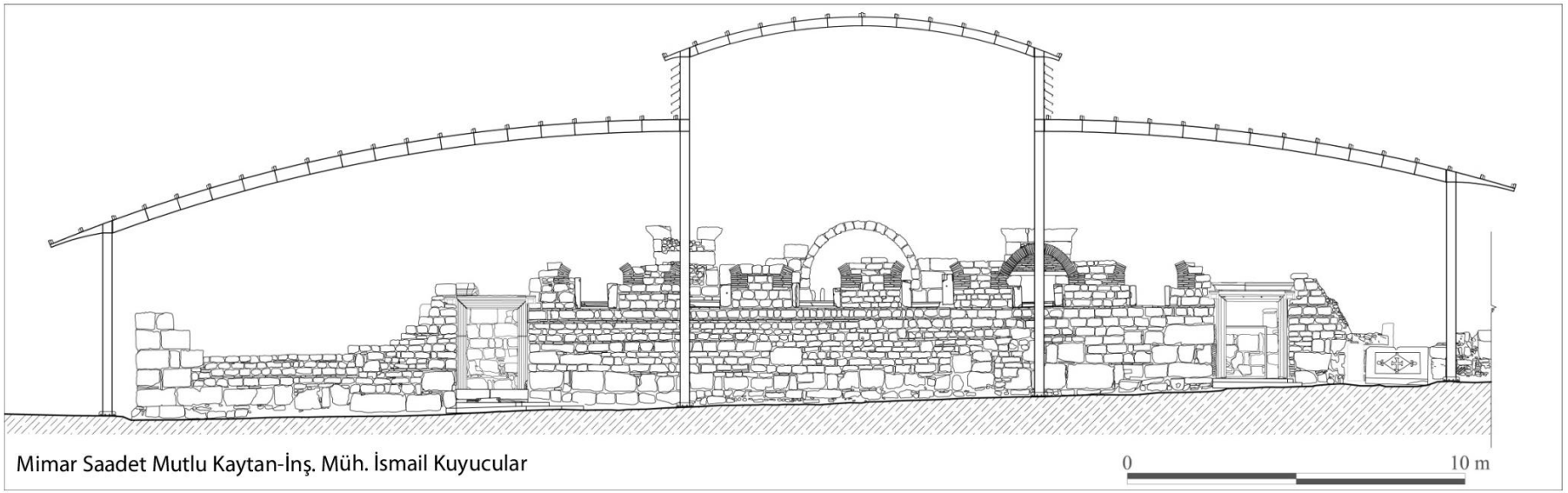

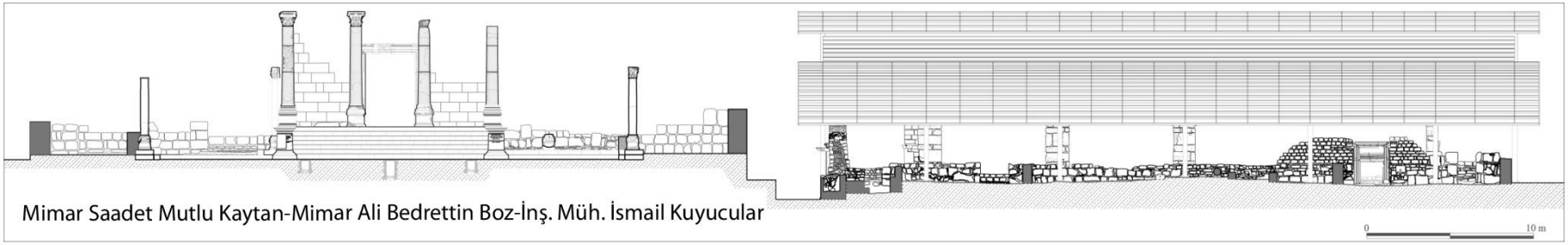

Şekil 4.26 Tapınak A Doğu Sokağı'ndan koruma yapısının görünüşü.

Şekil 4.27 Tapınak A ön cephe (solda) ve Laodikeia Kilisesi koruma yapısı güney cephe (sağda) görünüşü.

Şekil 4.28 Koruma Yapısı'nın Tapınak A'dan görünüşü (3 boyutlu çizim).

Etüt alanında her biri 4.50 m derinliğinde iki adet sondaj yapılmıştır. Yapılan iki sondajda da yer altı su seviyesine rastlanmamıştır; sıvılaşma riski söz konusu değildir. Bu sondajlardan alınan örnekler incelenerek zeminin taşıyabileceği yük ağırlığı tespit edilmiştir. Jeolojik verilere[1] göre temel, kolon ve kiriş boyutları (IPE[2] 10x340 mm, IPE 15x170 mm, IPE 10x150 mm) belirlenmiştir. Koruma çatısının temelinin zeminden 70 cm aşağıya yerleştirilmesi planlanmaktadır.

Koruma yapısı dahilinde yapı içerisine yapılacak olan "Camlı Yürüme Yolu[3]" (Şekil 4.29) kırılmaz cam malzeme ve çelik konstrüksiyondan oluşacaktır. Kolonlar zemine zarar vermemeleri için kauçuk pabuçlar üzerine oturacaktır. Yürüme yolu, yapı içinde uygun sirkülasyona göre planlanmıştır ve insanların toplanabileceği bazı noktalarda

[1] Geoteknik Etüt Raporu proje müellifi Chelik Yapı Tasarım – Üretim – Güçlendirme adına İnş. Müh. İsmail KUYUCULAR'dır. Alanın jeoteknik verileri Jeo. Yük. Müh. Hakan ŞEKERCİ (Oda Sic. Nu. 6139) tarafından incelenmiştir.

[2] I profil çelik.

[3] Chelik Yapı Tasarım – Üretim – Güçlendirme tarafından hazırlanan detay projesi, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Aydın Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 19.04.2013 gün ve 1582 sayılı kararı ile onaylanmıştır. Proje müellifi İnş. Müh. İsmail KUYUCULAR (Oda Sic. Nu. 62984)'dır. Adres: 15 Mayıs Mah. Kayalık Cad. Ressam Cevdet Ahmet Şemsioğlu Sokak No: 31/A DENİZLİ.

(mozaiklerin etrafı v.b.) geniş cepler olacaktır. Korkuluk yüksekliği zeminden 1.20 m olarak düşünülmüştür. Yürüme yolu zemini ile kilisenin zemini arasında 60 cm boşluk olacaktır. Böylece yürüme yolu altında yer alan taban döşemelerinin ve yürüme yolunun temizliğinin yapılabilmesi için yeterli açıklık bırakılacaktır. Yürüme yolu cam yapılarak özgün yapının taban kaplamalarının kapatılmaması hedeflenmektedir.

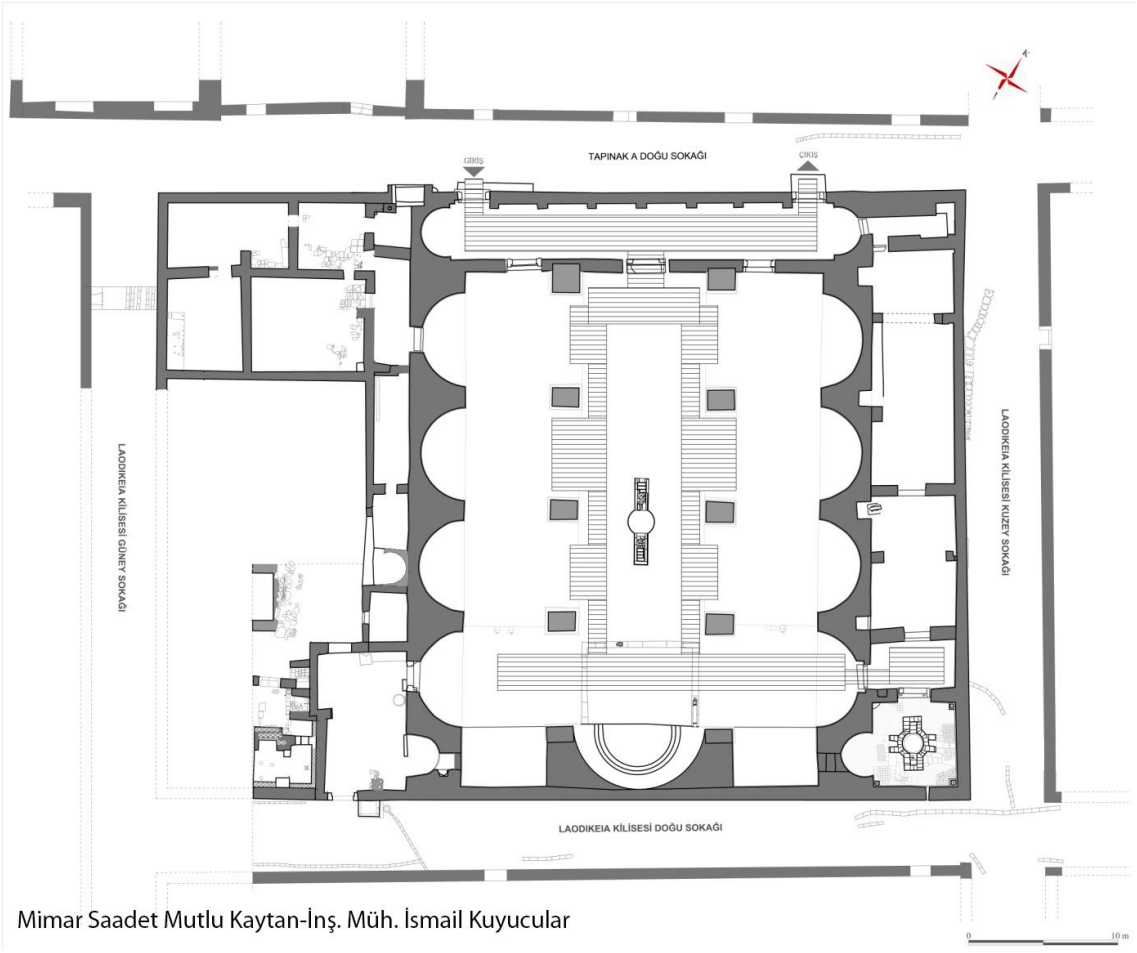

Şekil 4.29 Laodikeia Kilisesi ve Camlı Yürüme Yolu planı.

BÖLÜM 5

SONUÇ VE ÖNERİLER

Laodikeia antik kenti, halkın burada yaşadığı dönemlerde hristiyanlığın önemli din merkezlerinden biri olmuştur. Bu duruma; Laodikeia'da yaşayan cemaate yazılan ve İncil'de adı geçen mektup, kentin kavşak noktası ve ticaret merkezi olması etkili olmuştur.

Laodikeia Kilisesi, 4.-6. yüzyıllar arasında (Erken Hristiyanlık Dönemi) dini merkez olduğu düşünülen Laodikeia'da günümüze ulaşabilmiş önemli bir yapıdır. Anadolu'da var olan az sayıdaki, hristiyanlığın erken örneklerinden biri olan Laodikeia Kilisesi, döneminin mimari özelliklerini yansıtan önemli bir yapıdır ve plan şeması açısından değerlendirildiğinde özgün özellikleriyle dikkat çekmektedir. Özgünlüğünü korumuş vaftiz havuzu önemli bir örnektir; ayrıca yapıda yer alan yuvarlak *apsidiol*lerin nicelik örnekleri de az sayıdadır.

Uzun yıllar boyunca toprak altında kalan Laodikeia Kilisesi büyük oranda özgünlüğünü korumuş; parça kaybı, çatlak, deprem etkisiyle yıkılma v.b. sorunlar dışında az oranda bozulma sorunları (kabuklanma, kirlenme, şekerlenme, yosun oluşumu v.b.) içererek ortaya çıkartılmıştır. Ancak; yapının ve kentin vandalizmden oldukça etkilendiği görülmektedir. Kentin çevresinde, günümüze yakın tarihte inşa edilmiş bazı yapılarda kentteki yapılara ait mimari elemanları görmek mümkündür.

Laodikeia Kilisesi'nde 2011 yılında yapılan analitik rölöve ile restorasyon projesinin ardından koruma ve restorasyon çalışmaları başlamış olup halen devam etmektedir. Yapıyı bulunduğu haliyle ve en az oranda müdahale ile korumaya özen gösterilmiştir. Kullanılan yeni malzemelerin; geri dönüşümü olmasına, özgün malzemelerle uyumlu olmasına, yapıya zarar vermemesine ve gelecekte kolay değiştirilebilir olmasına dikkat

edilmiştir. Fakat yapının doğa kaynaklı etkilere açık olması; bozulma sorunlarının 2013 Nisan ayında güncellenen analitik rölöve çalışmasında bazı bölgelerde devam etmesine neden olduğunu göstermiştir. Bu bozulma sorunlarının kalıcı olarak çözümlenmesi için yapılacak konsolidasyon, konservasyon ve restorasyon işlemlerinin yanı sıra; yapıya zarar vermeden, özgünlüğü bozmadan koruma yapısı yapılmasına karar verilmiştir. Bu koruma yapısı sayesinde kilise ziyarete de açılabilecektir.

Bu tez kapsamında, koruma ve restorasyon çalışmaları için gerekli olan detaylı belgeleme ve projelendirme çalışmaları yapılmıştır. Yapının fotoğraflarla, rölöve ve analitik rölöve çalışmalarıyla belgelenmesinin ardından, restitüsyon önerisi ve koruma yaklaşımları değerlendirilmiştir. Yapının özgün haline mümkün olduğunca yakın bir restitüsyon önerisi yapmak amacıyla detaylı araştırmalar yapılmış ve yapıdaki mevcut tüm veriler değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Günümüzde birçok tarihi eser gün ışığına çıkarılmasının ardından; maddi yetersizlikler, bürokratik sebepler, yeterli sayıda uzman bulunmaması, yanlış koruma ve tasarım kriterleri alınması ya da koruma bilincinin tam olarak gelişmemiş olması sebebiyle korunamamaktadır. Hatta kimi zaman eserler koruma altına alınmakta fakat zarar görmemeleri için sergilenmeleri yasaklanmaktadır.

Laodikeia antik kentinde, Tapınak A Koruma Yapısı'ndan sonra ülkemizdeki arkeolojik alanlarda koruma yapısı uygulamalarına Laodikeia Kilisesi Koruma Yapısı ile birlikte yeni bir örnek daha kazandırılmış olacaktır. Laodikeia Kilisesi Koruma Yapısı; kiliseyi toprak altından çıkarılmasından sonra koruma çatısı ile korurken, yürüme yolu ve üst örtü ile de ziyaretçilerin bu yapıyı detaylı bir şekilde inceleyebilmelerine olanak sağlayacaktır.

Laodikeia Kilisesi, koruma ve restorasyon çalışmalarının ardından "Koruma Yapısı"nın yapılmasıyla birlikte yaşayan bir müzeye dönüşecektir. Bu yapı, koruma ve sergileme için bir fırsat yaratacaktır.

KAYNAKLAR

[1] Şimşek, C., (2007). Laodikeia (Laodicea ad Lycum), Ege Yayınları, İstanbul.

[2] Şimşek, C., (2013). Laodikeia (Laodicea ad Lycum), Laodikeia Çalışmaları 2, Ed.: C. Şimşek, Ege Yayınları, İstanbul.

[3] Sevin, V., (2007). Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

[4] Vollkommer, R., (1994). "Phrygia", Fondation Pour Le Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae, Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae (LIMC), Volume VII, 1, Artemis Verlag, München, 405-407.

[5] Traversari, G., (2000). "La Situazione Viaria di Laodicea alla Luce Degli Itinerari Romani", Laodicea Di Frigia I, Ed.: G. Traversari, Giorgio Bretschneider Editore, Roma, 9-14.

[6] Söğüt, B., (2007). "Antik Dönemde Salbakos Dağı ve Kalıntıları", Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri, 2. Cilt, Ed.: A. Özçelik v.d., 6-8 Eylül 2006, Denizli, 15-24.

[7] Vollkommer, R., (1994). "Maiandros", Fondation Pour Le Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae, Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae (LIMC), Volume VI, 1, Artemis Verlag, München, 338-340.

[8] Strabon, (2000). Geographika, Antik Anadolu Coğrafyası (Kitap: XII-XIII-XIV), Çev.: A. Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

[9] Weber, G., (1898). "Die Flüsse von Laodicea", Mittheilungen Des Kaiserlich Deutschen Archaeologischen Instituts, Athenische Abtheilung, Band XXIII, Athens, 178-195.

[10] Ruge, W., (1924). "Laodikeia am Lycos", Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft (RE), Band XII, 1, Ed.: Wilhelm Kroll, J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, Stuttgart, 722-724.

[11] Günaltay, M. Ş., (1987). Yakın Şark IV, I. Bölüm: Perslerden Romalılara Kadar Selevkoslar, Nabatiler, Galatlar, Bitinya ve Bergama Kırallıkları, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

[12] McShane, R. B., (1964). The foreign policy of the Attalids of Pergamum, University of Illinois Press, Urbana.

[13] Cohen, G. M., (1995). The Hellenistic Settlements in Europe, the Islands, and Asia Minor, Hellenistic Culture and Society, 17, University of California Press, Berkeley.

[14] Wilson, C. W., (1896). Professor Ramsay's Work on Phrygia – Review, The Geographical Journal, Volume 7, No. 2, The Royal Geographical Society, Institute of British Geographers, London.

[15] Ramsay, W. M., (1895). The Cities and Bishoprics of Phrygia, Volume I: The Lycos Valley and South-Western Phrygia, The Clarendon Press, Oxford.

[16] Belke, K. – Mersich, N., (1990). Tabula Imperii Byzantini (TIB) 7, Phrygien und Pisidien, Denkschr. d. Österr. Akad. d. Wiss., phil.-hist. Kl. 211, Vienna.

[17] Cadwallader, A. H. – Trainor, M., (2011). Colossae in Space and Time: Linking to an Ancient City, Novum Testamentum et Orbis Antiquus, Studien zur Umwelt des Neuen Testaments, Volume 94, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.

[18] D'Andria, F., (2003). Hierapolis (Pamukkale) Arkeoloji Rehberi, Ege yayınları, İstanbul.

[19] Habicht, Chr., (1975). "New Evidence on the Province of Asia", Journal of Roman Studies (JRS) 65, 64-91.

[20] Robert, L., (1987). Documents d'Asie Mineure, Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome (BEFAR), 239 bis, Paris.

[21] Waelkens, M. – Paepe, P. de – Moens, L., (1987). "Survey in the White Quarries of Anatolia", IV. Araştırma Sonuçları Toplantısı (AST), 26-30 Mayıs 1986, Ankara, 113-126.

[22] Cicero, Marcus Tullius, (1958). The Letters to His Friends I (with an English translation by W. Glynn Williams, M. A.), Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts; William Heinemann Ltd, London.

[23] Pliny, the Elder, (1856). The Natural History of Pliny (Translated, with copious notes and illustrations, by the late John Bostock, M. D., F. R. S. and H. T. Riley, Esq., B. A.), Bohn's Classical Library, Volume IV-V, Ed.: J. Bostock – H. T. Riley, Henry G. Bohn, York Street, Covent Garden, London.

[24] Vitruvius, (2005). De Architectura, Mimarlık Üzerine On Kitap, Çev.: S. Güven, Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları, İstanbul.

[25] Ramsay, W. M., (1960). Anadolu'nun Tarihî Coğrafyası, Çev.: M. Pektaş, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

[26] Leake, W. M. (1824). Journal of a tour in Asia Minor: With Comparative Remarks on the Ancient and Modern Geography of that Country, John Murray, London.

[27] Marchese, R. T., (1986). The Lower Maeander Flood Plain: A Regional Settlement Study, Part I, BAR International Series, 292, Oxford.

[28] Johnson, S. E., (1950). “Laodicea and Its Neighbors”, Biblical Archaeologist, Vol. 13, Nr. 1, New Haven, Conn.: American Schools of Oriental Research, 1-18.

[29] Hild, F. – Restle, M., (1981). Tabula Imperii Byzantini (TIB) 2, Kappadokien (Kappadokia, Charsianon, Sebasteia und Lykandos), Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 149, Vienna.

[30] Pekman, A., (1989). Son Kazı ve Araştırmaların Işığı Altında Perge Tarihi (History Of Perge), 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

[31] Akarca, A., (1972). Şehir ve Savunması, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

[32] Bean, G. E., (2000). Eski Çağda Menderes’in Ötesi, Çev.: Pınar Kurtoğlu, Arion Yayınevi, İstanbul.

[33] Traversari, G., (1995). “1993’te Phrygia Kenti Laodicea’da Yapılan Araştırmalar”, XII. Araştırma Sonuçları Toplantısı (AST), 30 Mayıs – 3 Haziran 1994, Ankara, 67-74.

[34] Calder, W. M., – Bean, G. E., (1958). A Classical Map of Asia Minor, British Institute of Archaeology at Ankara (BIAA), London.

[35] Head, B. V., (1906). Catalogue of the Greek Coins of Phrygia, A catalogue of the Greek coins in the British Museum (BMC - Greek), Vol.: 25, British Museum, London.

[36] Texier, C., (2002). Küçük Asya: Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi, 2. Cilt, Çev.: A. Suat, Latin Harflerine Aktaran: Prof. Dr. K. Y. Kopraman, Sadeleştiren: Yard. Doç. Dr. M. Yıldız, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara.

[37] Bean, G. E., (1980). Turkey Beyond the Meander, An Archaeological Guide, Ernest Benn, London.

[38] Chandler, R., (1971). Travels in Asia Minor 1764-1765, Trustees of the British Museum, London.

[39] Stephanus (of Byzantium), (1849). Stephani Byzantii Ethnicorvm quae svpersvnt, Ed.: A. Meineke, Impensis G. Reimeri, Berlin.

[40] Polybius, (1922). The Histories, Volume II, Books 3-4, Çev.: W. R. Paton, Düzenleyen: F. W. Walbank – C. Habicht, Loeb Classical Library, No. 137, Harvard University Press, London.

[41] Polybius, (1923). The Histories, Volume III, Books 5-8, Çev.: W. R. Paton, Düzenleyen: F. W. Walbank, Loeb Classical Library, No. 138, Harvard University Press, London.

[42] Magie, D., (2004). Anadolu'da Romalılar I: Attalos'un Vasiyeti, Çev.: N. Başgelen – Ö. Çapar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

[43] McGing, B. C., (1986). The Foreign Policy of Mithridates VI Eupator King of Pontus, Mnemosyne Bibliotheca Classica Batava, Supplement No.89, E. J. Brill, Leiden.

[44] Appian, Mithridatic Wars; The Foreign Wars, Ed.: H. White, The Macmillan Company, New York 1899.

[45] Plutarch, (1920). Plutarch's Lives (with an English translation by B. Perrin), Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge; William Heinemann Ltd., London.

[46] Cassius Dio Cocceianus, Historiae Romanae; Dio's Roman History, Ed.: E. Cary – H. B. Foster, William Heinemann Ltd., Harvard University Press, London; New York 1914.

[47] D'Andria, F., (1987). "Hierapolis Bölgesinin Coğrafik ve Topoğrafik Durumu", Hierapolis Di Frigia 1957-1987, Ed.: A. Peres, Fabbri Editori, Milano, 15-20.

[48] Weber, W., (1907). Untersuchungen zur Geschichte des Kaisers Hadrianus, B. G. Teubner, Leipzig.

[49] Toynbee, J. M. C., (1934). The Hadrianic School, A Chapter in the History of Greek Art, Cambridge University Press, London.

[50] Şimşek, C. – Ceylan, A., (2003). "Laodikeia'da Tespit Edilen Bir Deprem ve Diocletianus'a İthaf Edilen Bir Yazıt (Lykos Laodikeia'sı), Archivum Anatolicum IV, 1, Ankara, 147-163.

[51] Robert, L., (1969). "Les Inscriptions", Laodicée du Lycos: Le Nymphée Campagnes 1961-1963, Ed.: J. des Gagniers, Presses de l'Université Laval, Québec – Paris, 247-419.

[52] Corsten, T., (1997). Die Inschriften von Laodikeia am Lykos I, Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien (IGSK), Band 49, Habelt, Bonn.

[53] Sylloge Nummorum Graecorum (SNG), The Royal Collection of Coins and Medals, Danish National Museum, Vol. 6: Phrygia to Cilicia, Ed.: Nationalmuseet (Denmark) – N. J. Breitenstein – W. Schwabacher, Sunrise Publications, New Jersey, 1982.

[54] Ritti, T., (1987). "Hierapolis ve Romalılar", Hierapolis Di Frigia 1957-1987, Ed.: A. Peres, Fabbri Editori, Milano, 71-74.

[55] Cabroul, F. – Leclercq, H., (1928). Dictionnaire D'Archéologie Chrétienne et de Liturgie, VIII, 1, Letouzey et Ané, Paris.

[56] Robert, L., (1962). Villes d'Asie Mineure, Études de Géographie Ancienne, E. de Boccard, Paris.

[57] Hanslik, R., (1967). Diocletianus, in: Der Kleine Pauly (KIP), Lexikon der Antike, Band 2: Dicta Catonis – Iuno, Alfred Druckenmüller Verlag, Stuttgart.

[58] Cook, S. A, v.d., (1939). The Cambridge Ancient History: The Imperial Crisis and Recovery, A.D. 193-324, Vol. XII, Cambridge Ancient History, Cambridge University Press, London.

[59] Bleckmann, B., (1997). Diocletianus, in: Der Kleine Pauly (KIP), Lexikon der Antike, Band 3: Iuppiter – Nasidienus, Alfred Druckenmüller Verlag, Stuttgart.

[60] Belke, K., (1991). Art. Laodikeia am Lykos, in: Lexikon des Mittelalters (LexMA), Band V, Artemis & Winkler Verlag, München-Zurich, 1708-1709.

[61] Olshausen, E., (1999). Laodikeia, in: Der Neue Pauly (DNP), Enzyklopädie der Antike, Band 6: Iul – Lee, J. B. Metzler, Stuttgart.

[62] Parman, E., (2002). Ortaçağda Bizans Döneminde Phrygia (Phrygia) ve Bölge Müzelerindeki Bizans Taş Eserleri, T.C. Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları, Eskişehir.

[63] Ramsay, W. M., (1887). "Antiquities of Southern Phrygia and the Border Lands (I)", The American Journal of Archaeology and of the History of the Fine Arts, Vol. 3, No. 3/4, 344-368.

[64] Buchan, J., (1937). Augustus, Hodder and Stoughton Ltd., London.

[65] Jones, A. H. M., (1960). "The Cloth Industry under the Roman Empire", The Economic History Review, New Series, Vol. XIII, No. 2, 183-192.

[66] Lauffer, S., (1971). Diokletians Preisedikt, de Gruyter, Berlin.

[67] Malay, H., (1989). "Antik Devirde Denizli Yöresinde Ekonomik Durum", Türk Kültür Tarihinde Denizli Sempozyumu, 27-30 Eylül 1988, Denizli: Denizli Valiliği Yayınları, 295-298.

[68] Price, R. – Gaddis, M., (2005). The Acts of the Council of Chalcedon, Vol. I, Liverpool University Press, Liverpool.

[69] Kutsal Kitap: Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil), Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul, 2009.

[70] Ritti, T., (1987). "Hierapolis'de Hristiyanlık", Hierapolis Di Frigia 1957-1987, Ed.: A. Peres, Fabbri Editori, Milano, 118-120.

[71] Akçakoca Akça, F., (1937). Laodikya (Laodiceia) - Yunanlılardan Selçukluların İnkirazına Kadar, Çatalçeşme Pazarı, Denizli.

[72] Arundell, F. V. J., (1834). Discoveries in Asia Minor, Including a Description of the Ruins of Several Ancient Cities and Especially Antioch of Pisidia, Vol. II, Richard Bentley, London.

[73] Şimşek, C., (2012). Kutsal Kent Laodikeia'nın Kiliseleri, Ege Reklam Basım Sanatları, Denizli.

[74] Cornelius Tacitus, (2005). The Annals of Imperial Rome (English translation by A. J. Church – W. J. Brodribb), Digireads.com, Stilwell-Kansas.

[75] Malay, H., (2000). "Miletos ve Civarındaki İki Büyük Deprem", Milet Müzesi Yıllığı 4, Söke, 37-40.

[76] Ozansoy, E., (1996). "Malalas'ın Khronographia'sında Iustinianos Dönemi Doğa Olayları", Adalya I: 53-60.

[77] Altunel, E., (2000). L'Attivita Sismica A Hierapolis E Nello Zone Limitrofe (Hierapolis ve Yakın Çevresinde Tarihsel Deprem Aktivitesi), Ricerche Archeologiche Turche Nella Valle Del Lykos (Lykos Vadisi Türk Arkeoloji

Araştırmaları), Ed. F. D'Andria – F. Silvestrelli, Congedo Editore, Lecce, 299-325.

[78] D'Andria, F., (2002). "Hierapolis Antik Kenti 2000 Yılı Kazı ve Onarım Çalışmaları", 23. Kazı Sonuçları Toplantısı, 1. Cilt, 28 Mayıs – 1 Haziran 2001, Ankara, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, 99-106.

[79] Şimşek, C., (2005). "2003 Yılı Laodikeia Antik Kenti Kazısı", 26. Kazı Sonuçları Toplantısı, 1. Cilt, 24-28 Mayıs 2004, Konya, Kültür ve Turizm Bakanlığı Dösimm Basımevi, Ankara, 99-106.

[80] Şimşek, C., (2006). "2004 Yılı Laodikeia Antik Kenti Kazısı", 27. Kazı Sonuçları Toplantısı, 1. Cilt, 30 Mayıs – 3 Haziran 2005, Antalya, Kültür ve Turizm Bakanlığı Dösimm Basımevi, Ankara, 419-434.

[81] Şimşek, C. – Büyükkolancı, M., (2006). "Laodikeia Antik Kenti Su Kaynakları ve Dağıtım Sistemi", Adalya IX: 83-104.

[82] Dürüşken, Ç., (2003). Paulus'un Kutsal Görev Gezileri ve Anadolu Halklarına Mektupları, Homer Yayınları, İstanbul.

[83] Koch, G., (2007). Erken Hıristiyan Sanatı, Çev.: A. Aydın, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

[84] T.C. Resmi Gazete, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu. (2863), 23.07.1983.

[85] Ousterhout, R., (1999). Master Builders of Byzantium, Princeton University Press, New Jersey.

[86] Mango, C., (2006). Bizans Mimarisi, Çev.: M. Kadiroğlu, Ankara, (Özel Basım).

[87] Söğüt, B., (2014). "Stratonikeia'da Uygulanan Bütüncül Koruma Prensipleri Üzerine Değerlendirmeler", I. Uluslarası Arkeoloji Uygulamaları Sempozyumu, Arkeolojik Alanlarda Koruma, Onarım ve Uygulama Prensipleri, 14-16 Kasım 2013, Denizli, (Baskıda).

[88] Jenner, H., (1910). Christian Symbolism, Little Books On Art, Gen. Ed.: C. Davenport, Methuen & Co. Ltd., London.

[89] Ορλανδοσ, Α. Κ., (1954). Η ξυλόστεγος παλαιοχριστιανική βασιλική της μεσογειακής λεκάνης: μελέτη περί της γενέσεως, της καταγωγής, της αρχιτεκτονικής μορφής και της διακοσμήσεως των χριστιανικών οίκων λατρείας από των αποστολικών χρόνων μέχρις Ιουστιανού, Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, αριθ. 35, Αθήναι.

(Orlandos, A. K., (1954). He Xylostegos Palaiochristianike Basilike Tes Mesogeiakes Lekanes: Melete Peri Tes Geneseos, Tes Katagoges, Tes Architectonikes Morphes Kai Tes Diacosmeseos Ton Christianikon Oikon Latreias Apo Ton Apostolikon Chronon Mechris Ioustinianou, The Archaeological Society at Athens Library Series, No. 36, Athens.)

[90] Strube, C., (1993). Baudekoration im Nordsyrischen Kalksteinmassiv, Band I: Kapitell-, Tür- und Gesimsformen der Kirchen des 4. und 5. Jahrhunderts n. Chr., Philipp von Zabern, Mainz am Rhein.

[91] Strube, C., (2002). Baudekoration im Nordsyrischen Kalksteinmassiv, Band II: das 6. und frühe 7. Jahrhundert, Philipp von Zabern, Mainz am Rhein.

[92] Webphoto.ro, How did the first Christian churches look like, http://www.webphoto.ro/greece/how-did-the-first-christian-churches-look-like.html, 03 Mayıs 2014.

[93] Georges, D., (1983). Die Pastophorien im syro-byzantinischen Osten: eine Untersuchung zu architektur- und liturgiegeschichtlichen Problemen, Schriften zur Geistesgeschichte des östlichen Europa, Band 16, Otto Harrassowitz, Wiesbaden.

[94] Ορλανδοσ, Α. Κ., (1952). Η ξυλόστεγος παλαιοχριστιανική βασιλική της μεσογειακής λεκάνης: μελέτη περί της γενέσεως, της καταγωγής, της αρχιτεκτονικής μορφής και της διακοσμήσεως των χριστιανικών οίκων λατρείας από των αποστολικών χρόνων μέχρις Ιουστιανού, Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας ; αριθ. 35, Αθήναι.

(Orlandos, A. K., (1952). He Xylostegos Palaiochristianike Basilike Tes Mesogeiakes Lekanes: Melete Peri Tes Geneseos, Tes Katagoges, Tes Architectonikes Morphes Kai Tes Diacosmeseos Ton Christianikon Oikon Latreias Apo Ton Apostolikon Chronon Mechris Ioustinianou, The Archaeological Society at Athens Library Series No. 36, Athens.)

[95] Butler, H. C., (1929). Early Churches in Syria, Fourth to Seventh Centuries, Ed.: E. B. Smith, Princeton Monographs in Art and Archaeology, Princeton.

[96] Baccache, E., (1980). Eglises de village de la Syrie du nord, Vol.1: Album, Librairie Orientaliste P. Geuthner, Paris.

[97] Özyiğit, Ö., (1990). "Batı Anadolu'da Antik Dönem Çatıları", X. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 22-26 Eylül 1986, Kongreye Sunulan Bildiriler, I. Cilt, IX. Dizi, Sa. 10, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 303-326.

[98] Krautheimer, R., (1937). Corpus Basilicarum Christianarum Romae: The Early Christian Basilicas of Rome (IV – IX Cent.), Vol. I, Monumenti di Antichità Cristiana, Pontificio Istituto di Archeologia Cristiana, Roma.

[99] Bardill, J., (2006). "A New Temple for Byzantium: Anicia Juliana, King Solomon and the Gilded Ceiling in the Church of St Polyeuktos in Constantinople", Social and Political Life in Late Antiquity, Late Antique Archaeology, Vol. 3.1, Ed.: W. Bowden – A. Gutteridge – C. Machado, Brill, Leiden; Boston, 339-370.

[100] Ορλάνδος, Α. Κ., (1948). Αρχείον των βυζαντινών μνημείων της Ελλάδος: Περιοδικόν σύγγραμμα συντασσόμενον και εκδιδόμενον υπό Αναστασίου Κ. Ορλάνδου, καθηγητού του Πανεπιστημίου και του Πολυτεχνείου Αθηνών, ακαδημαϊκού, Τόμος Στ΄, Τεύχη 1-2, Τυπογραφείον "Εστία", Αθήναι.

(Orlandos, A. K., (1948). Archive of the Byzantine Monuments in Greece, Vols Δ΄, Athens.)

[101] Çelebioğlu, B., (2008). VI-XI. Yüzyıllar Arasında Kapadokya'da Hristiyan Dini Mimarisi ve Koruma Metodolojisi (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

[102] T.C. Resmi Gazete, *Arkeolojik Mirasın Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi*. (4434), 08.08.1999.

[103] T.C. Resmi Gazete, Avrupa Mimari Mirasının Korunması Sözleşmesi. (3534), 20.04.1989.

[104] ICOMOS (Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi – International Council on Monuments and Sites), Arkeolojik Mirasın Korunması ve Yönetimi Tüzüğü, Charter for the Protection and Management of the Archaeological Heritage – ICAHM (1990), Çev.: Z. Ahunbay, (2002), http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_0844861001353670083.pdf, 4 Mayıs 2014.

[105] ICOMOS (Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi – International Council on Monuments and Sites), Venedik Tüzüğü, International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites (The Venice Charter – 1990), Çev.: C. Erder, http://www.icomos.org.tr/?Sayfa=Tuzukler2&dil=tr, 4 Mayıs 2014.

[106] ICOMOS (Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi – International Council on Monuments and Sites), Tarihi Kentlerin ve Kentsel Alanların Korunması Tüzüğü (1987), The Conservation of Historic Towns and Urban Areas (The Washington Charter – 1987), http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_0884650001353670152.pdf, 4 Mayıs 2014.

[107] Erder, C., (2007). Tarihi Çevre Bilinci, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Basım İşliği, Ankara.

[108] Ashurst, J.,N., (1988). Practical Building Conservation, English Heritage Technical Handbook, Volume 1, Stone Masonry, Gower Technical Press, Avon.

[109] Tanaç-Zeren, M. – Uyar, O., (2010). "Arkeolojik Alanlarda Koruma Çatıları ve Gezi Platformlarının Düzenlenmesi Kriterleri", Dokuz Eylül Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Mühendislik Bilimleri Dergisi, Cilt: 12, Sayı: 2, 55-64.

[110] Achleitner, F. – Hauselmayer, O. – Hochleitner, A. – Krinzinger, F. – Schırmer, W. – Wunderer, E. – Yurttagül, K. – Ziesel, W., (2000). Ein Dach Für Ephesos, Der Schutzbau Für Das Hanghaus 2 – A Roof for Ephesos, The Shelter for

Terrace House 2 – Efes İçin Bir Çatı, Yamaç Ev 2 Koruma Binası, Österreichisches Archaologisches Institut, Band 34, Ed.: F. Krizinger, Wien.

[111] Mimarizm Mimarlık ve Tasarım Yayın Platformu, Çatalhöyük Güney Kazı Alanı Üzerinde Korugan Örtü Projesi (2008, 9 Mayıs), http://www.mimarizm.com/ilkyapi/Detay.aspx?id=14, 13 Ağustos 2013.

[112] Atölye Mimarlık, Çatalhöyük Güney Açma Koruganı, http://www.atolyemimarlik.com, Arkeoloji/Çatalga, 12 Ağustos 2013.

[113] Arkitera Mimarlık Merkezi (Arkiv), Çatalhöyük Güney Açma Koruganı (2008, 23 Haziran), http://v2.arkiv.com.tr/p7865-catalhoyuk-guney-acma-korugani.html, 13 Ağustos 2013.

[114] Arkitera Mimarlık Merkezi (Arkiv), Çatalhöyük 4040 Açma Koruganı (2008, 12 Eylül), http://v2.arkiv.com.tr/p7860-catalhoyuk-4040-acma-korugani.html, 12 Ağustos 2013.

[115] Atölye Mimarlık, Çatalhöyük 4040 Açma Koruganı, http://www.atolyemimarlik.com, Arkeoloji/Çatal4040, 12 Ağustos 2013.

[116] Atölye Mimarlık, Zeugma Danae ve Dionysos Koruganı, http://www.atolyemimarlik.com, Arkeoloji/Zeugma, 12 Ağustos 2013.

[117] Zeugma Arkeoloji Projesi, Roma Evleri Koruma Çatısı, http://www.zeugmaarchproject.com/index.php/turkce/roma-evleri-koruma-catisi, 13 Ağustos 2013.

[118] Arkitera Mimarlık Merkezi (Arkiv), Zeugma Danae ve Dionysos Villaları Koruma Yapısı (2008, 23 Haziran), http://v2.arkiv.com.tr/p7859#a, 13 Ağustos 2013.

[119] Özgönül, N., (2001). "Efes'te Bir Yapı, Yamaç Ev Koruma Projesi", Mimarlık Dergisi, 297: 35-38.

EK-A

TERİMLER SÖZLÜĞÜ

Altar : Kilisede dinsel ayinin yapıldığı, bemada apsisin önünde yer alan masadır. Trapeza ve mensa adlarıyla da bahsedilir.

Ambon : Eski Yunanca'da ''yukarı çıkmak'' anlamına gelir. Vaaz kürsüsüdür. Genellikle bemanın dışında diakon tarafından Kutsal Kitap'tan okumaların yapıldığı, orta nefte orta aksın güneyinde yer alan unsurdur. Ayrıca halka dinsel söylevin dışında bayram günlerinin tarihi ve içeriği ile imparatorluğun önemli olayları ve zaferleri buradan bildirilir.

Apsidiol : *Apsis*in çevresinde ya da neflere bitişik yerleşmiş küçük *apsis*ler.

Apsis : Kiliselerde doğu yönü vurgulayan ve genellikle yarım daire planlı, üzeri yarım kubbeli olan bölümdür. Dıştan bazen yuvarlatılmış ya da köşeli olarak şekillendirilmiştir.

Balustrad : *Templon*da kullanılan küçük boyutlu payelere verilen isim.

Bema : Yunanca ''basamak'' kelimesinden gelir. Rahiplerin ve *diakon*ların girebildiği, *naostan templon* aracılığıyla ayrılmış, *naos* seviyesinden daha yüksek döşemesi olan *altar* odasıdır.

Diakonikon : Yan odalar olarak adlandırılan ''*pastophorion*'' odalarından biridir. Ayin eşyalarının ve giyisilerinin korunduğu odadır.

Nartheks : Kiliseye girişteki ön mekandır. Henüz vaftiz olmayanların kiliseye girmeleri yasak olduğu için ayinleri izledikleri ya da kiliseye gelenlerin bekledikleri bölümdür.

Opus sectile : Roma ve Bizans Dönemi'nde kullanılmış olan bir tür zemin döşemesidir. Bu teknikte; taban geometrik biçimlerde kesilen, yan yana dizilen renkli mermer parçalarla dekore edilmektedir.

Prothesis : Yan odalar olarak adlandırılan ''*pastophorion*'' odalarından biridir. Ekmek ve şarabın hazırlandığı odadır.

Synthronon : *Apsis* içinde bulunan, farklı sayıda basamaklara sahip oturma sıralarıdır.

Templon : *Bema* ile *naos*u birbirinden ayıran bölüm. Erken örneklerden itibaren sütun, üzerinde sütun başlıkları ve üst kısımda başlıkları birbirine bağlayan arşitravlarıyla, sütunların altında *balustrad*, aralarında levhalarıyla genellikle mermer veya taştan, geç dönemlerde ahşaptan yapılan mimari öğeler toğluluğu.

EK-B

LAODIKEIA KİLİSESİ RÖLÖVESİ

EK-B.1 LAODIKEIA KİLİSESİ RÖLÖVESİ VAZİYET PLANI

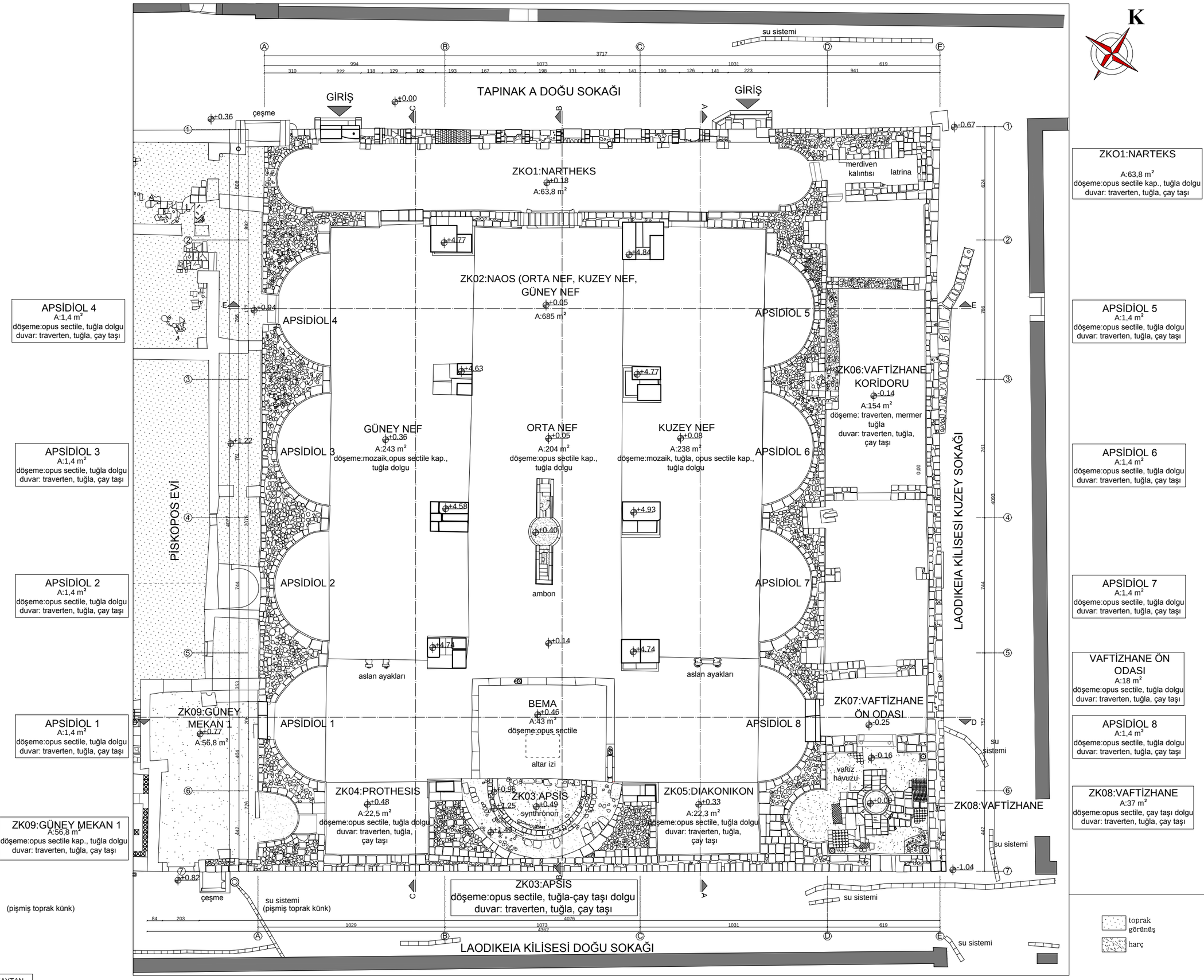

Mimar Saadet Mutlu KAYTAN

EK-B.2 LAODIKEIA KİLİSESİ RÖLÖVESİ 1.25 m. KOTUNA AİT PLAN

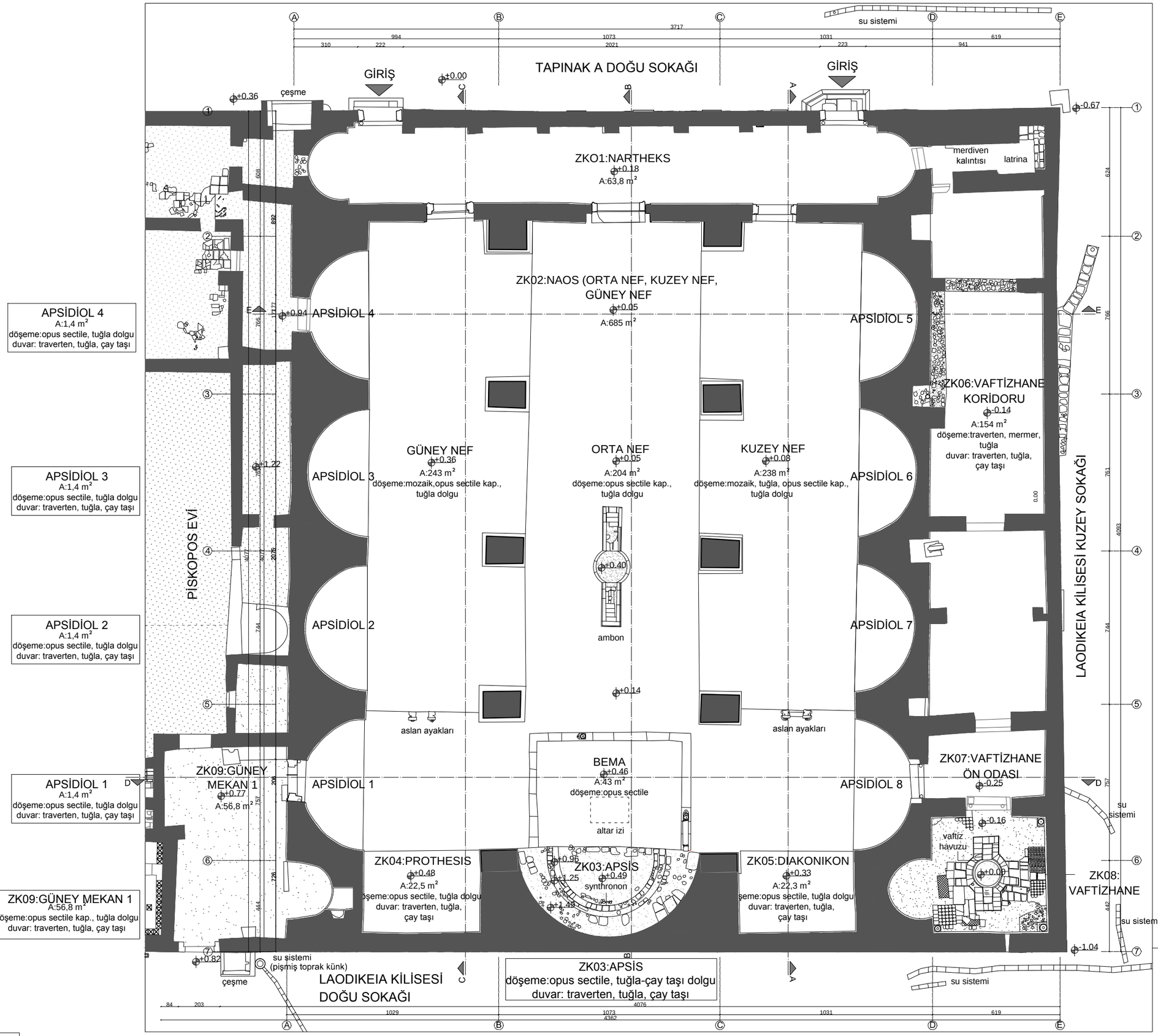

ZKO1:NARTEKS
A:63,8 m²
döşeme:opus sectile kap., tuğla dolgu
duvar: traverten, tuğla, çay taşı

APSİDİOL 4
A:1,4 m²
döşeme:opus sectile, tuğla dolgu
duvar: traverten, tuğla, çay taşı

APSİDİOL 5
A:1,4 m²
döşeme:opus sectile, tuğla dolgu
duvar: traverten, tuğla, çay taşı

APSİDİOL 3
A:1,4 m²
döşeme:opus sectile, tuğla dolgu
duvar: traverten, tuğla, çay taşı

APSİDİOL 6
A:1,4 m²
döşeme:opus sectile, tuğla dolgu
duvar: traverten, tuğla, çay taşı

APSİDİOL 2
A:1,4 m²
döşeme:opus sectile, tuğla dolgu
duvar: traverten, tuğla, çay taşı

APSİDİOL 7
A:1,4 m²
döşeme:opus sectile, tuğla dolgu
duvar: traverten, tuğla, çay taşı

VAFTİZHANE ÖN ODASI
A:18 m²
döşeme:opus sectile, tuğla dolgu
duvar: traverten, tuğla, çay taşı

APSİDİOL 1
A:1,4 m²
döşeme:opus sectile, tuğla dolgu
duvar: traverten, tuğla, çay taşı

APSİDİOL 8
A:1,4 m²
döşeme:opus sectile, tuğla dolgu
duvar: traverten, tuğla, çay taşı

ZK09:GÜNEY MEKAN 1
A:56,8 m²
döşeme:opus sectile kap., tuğla dolgu
duvar: traverten, tuğla, çay taşı

ZK08:VAFTİZHANE
A:37 m²
döşeme:opus sectile, çay taşı dolgu
duvar: traverten, tuğla, çay taşı

Mimar Saadet Mutlu KAYTAN

EK-B.3 LAODIKEIA KİLİSESİ RÖLÖVESİ A-A ve B-B KESİTİ

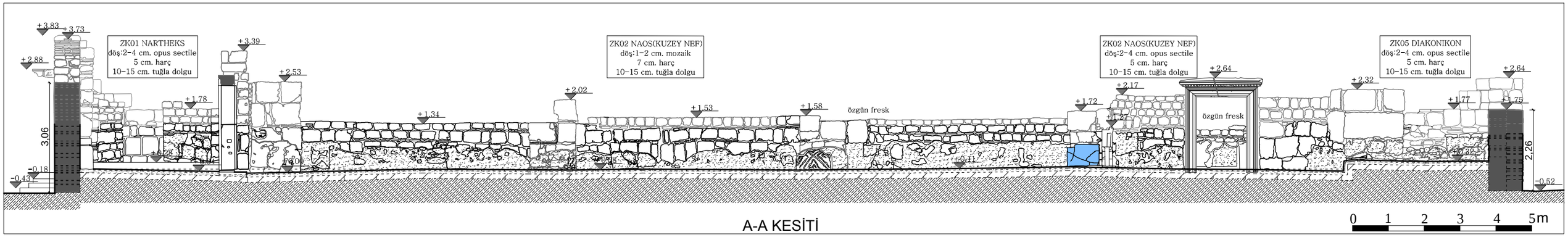

A-A KESİTİ

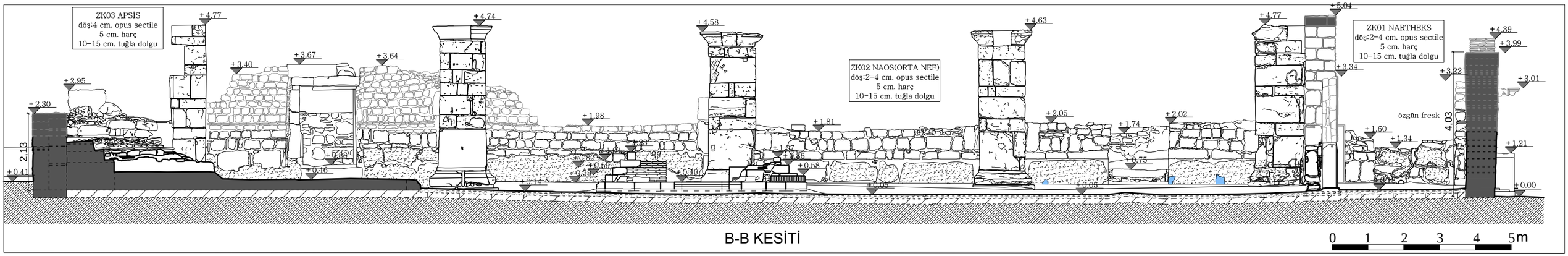

B-B KESİTİ

sıva
yapı kesit
toprak kesit
mozaik-opus sectile
mozaik-opus sectile altında bulunan harç
tuğla dolgu
in-situ kaplama
Nisan 2013 tarihli rölöve
Mayıs 2011 tarihli rölöve

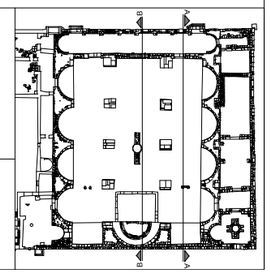

Mimar Saadet Mutlu KAYTAN

EK-B.4 LAODIKEIA KİLİSESİ RÖLÖVESİ C-C ve D-D KESİTİ

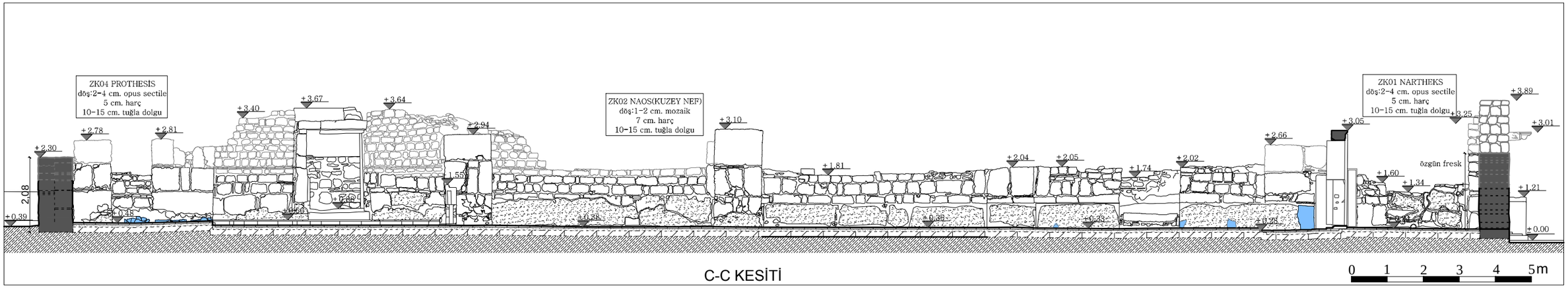

C-C KESİTİ

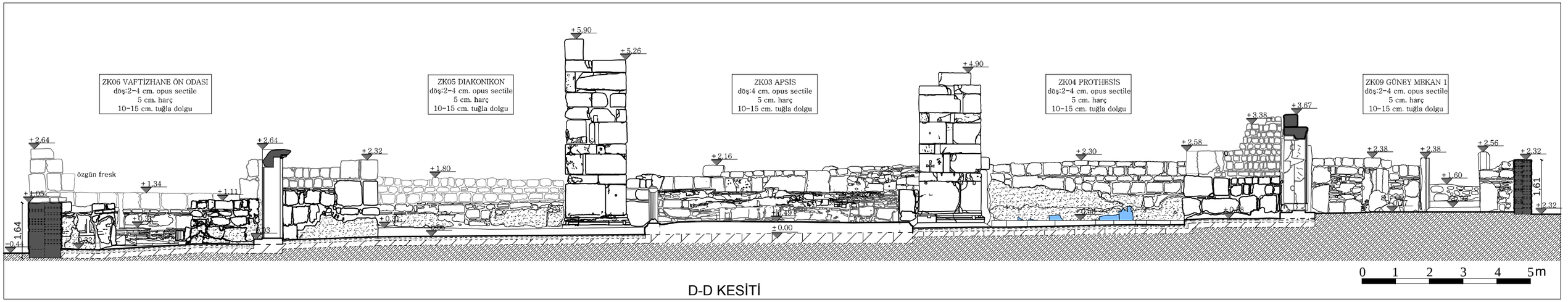

D-D KESİTİ

sıva
yapı kesit
toprak kesit
mozaik-opus sectile
mozaik-opus sectile altında bulunan harç
tuğla dolgu
in-situ kaplama
Nisan 2013 tarihli rölöve
Mayıs 2011 tarihli rölöve

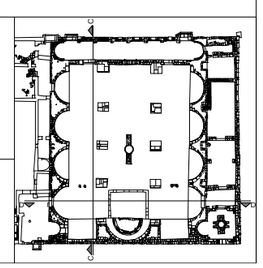

Mimar Saadet Mutlu KAYTAN

EK-B.5 LAODIKEIA KİLİSESİ RÖLÖVESİ E-E KESİTİ ve TAPINAK A DOĞU SOKAĞI CEPHESİ

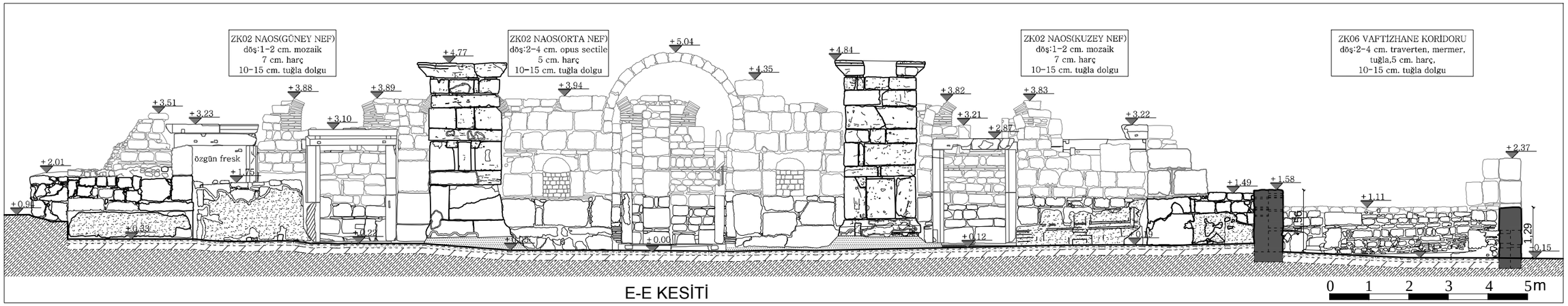

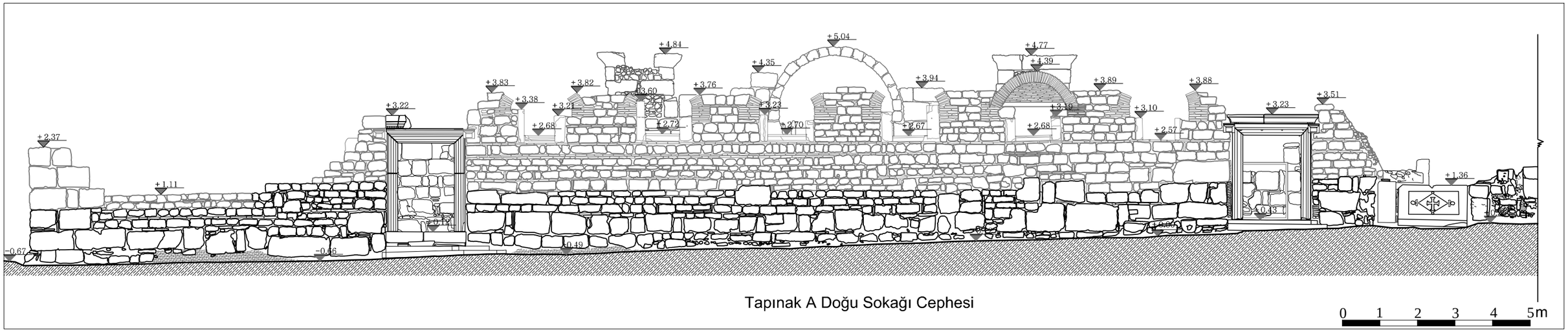

sıva
toprak görünüş
yapı kesit
toprak kesit
mozaik-opus sectile
mozaik-opus sectile altında bulunan harç
tuğla dolgu
Nisan 2013 tarihli rölöve
Mayıs 2011 tarihli rölöve

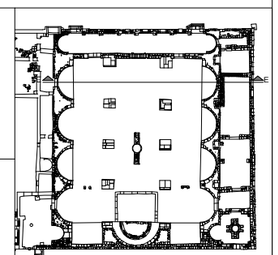

Mimar Saadet Mutlu KAYTAN

EK-B.6 LAODIKEIA KİLİSESİ RÖLÖVESİ KUZEY VE GÜNEY CEPHE

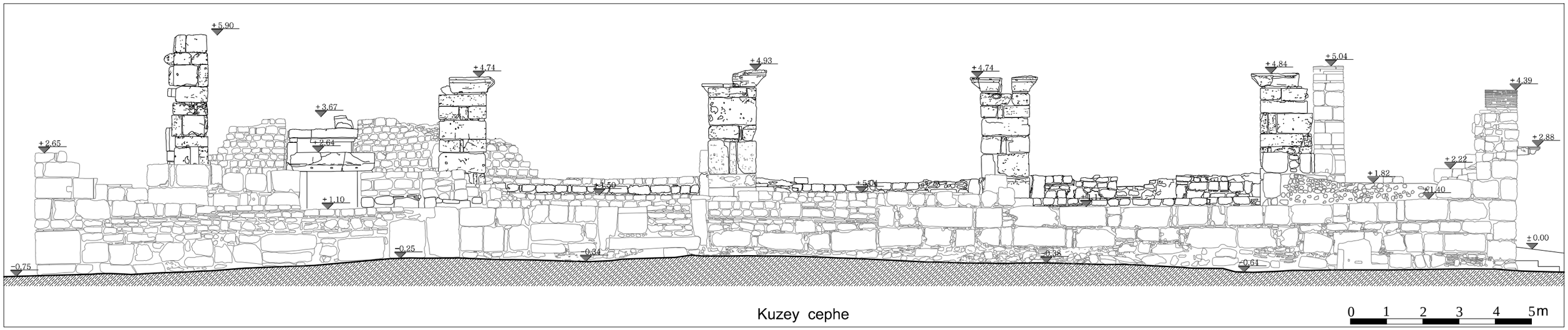

Kuzey cephe

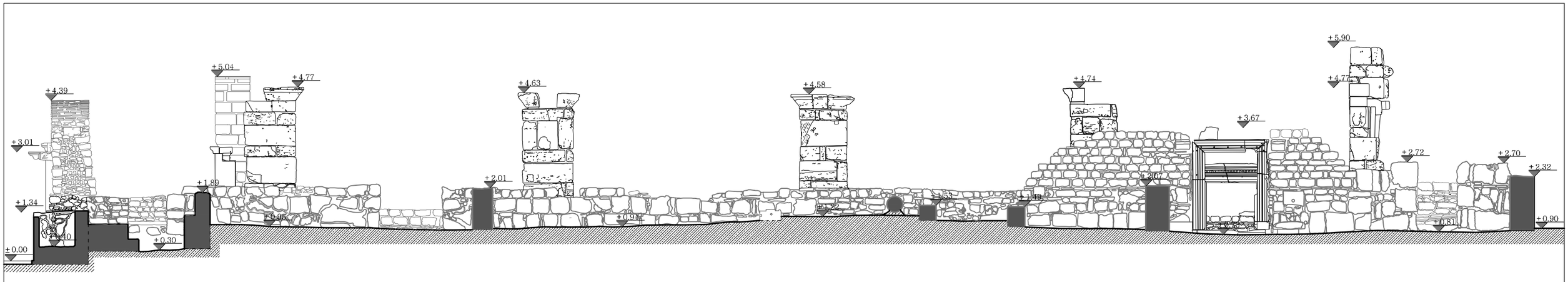

Güney cephe

sıva

yapı kesit

toprak kesit

Nisan 2013 tarihli rölöve

Mayıs 2011 tarihli rölöve

Mimar Saadet Mutlu KAYTAN

EK-B.7 LAODIKEIA KİLİSESİ RÖLÖVESİ DOĞU CEPHE

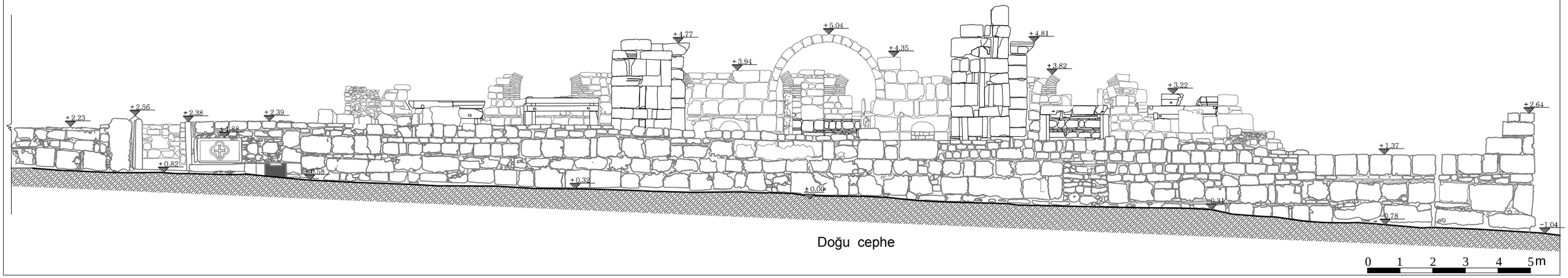

Doğu cephe

sıva

yapı kesit

toprak kesit

Nisan 2013 tarihli rölöve

Mayıs 2011 tarihli rölöve

Mimar Saadet Mutlu KAYTAN

EK-C

LAODIKEIA KİLİSESİ ANALİTİK RÖLÖVESİ

EK-C.1 LAODIKEIA KİLİSESİ ANALİTİK RÖLÖVESİ VAZİYET PLANI

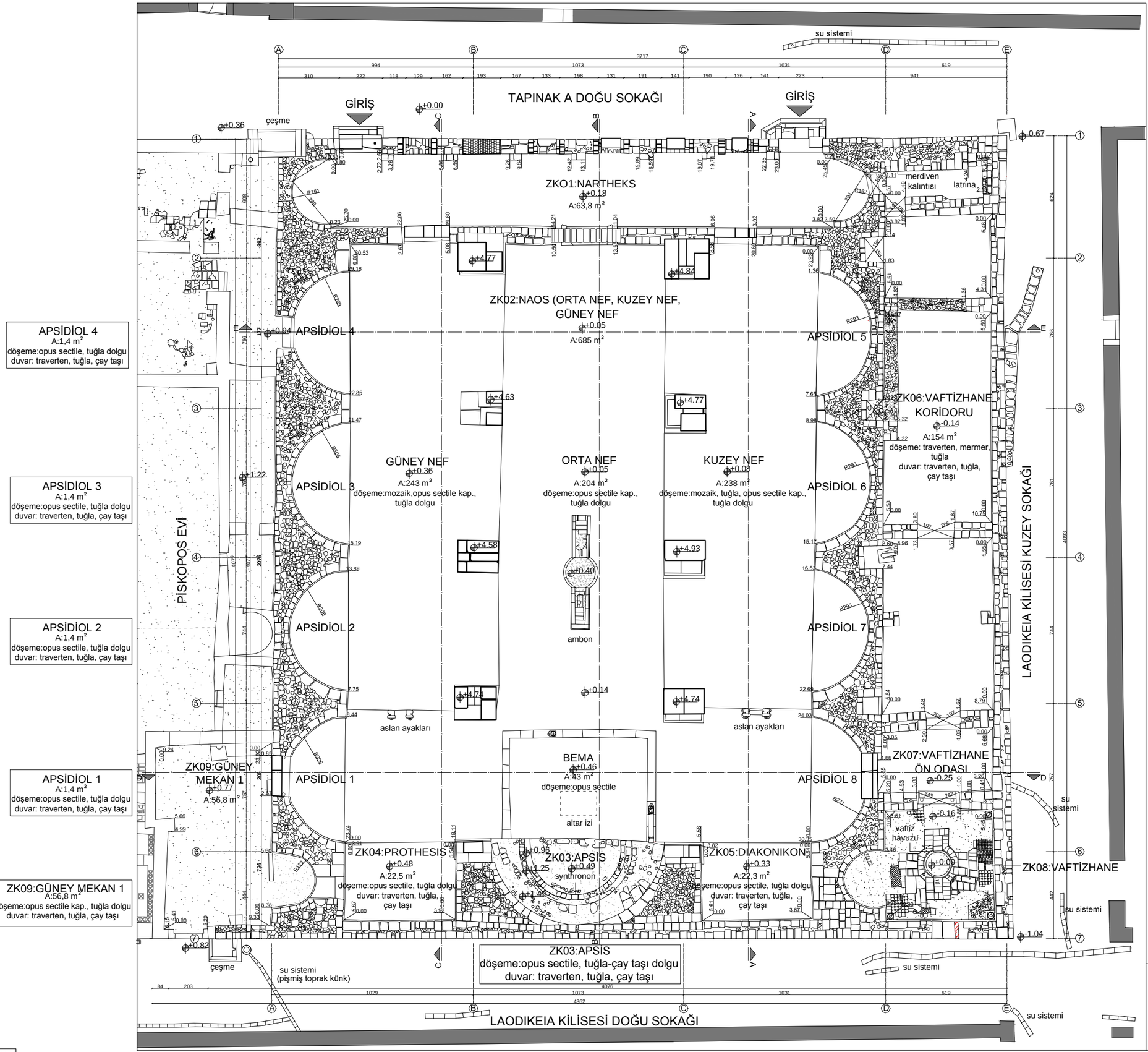

Mimar Saadet Mutlu KAYTAN

EK-C.2 LAODIKEIA KİLİSESİ ANALİTİK RÖLÖVESİ 1.25 m. KOTUNA AİT PLAN

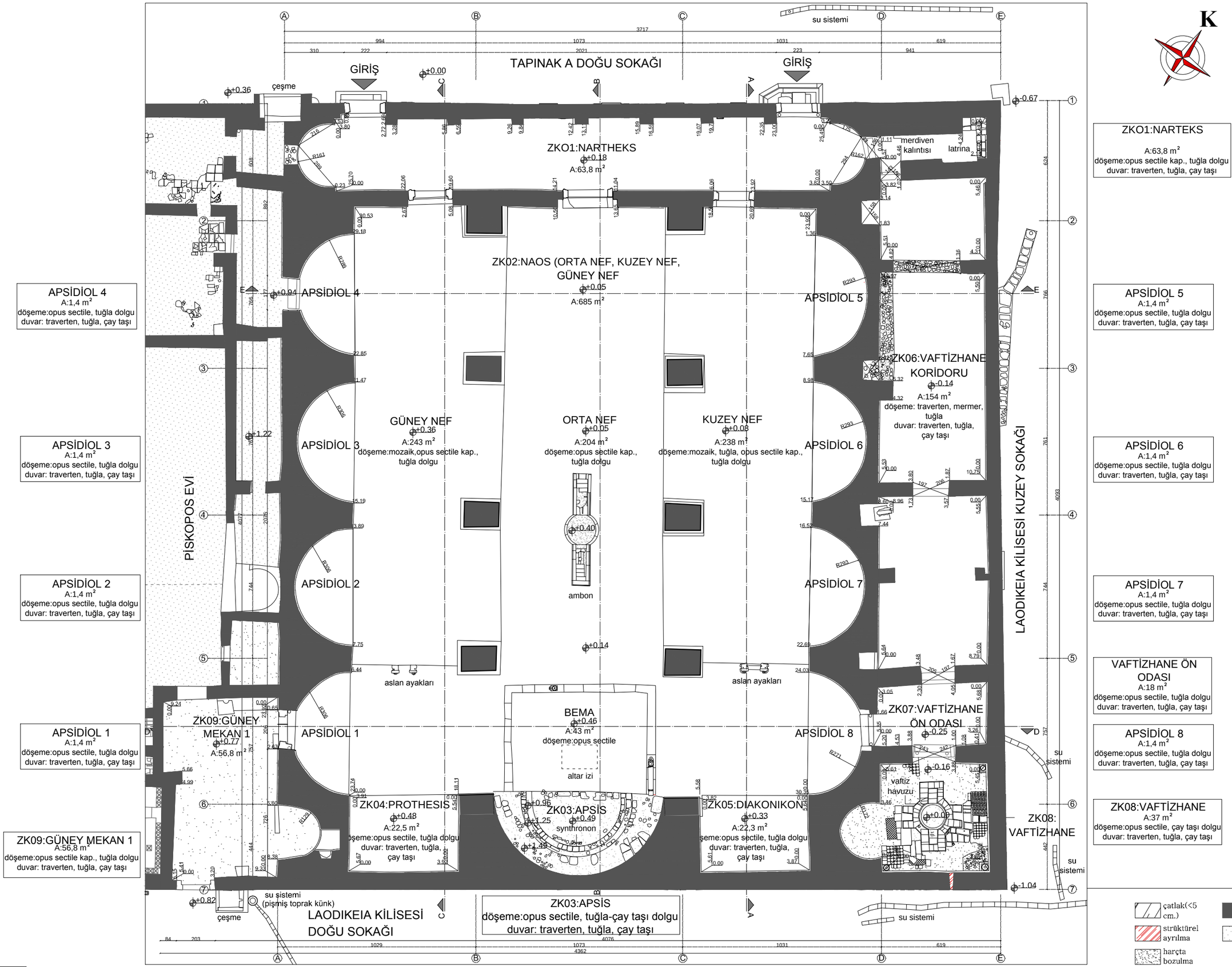

ZKO1:NARTEKS
A:63,8 m²
döşeme:opus sectile kap., tuğla dolgu
duvar: traverten, tuğla, çay taşı

APSİDİOL 4
A:1,4 m²
döşeme:opus sectile, tuğla dolgu
duvar: traverten, tuğla, çay taşı

APSİDİOL 5
A:1,4 m²
döşeme:opus sectile, tuğla dolgu
duvar: traverten, tuğla, çay taşı

APSİDİOL 3
A:1,4 m²
döşeme:opus sectile, tuğla dolgu
duvar: traverten, tuğla, çay taşı

APSİDİOL 6
A:1,4 m²
döşeme:opus sectile, tuğla dolgu
duvar: traverten, tuğla, çay taşı

APSİDİOL 2
A:1,4 m²
döşeme:opus sectile, tuğla dolgu
duvar: traverten, tuğla, çay taşı

APSİDİOL 7
A:1,4 m²
döşeme:opus sectile, tuğla dolgu
duvar: traverten, tuğla, çay taşı

VAFTİZHANE ÖN ODASI
A:18 m²
döşeme:opus sectile, tuğla dolgu
duvar: traverten, tuğla, çay taşı

APSİDİOL 1
A:1,4 m²
döşeme:opus sectile, tuğla dolgu
duvar: traverten, tuğla, çay taşı

APSİDİOL 8
A:1,4 m²
döşeme:opus sectile, tuğla dolgu
duvar: traverten, tuğla, çay taşı

ZK09:GÜNEY MEKAN 1
A:56,8 m²
döşeme:opus sectile kap., tuğla dolgu
duvar: traverten, tuğla, çay taşı

ZK08:VAFTİZHANE
A:37 m²
döşeme:opus sectile, çay taşı dolgu
duvar: traverten, tuğla, çay taşı

çatlak(<5 cm.)
yapı kesit
strüktürel ayrılma
toprak görünüş
harçta bozulma

Mimar Saadet Mutlu KAYTAN

EK-C.3 LAODIKEIA KİLİSESİ ANALİTİK RÖLÖVESİ A-A ve B-B KESİTİ

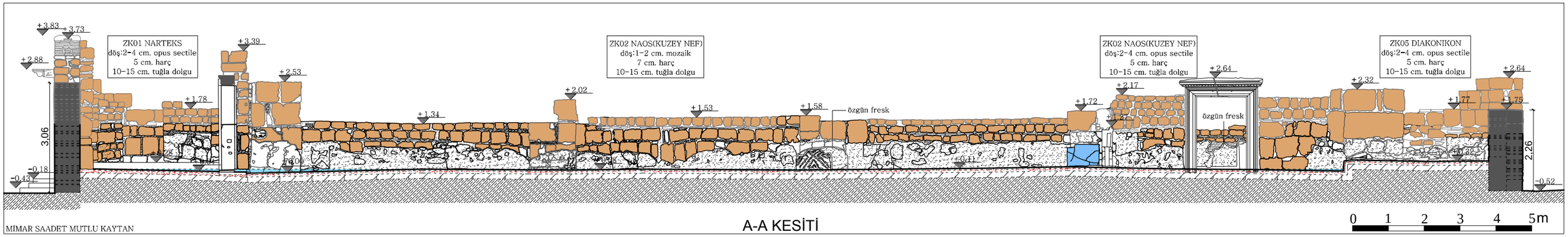

MİMAR SAADET MUTLU KAYTAN

A-A KESİTİ

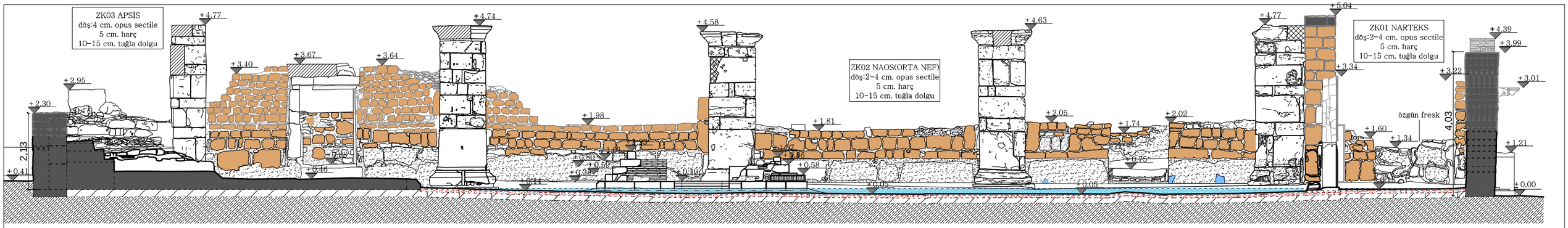

MİMAR SAADET MUTLU KAYTAN

B-B KESİTİ

in-situ kaplama
parça kaybı
eksik yapı elemanı
çatlak(<5 cm.)
taş malzeme yüzeyinde erozyon(<5 cm.)
sehim
derzde boşalma
sıva kaybı
sıvada çatlak
yapı kesit
toprak kesit
toprak görünüş
mozaik-opus sectile
mozaik-opus sectile altında bulunan harç
tuğla dolgu
Nisan 2013 tarihli rölöve
Mayıs 2011 tarihli rölöve

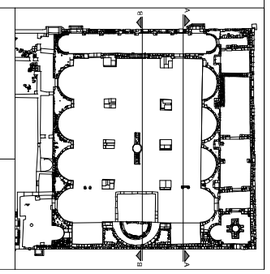

Mimar Saadet Mutlu KAYTAN

EK-C.4 LAODIKEIA KİLİSESİ ANALİTİK RÖLÖVESİ C-C ve D-D KESİTİ

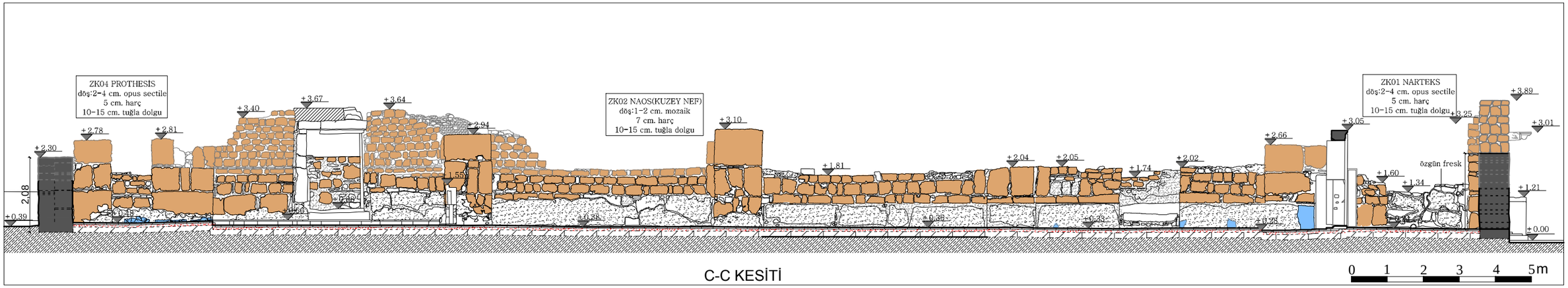

C-C KESİTİ

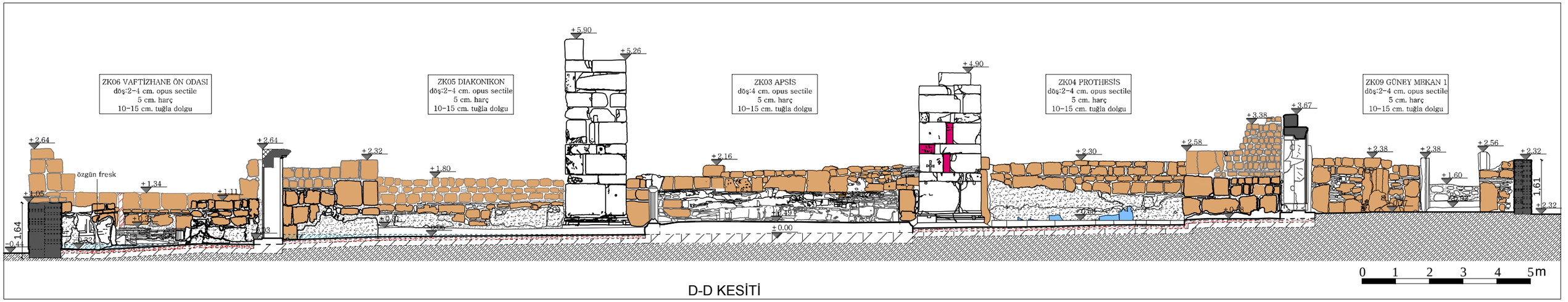

D-D KESİTİ

- in-situ kaplama
- 2011 Mayıs sonrası eklenen yeni malzeme
- parça kaybı
- eksik yapı elemanı
- taş malzeme yüzeyinde erozyon(<5 cm.)
- sehim
- çatlak(<5 cm.)
- strüktürel çatlak
- sıvada çatlak
- derzde boşalma
- sıva kaybı
- yapı kesit
- toprak kesit
- toprak görünüş
- mozaik-opus sectile
- mozaik-opus sectile altında bulunan harç
- tuğla dolgu
- Nisan 2013 tarihli rölöve
- Mayıs 2011 tarihli rölöve

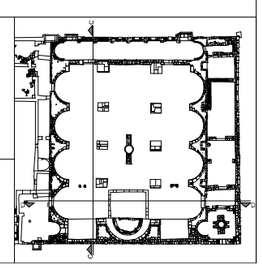

Mimar Saadet Mutlu KAYTAN

EK-C.5 LAODIKEIA KİLİSESİ ANALİTİK RÖLÖVESİ E-E KESİTİ ve TAPINAK A DOĞU SOKAĞI CEPHESİ

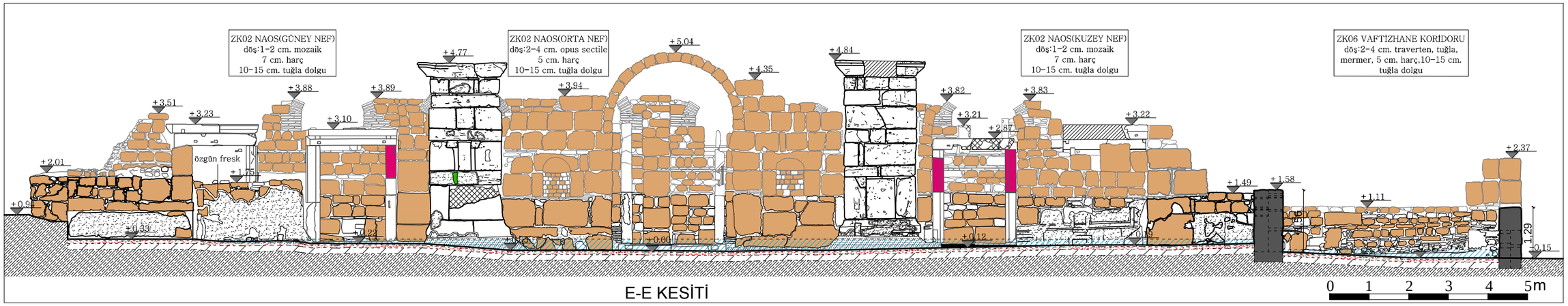

E-E KESİTİ

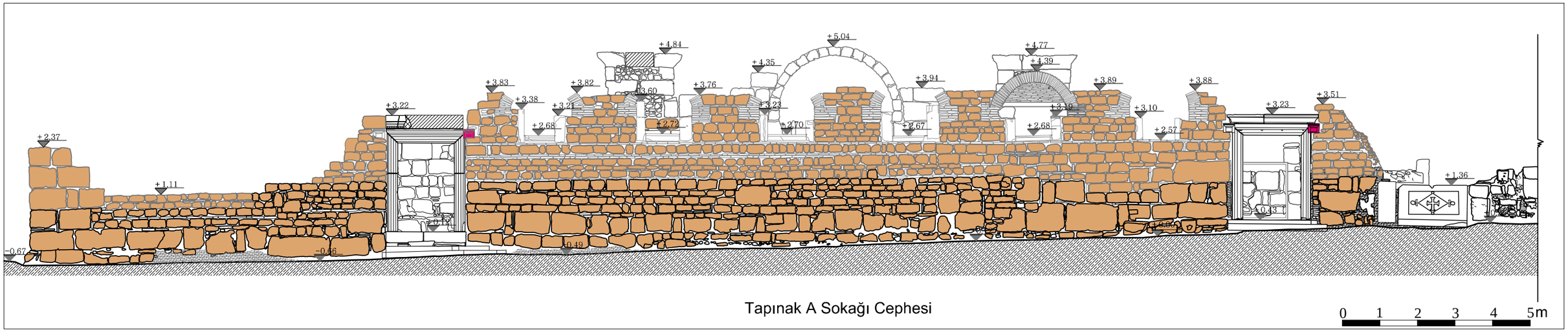

Tapınak A Sokağı Cephesi

2011 Mayıs sonrası eklenen yeni malzeme
parça kaybı
derzde boşalma
eksik yapı elemanı
taş malzeme yüzeyinde erozyon(<5 cm.)
sehim
çatlak(<5 cm.)
sıvada çatlak
bitkilenme-yosunlanma
sıva kaybı
yapı kesit
toprak kesit
toprak görünüş
mozaik-opus sectile
mozaik-opus sectile altında bulunan harç
Nisan 2013 tarihli rölöve
Mayıs 2011 tarihli rölöve
tuğla dolgu

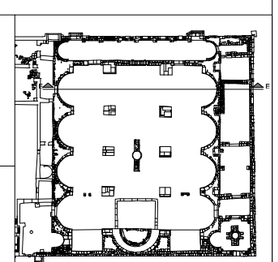

Mimar Saadet Mutlu KAYTAN

EK-C.6 LAODIKEIA KİLİSESİ ANALİTİK RÖLÖVESİ KUZEY VE GÜNEY CEPHE

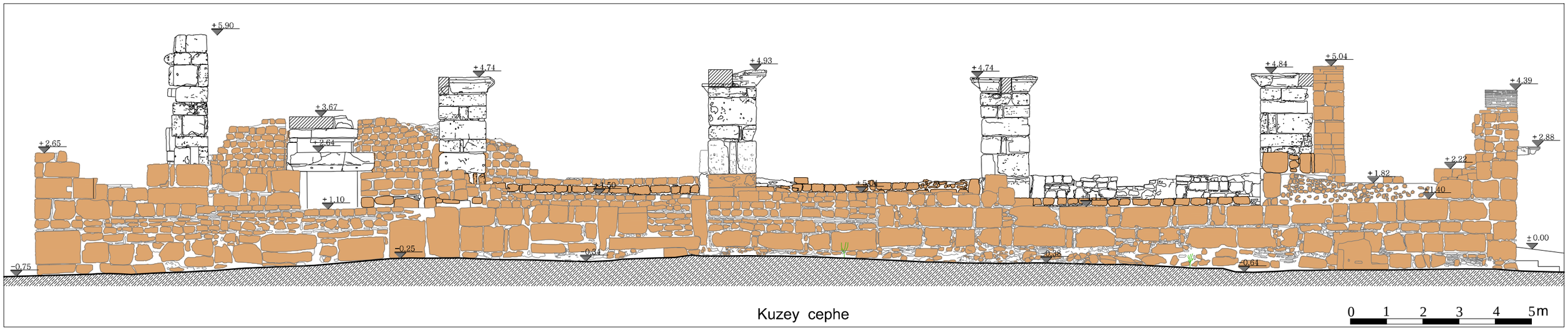

Kuzey cephe

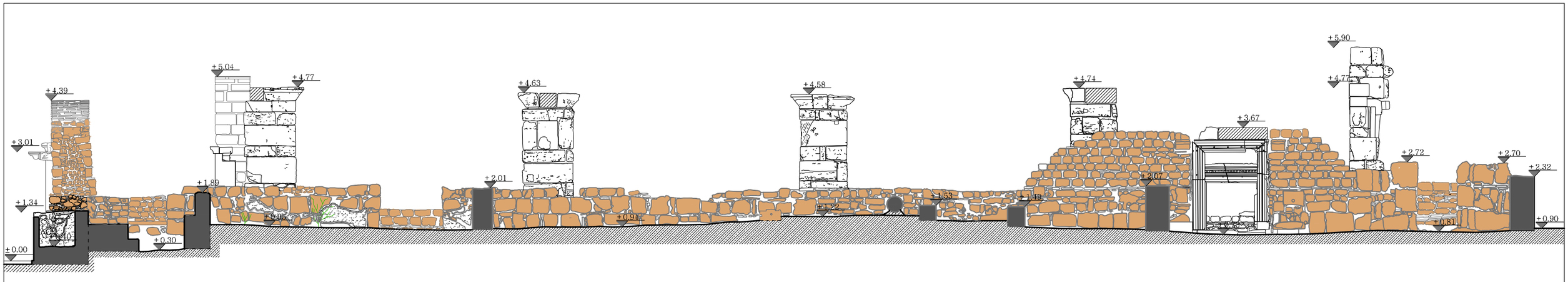

Güney cephe

eksik yapı elemanı
çatlak(<5 cm.)
derzde boşalma
yapı kesit
Nisan 2013 tarihli rölöve
taş malzeme yüzeyinde erozyon(<5 cm.)
bitkilenme-yosunlanma
sıva kaybı
toprak kesit
Mayıs 2011 tarihli rölöve
parça kaybı
sıvada çatlak
toprak görünüş

Mimar Saadet Mutlu KAYTAN

EK-C.7 LAODIKEIA KİLİSESİ ANALİTİK RÖLÖVESİ DOĞU CEPHE

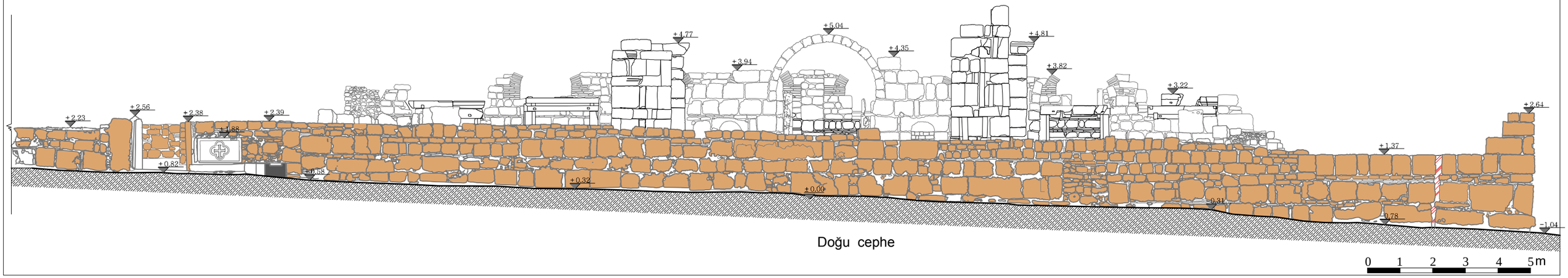

Doğu cephe

eksik yapı elemanı
taş malzeme yüzeyinde erozyon(<5 cm.)
çatlak(<5 cm.)
strüktürel çatlak
derzde boşalma
sıva kaybı
yapı kesit
toprak kesit
toprak görünüş
Nisan 2013 tarihli rölöve
Mayıs 2011 tarihli rölöve

Mimar Saadet Mutlu KAYTAN

EK-D

LAODIKEIA KİLİSESİ RESTİTÜSYON ÖNERİSİ

EK-D.1 LAODIKEIA KİLİSESİ RESTİTÜSYON ÖNERİSİ VAZİYET PLANI

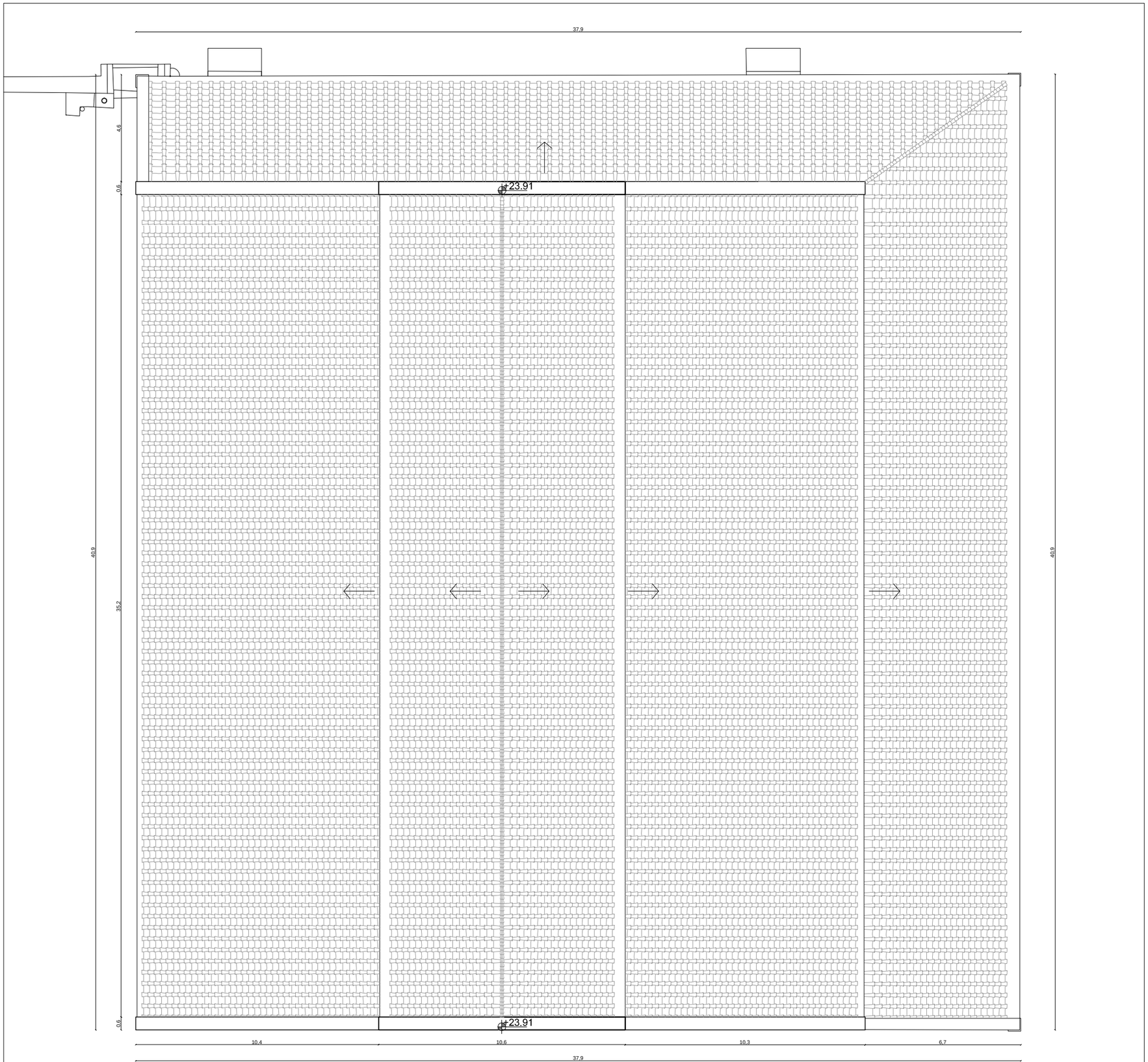

Mimar Saadet Mutlu KAYTAN

EK-D.2 LAODIKEIA KİLİSESİ RESTİTÜSYON ÖNERİSİ ZEMİN KAT PLANI

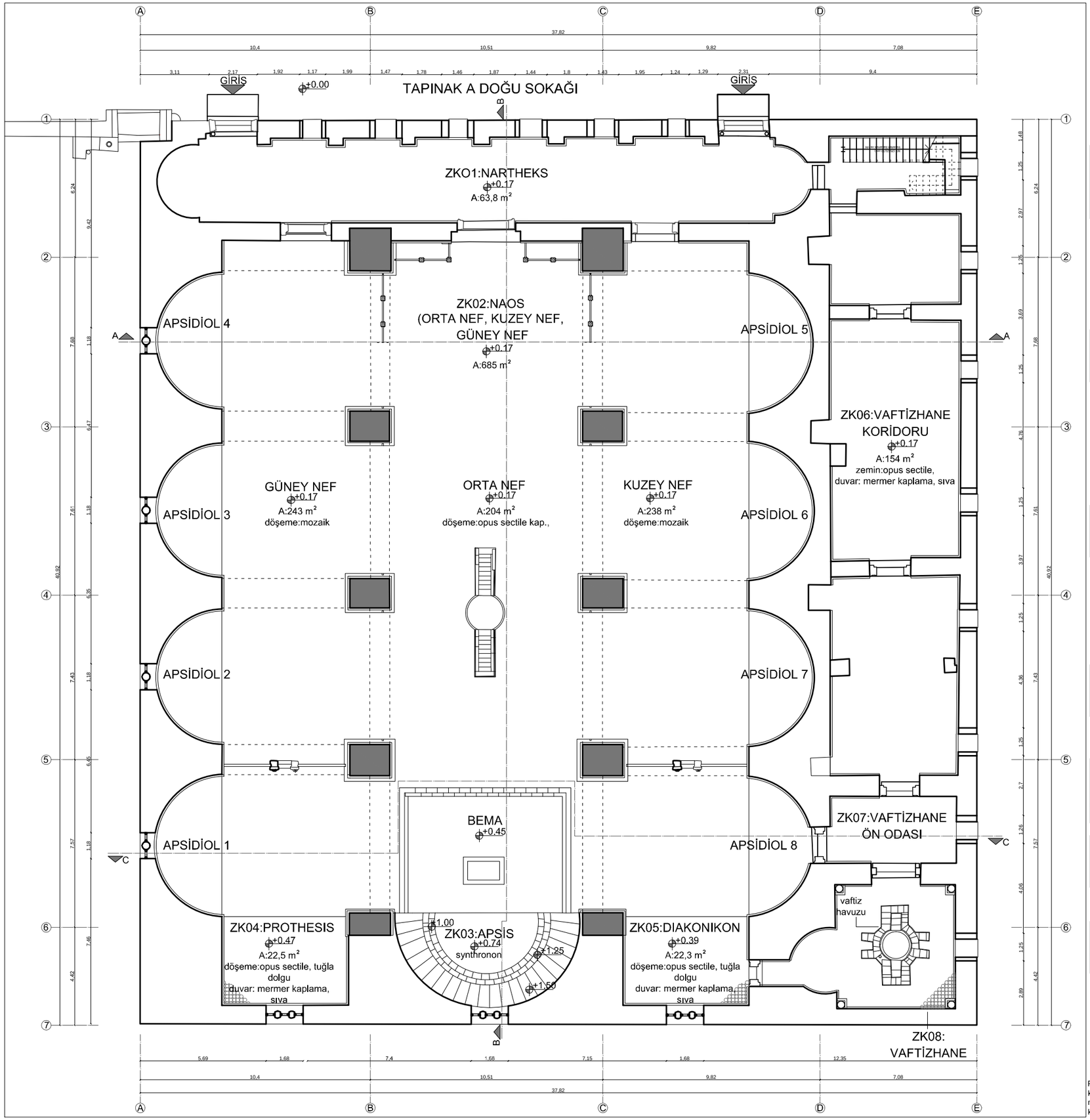

ZKO1:NARTEKS
A:63,8 m²
döşeme:opus sectile kap.,
tuğla dolgu
duvar: mermer kaplama, sıva

APSİDİOL 4
A:1,4 m²
döşeme:opus sectile, tuğla dolgu
duvar: mermer kaplama, sıva

APSİDİOL 5
A:1,4 m²
döşeme:opus sectile, tuğla dolgu
duvar: mermer kaplama, sıva

APSİDİOL 3
A:1,4 m²
döşeme:opus sectile, tuğla dolgu
duvar: mermer kaplama, sıva

APSİDİOL 6
A:1,4 m²
döşeme:opus sectile, tuğla dolgu
duvar: mermer kaplama, sıva

APSİDİOL 2
A:1,4 m²
döşeme:opus sectile, tuğla dolgu
duvar: mermer kaplama, sıva

APSİDİOL 7
A:1,4 m²
döşeme:opus sectile, tuğla dolgu
duvar: mermer kaplama, sıva

VAFTİZHANE ÖN
ODASI
A:18 m²
döşeme:opus sectile, tuğla dolgu
duvar: mermer kaplama, sıva

APSİDİOL 1
A:1,4 m²
döşeme:opus sectile, tuğla dolgu
duvar: mermer kaplama, sıva

APSİDİOL 8
A:1,4 m²
döşeme:opus sectile, tuğla dolgu
duvar: mermer kaplama, sıva

ZK08:VAFTİZHANE
A:37 m²
döşeme:opus sectile, çay taşı dolgu
duvar: mermer kaplama, sıva

Plan tüm pencere ve kapı çizimlerini kapsaması için; naosta ve nartekste 3.35 m., vaftizhane koridorunda 2.30 m. kotundan itibaren çizilmiştir.

Mimar Saadet Mutlu KAYTAN

EK-D.3 LAODIKEIA KİLİSESİ RESTİTÜSYON ÖNERİSİ A-A KESİTİ

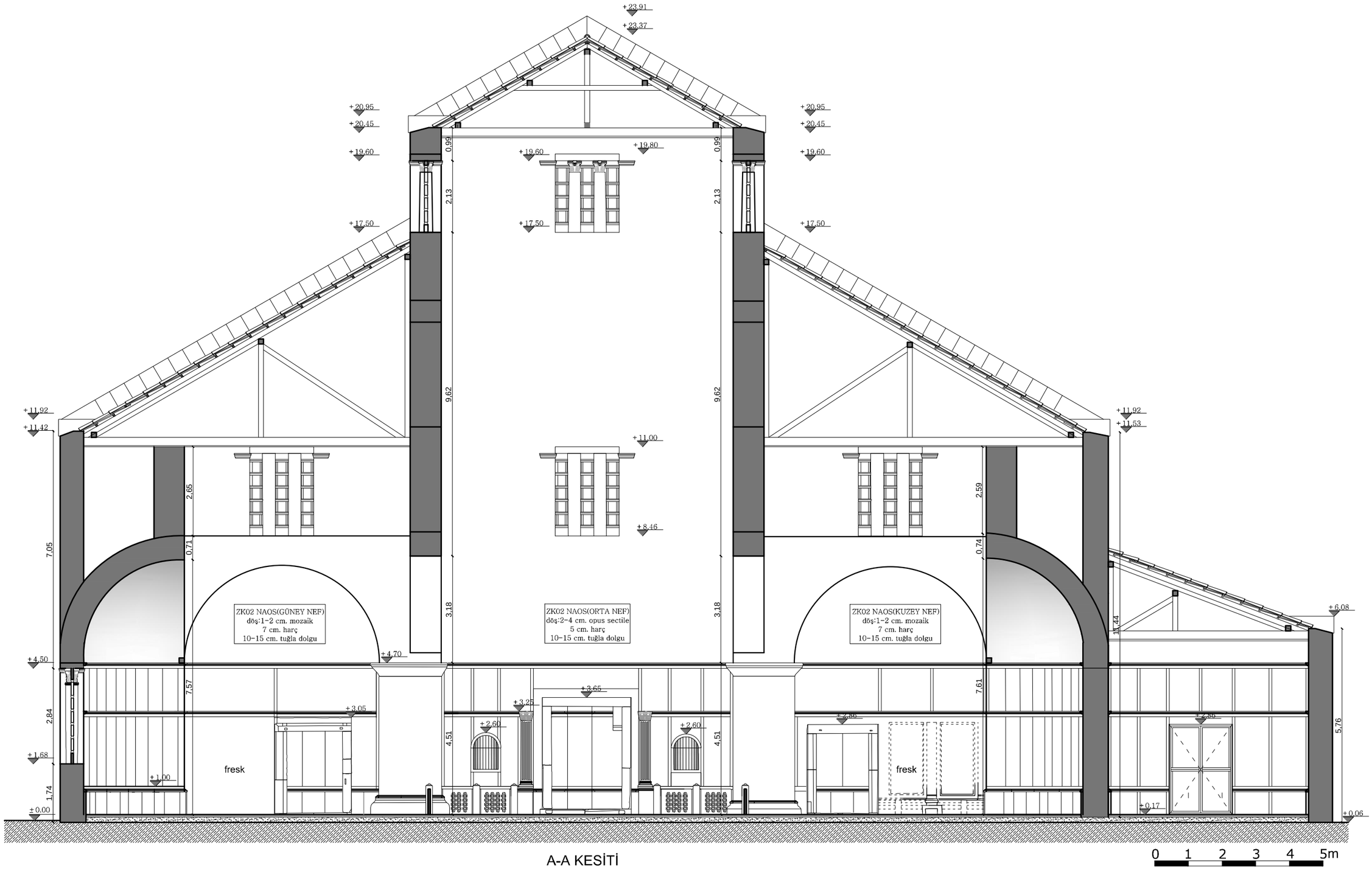

A-A KESİTİ

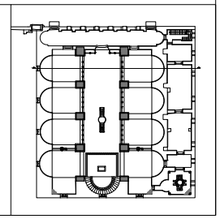

Mimar Saadet Mutlu KAYTAN

EK-D.4 LAODIKEIA KİLİSESİ RESTİTÜSYON ÖNERİSİ B-B KESİTİ

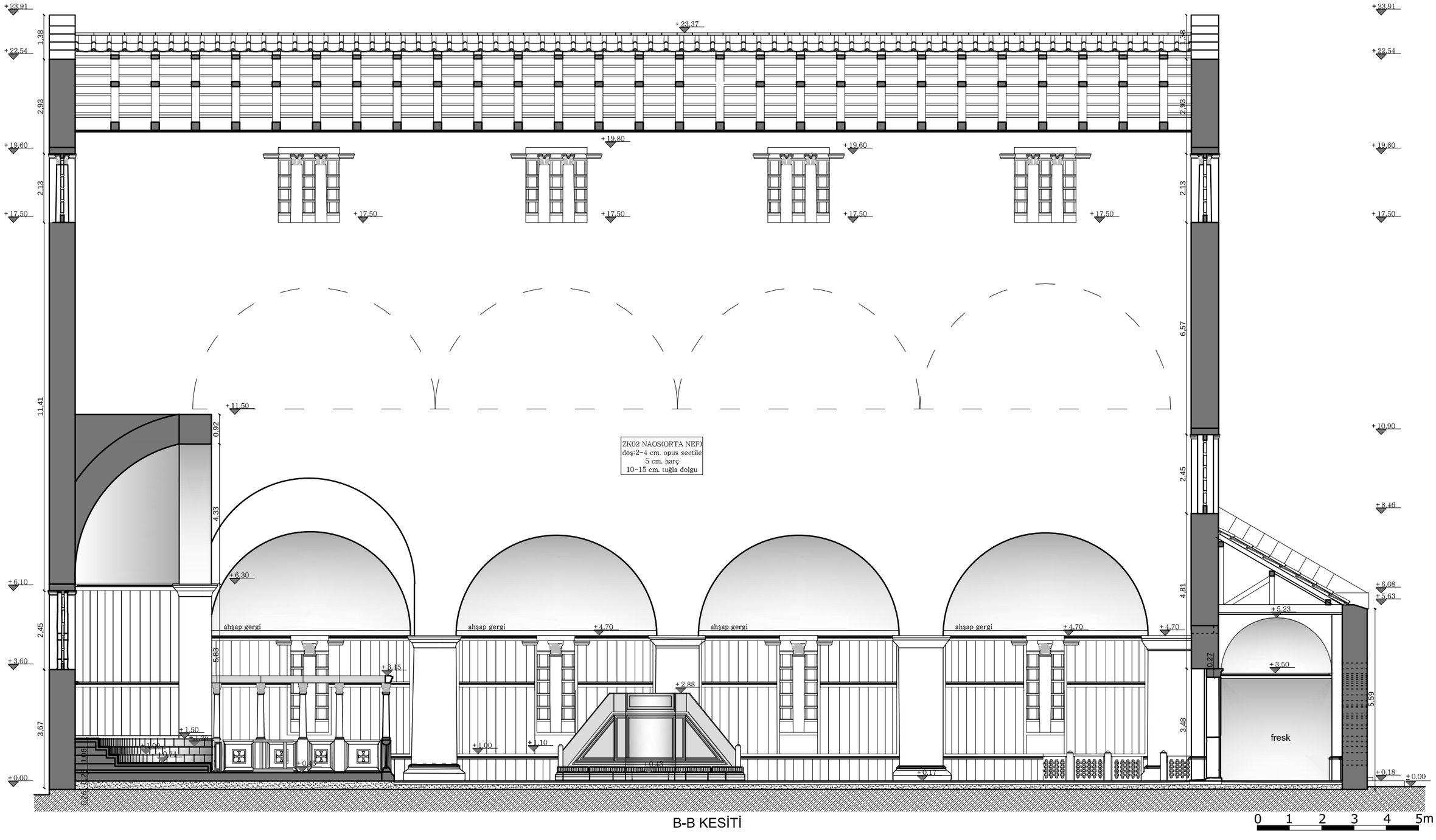

B-B KESİTİ

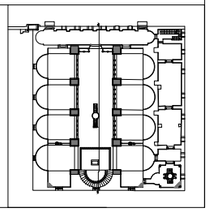

Mimar Saadet Mutlu KAYTAN

EK-D.5 LAODIKEIA KİLİSESİ RESTİTÜSYON ÖNERİSİ C-C KESİTİ

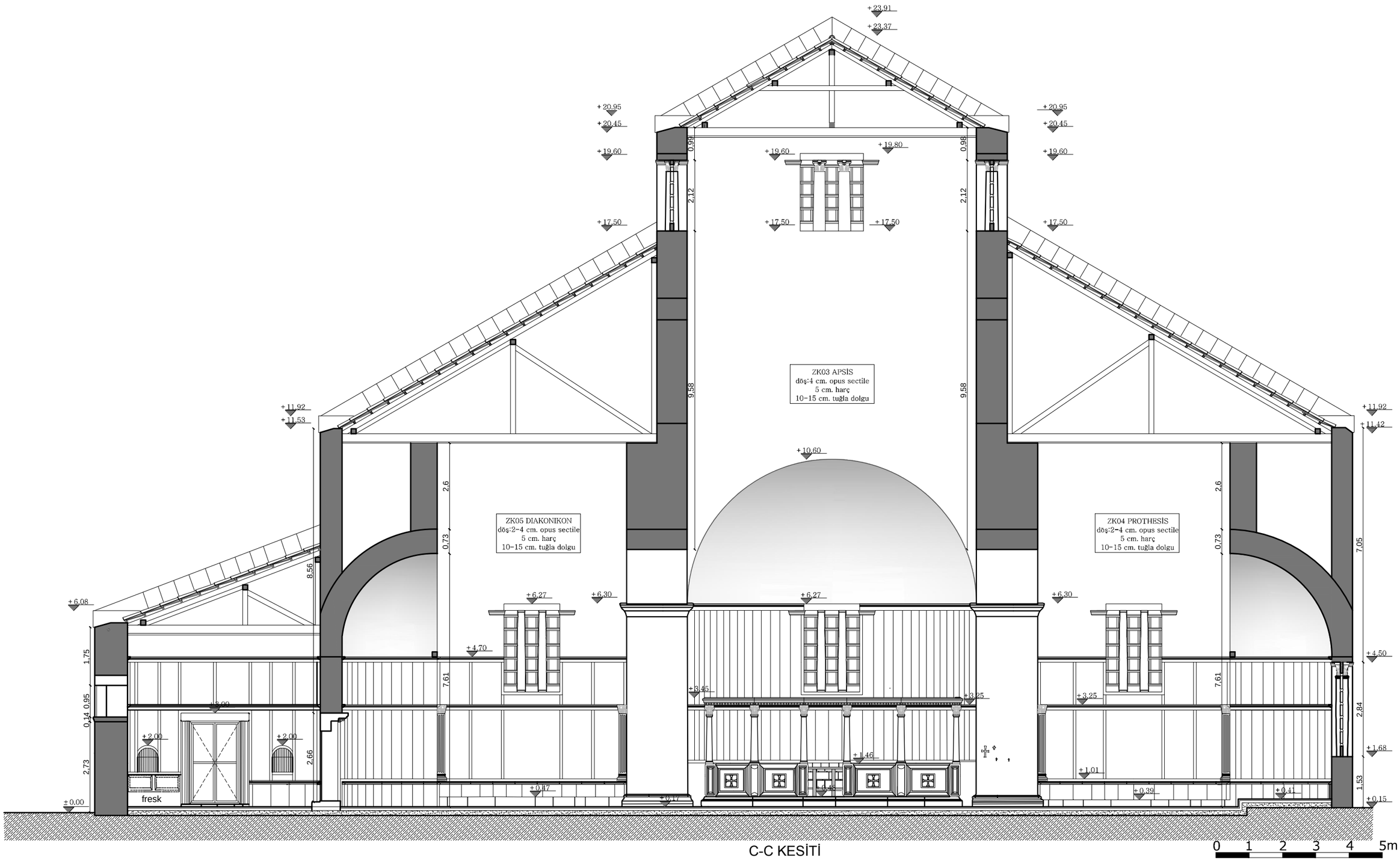

C-C KESİTİ

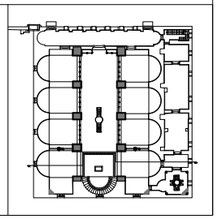

Mimar Saadet Mutlu KAYTAN

EK-D.6 TAPINAK A DOĞU SOKAĞI CEPHESİ

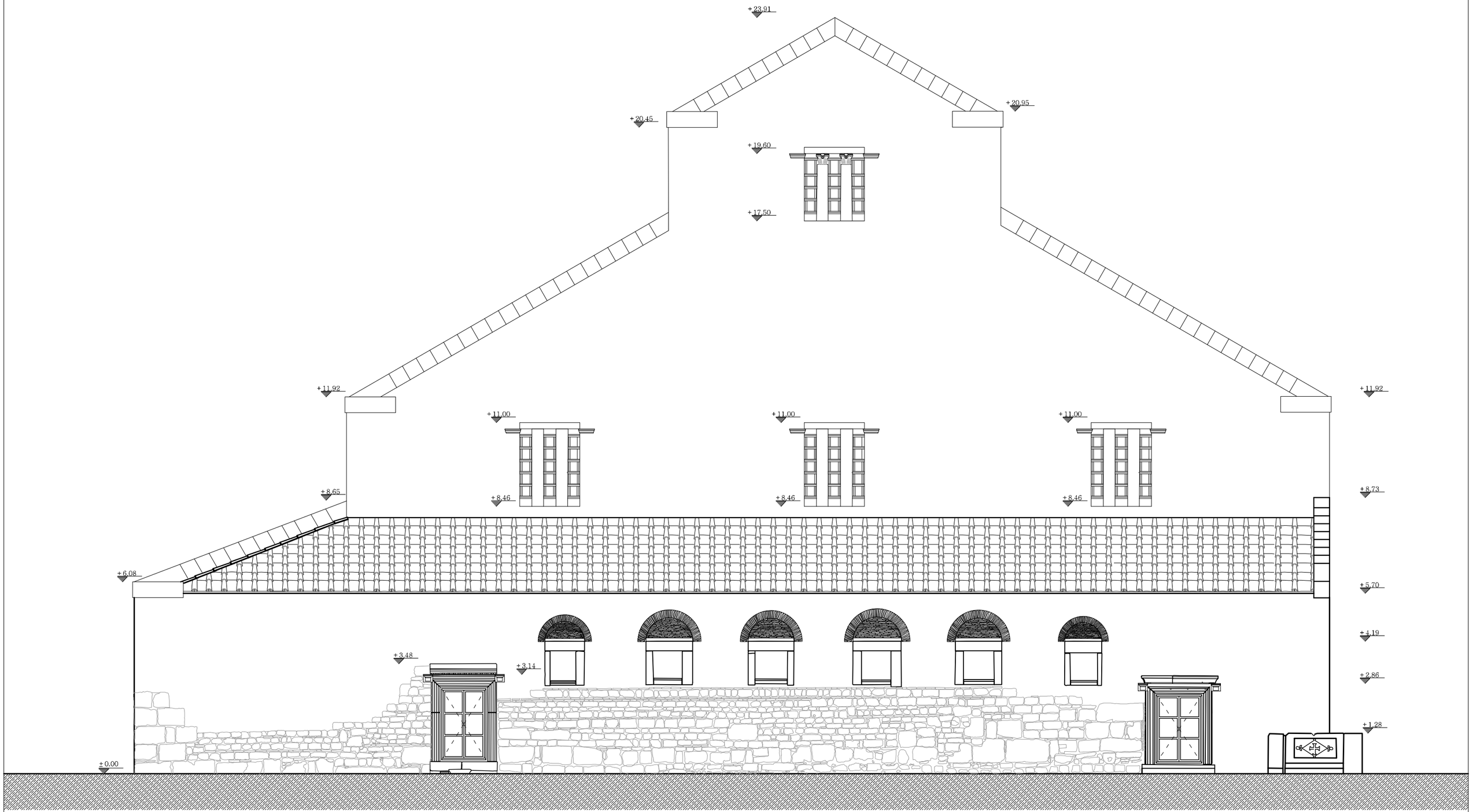

Tapınak A Doğu Sokağı cephesi

EK-D.7 KUZEY CEPHE

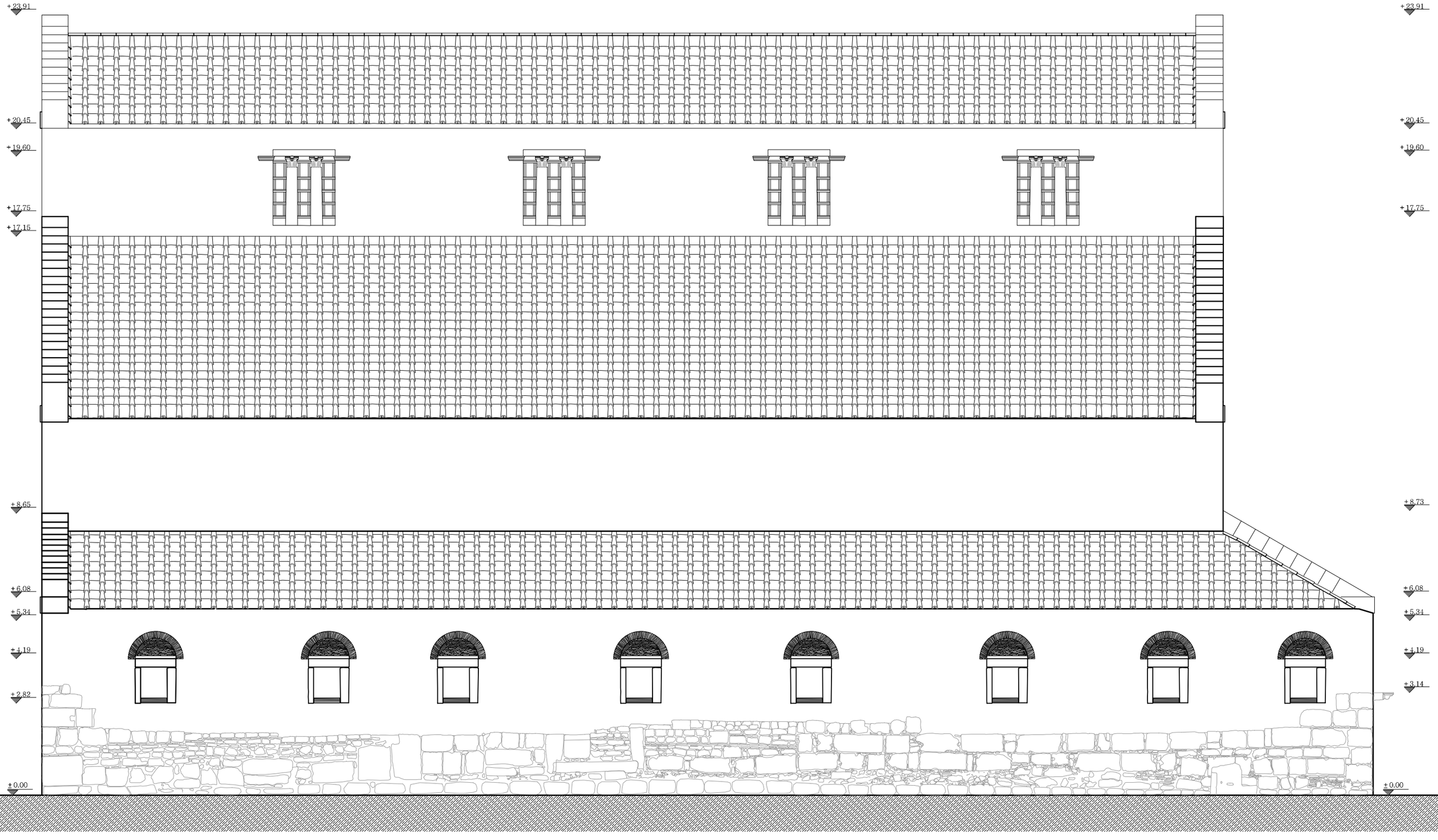

Kuzey cephe

EK-D.8 GÜNEY CEPHE

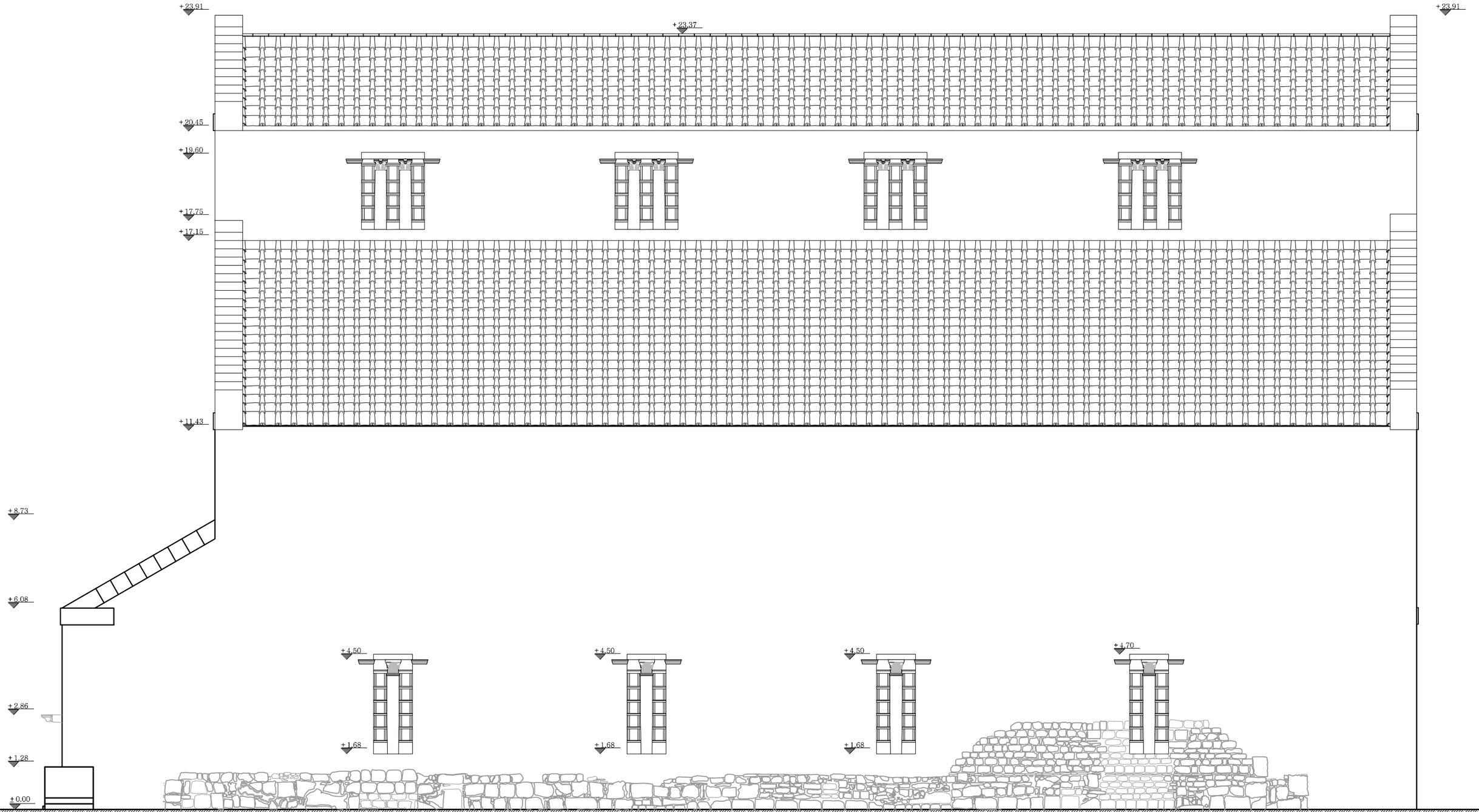

Güney cephe

EK-D.9 DOĞU CEPHE

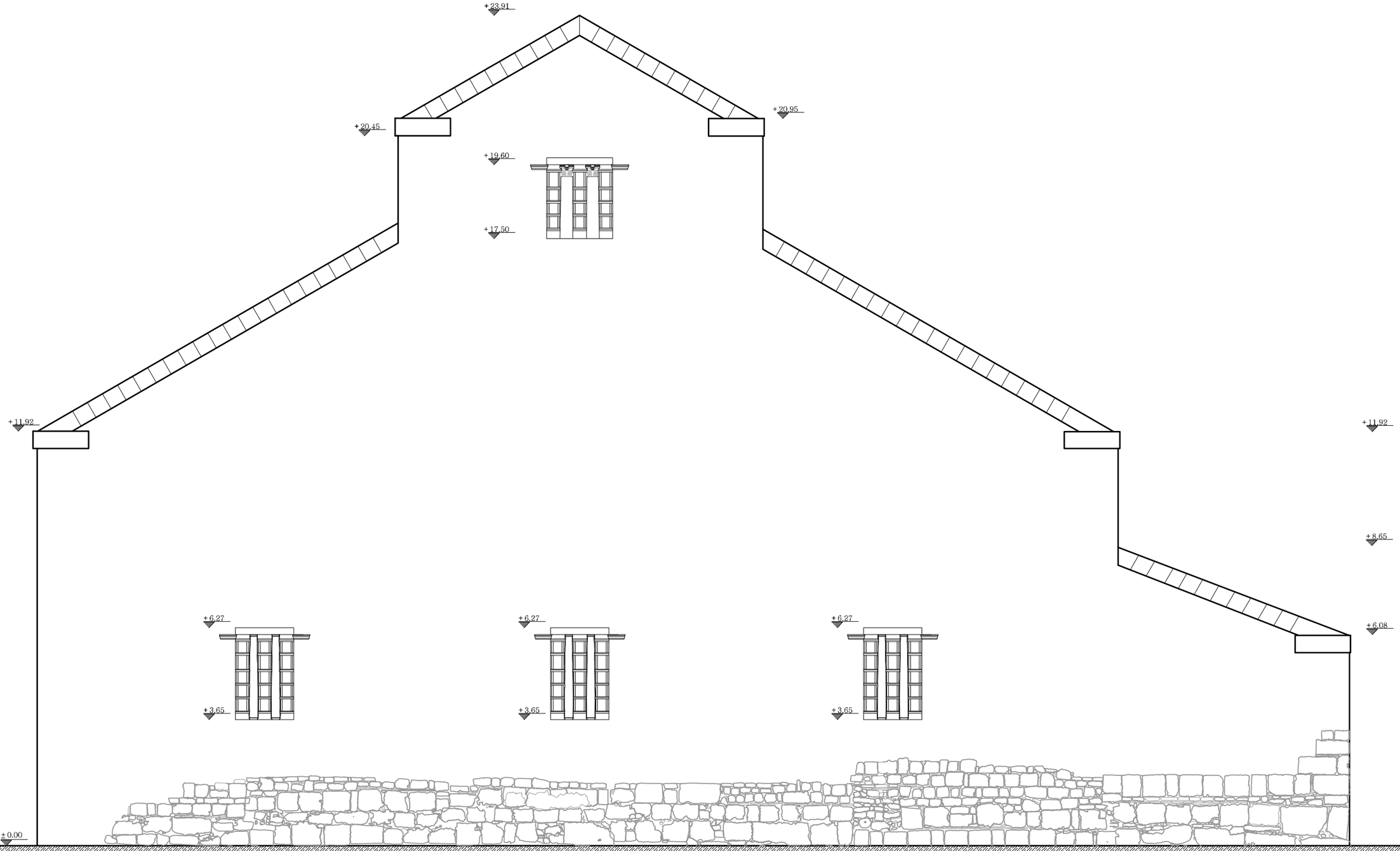

Doğu cephe

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Saadet Mutlu KAYTAN

Doğum Tarihi ve Yeri : 21.02.1984 / ÇAL

Yabancı Dili : İngilizce

E-posta : smkaytan@gmail.com

ÖĞRENİM DURUMU

Derece	Alan	Okul/Üniversite	Mezuniyet Yılı
Lisans	Mimarlık	Yıldız Teknik Üniversitesi	2009
Lise	Fen-Matematik	Denizli Türk Eğitim Vakfı Anadolu Lisesi	2002

İŞ TECRÜBESİ

Yıl	Firma/Kurum	Görevi
2010 (Haziran-Eylül)	Laodikeia Kazısı	Rölöve-Restorasyon Projeleri
2010 (Eylül) - Devam ediyor.	Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü	Uzman
2010 (Eylül) - Devam ediyor.	Laodikeia Kazısı	Heyet Üyesi/Rölöve-Restorasyon Projeleri

YAYINLARI

Kitapta Bölüm

1. Kaytan, S. M., (2014). "Laodikeia (Kutsal Hac) Kilisesi Koruma Yapısı Projesi", 10. Yılında Laodikeia (2003-2013 Yılları), Laodikeia Çalışmaları 3, Ed.: C. Şimşek, İstanbul, 339-353.

Proje

1. Laodikeia Kilisesi Analitik Rölövesi ve Restorasyon Projesi; Müellif (2011).

2. Laodikeia Antik Kentinde Bulunan Laodikeia Kilisesi'nin Analizi ve Değerlendirmesi, Yüksek Lisans Araştırma Projesi, BAP, Yıldız Teknik Üniversitesi (2011-2014).

3. Laodikeia Antik Kenti A Evi Kazı ve Restorasyon Projesi-Kurumsal Alt Yapı Projesi-Araştırmacı (2011-2012).

4. Laodikeia Kazı Evi Kompleksi Avan Proje ve Uygulama Projesi (2012).

5. Laodikeia Kutsal Alan Doğu Portik Analitik Rölövesi ve Restorasyon Projesi; Müellif (2012).

6. Karahayıt Yuvarlak Sağlık Yapısı Analitik Rölövesi ve Restorasyon Projesi; Müellif (2013).

7. Hierapolis Nekropolü Mezar Yapısı Analitik Rölövesi ve Restorasyon Projesi; Proje Ekip Üyesi (2014).

8. Tripolis Kemerli Yapı Analitik Rölövesi ve Restorasyon Projesi; Müellif (2014).